Litteratur som livskunskap

– tvärvetenskapliga perspektiv på personlighetsutvecklande läsning

Litteratur som livskunskap

– tvärvetenskapliga perspektiv på personlighetsutvecklande läsning

Redaktörer:

Skans Kersti Nilsson, Högskolan i Borås

Torsten Pettersson, Uppsala universitet

Redigering inlaga:
Lennart Wasling

Omslag:
Annie Andréasson, informationsavdelningen Högskolan i Borås

Illustration, omslag:
Martin Thelander, Paris Grafik

Distribution:
Högskolan i Borås, SE-501 90 Borås

Digital version:
http://hdl.handle.net/2320/1816

Tryck:
Livréna, Göteborg 2009

ISBN: 978-91-85659-35-7

INNEHÅLL

FÖRORD 7

HISTORISKA OCH TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Juhani Ihanus ”I drömmen driver jag mellan smärta och hopp” – litteraturens terapeutiska rum för det outsagda 11

Torsten Pettersson Att läsa för att utvecklas 22

Anders Pettersson Analogitänkande som centralt för utbytet av litteratur 27

Carl Reinhold Bråkenhielm ”Hans sanna hem är sagan” – om den konstnärliga fiktionens sanningsanspråk 31

Owe Wikström Religiös erfarenhet i litterära texter – om tolkande religionspsykologi 37

Johan Cullberg Vilken kunskap kan studiet av författares liv ge? 43

MÖTEN MED LITTERATUREN

Georg Klein Litteraturens betydelse i svåra situationer – ett 80-årigt perspektiv 49

Christer Petersson Bilden, dikten och patienten 53

Inger Eriksson Meningsskapande poesiläsning när livet är utsatt 60

Lisbeth Stenberg Skapande läsning – ett projekt som behöver en fortsättning … 66

Juhani Ihanus Narrativ identitetsläsning och identitetsskrivning – några synpunkter på framtida forskningsmöjligheter 71

LITTERATURENS ROLL INOM SKOLAN, BIBLIOTEKEN OCH HÖGSKOLAN

Lena Kåreland Estetik och livskunskap i skolans litteraturläsning 79

Skans Kersti Nilsson Läsning som livskunskap – några exempel i biblioteksforskning och bibliotekarieprofession 85

Margareta Petersson Skönlitteratur i läkarutbildningen 90

Anders Palm Human Science or just Science? Medical Humanities – med litteraturen i centrum 97

Merete Mazzarella Livskunskap och läkarstudier 104

Dan Stiwne Från téchne till phronesis. Om litteratursamtalets möjligheter i psykoterapeututbildningen 108

FÖRFATTARPRESENTATIONER 117

FÖRORD

Litteraturen diskuteras av hävd livligt, och så har det också varit på senare tid. Tydliga exempel är kanondebatten för några år sedan och den nu aktuella debatten om fakta och fiktion. Mindre uppmärksamhet har däremot i både forskning och media ägnats litteraturens betydelse och funktion för läsarens existentiella och sociala personlighetsutveckling. I syfte att stärka detta viktiga område anordnades därför det tvärvetenskapliga symposiet ”Litteratur som livskunskap” i Borås den 23–24 september 2008. Det var ett samarrangemang mellan Institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap vid Högskolan i Borås (Skans Kersti Nilsson) och Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet (Torsten Pettersson). Evenemanget finansierades av Riksbankens jubileumsfond.

Symposiets utgångspunkt var att lyfta fram det intellektuella, emotionella och funktionella samspelet mellan litteraturen och läsaren, litteraturens möjlighet att stimulera tankar och känslor inom individen men också tankeutbyte mellan individer. Denna litteratursyn förekommer inom många områden och ämnesdiscipliner. Att bedriva och utveckla motsvarande forskning är en uppgift för litteraturvetenskap, för biblioteks- och informationsvetenskap, för svenskämnets didaktik och i lärarutbildningen, för medicin och vårdvetenskap, för psykologi, psykiatri och psykoterapiutbildning, för filosofi och teologi. Här finns det sammantaget en stor potential för nya insikter. Det positiva gensvar som vi fick då vi kontaktade forskare från dessa områden visar också att en tvärvetenskaplig samling uppfattas som angelägen. Samtliga sjutton föredrag som hölls vid symposiet levererades sedan också – ibland i något omarbetad form – för denna volym.

Ordet ”livskunskap” har av volymens redaktörer valts med anknytning till den amerikanska filosofen Martha Nussbaums banbrytande arbete om filosofi och litteratur, *Love's Knowledge* (New York 1990). Nyaristotelikern och dygdeetikern Nussbaum har i sin forskning ställt frågan om hur vi bör leva. Målet för människans liv är, menar hon, självförverkligande. Det uppnås då vi väljer att leva ett gott liv, och svaret på frågan ”Hur bör vi leva?” finner vi inom oss själva. Detta svar är alltså i viss mening subjektivt men, som hon tydligt markerar, därför inte relativistiskt. Det råder betydande enighet om vad som är grundläggande för ett gott mänskligt liv.

Martha Nussbaum betraktar således relationen mellan litteratur och etik som mycket intim. Vi läser för att förverkligas, vi ”läser för livet” (”reading for life”, *Love's Knowledge*, s. 29): för att ställa våra egna frågor till de texter vi älskar, för att söka bilder och förebilder att spegla våra liv i. Litteraturläsning ger, menar Nussbaum, den typ av kunskap som Aristoteles kallar ”fronesis”, d.v.s. praktisk kunskap baserad på en positiv

uppfattning om människans förmåga till empati och medkänsla. Denna förmåga är väsentlig även för det demokratiska samhället.

Den svenska terminologin på området är ännu inte etablerad och vårt ordval ”livskunskap” och ”personlighetsformande” motsvaras ibland av andra uttryck som ”verklighetsförståelse” och ”identitetsbyggande”. Gemensamma antaganden för denna volym och det symposium som den utgår från kan dock sägas vara: ”Litteraturen gestaltar en syn på livet”; ”Litteraturläsning skapar en dialog mellan text och läsare”; ”Denna dialog kan påverka läsarens livssyn och personlighetsutveckling”; och ”Denna påverkan är värd att studera i ett tvärvetenskapligt perspektiv”.

Sammantaget, men i många fall också var för sig, kombinerar bidragen åtskilliga perspektiv. En gruppering av dem har därför inte varit alldeles lätt men ändå nödvändig för att läsaren skall se en grundläggande struktur. Boken liksom symposiet inleds med Juhani Ihanus keynoteföredrag, som ger ett historiskt och teoretiskt perspektiv på hur ordens och litteraturens betydelse kan uppfattas. Tillsammans med fem andra principiellt inriktade bidrag bildar det en första avdelning ”Historiska och teoretiska utgångspunkter”. Därefter följer ”Möten med litteraturen”, en avdelning som redogör för läsningens betydelse såväl individuellt som i (terapi)grupper och för möjligheterna att bedriva forskning kring detta. Den sista avdelningen ”Litteraturens roll inom skolan, biblioteken och högskolan” belyser, som rubriken anger, försöken att mer eller mindre målmedvetet utnyttja litteraturens potential som livskunskap inom utbildnings- och biblioteksväsendet.

Genomgående för alla avdelningar är att många artikelförfattare också föreslår nya forskningsuppgifter. En ofta återkommande gemensam nämnare är då behovet att främja växelverkan mellan å ena sidan textorienterade vetenskaper och å andra sidan vetenskaper som koncentrerar sig på människans psyke. Det är en naturlig följd av ett enkelt men fundamentalt faktum, nämligen det att litteraturens värdefulla potential för livskunskap alltid i sista hand bygger på samspelet mellan textens beskaffenhet och läsarens psykiska konstitution. Det är en integrerad process – men den västerländska vetenskapssamhället splittrar upp den nödvändiga forskningskompetensen i olika discipliner.

Denna volym är ett första litet steg i en mer integrerad riktning. Det är vår förhoppning att den skall stimulera svensk forskning till att fortsätta dess inriktning: att bättre förstå det intrikata samspelet mellan text och psyke för att kunna stöda och utveckla det i olika mänskliga sammanhang.

Borås och Uppsala i februari 2009

Skans Kersti Nilsson *Torsten Pettersson*

Historiska och teoretiska utgångspunkter

Juhani Ihanus

”I drömmen driver jag mellan smärta och hopp” – litteraturens terapeutiska rum för det outsagda

Fastän litteraturens positiva effekter har framhävts i olika pedagogiska, terapeutiska, sociala och kulturella sammanhang har alla författare inte varit ense om sådana effekter. Man kan finna en rad författare som i sin produktion också har påmint om litteraturens möjliga negativa inflytande. Till exempel framförde Michel de Montaigne på 1500-talet följande varning i sina *Essayer*: ”Böckerna är behagliga, men om vi i deras sällskap slutligen tappar vårt glada sinne och vår hälsa, våra dyrbaraste egendomar, låt oss avstå från dem.” Och på 1800-talet reflekterade den schweiziske dagboksförfattaren och filosofen Henri Amiel (i *En drömmares dagbok*) på grundval av sin egen nedstämmande erfarenhet: ”Att frossa i böcker, att njuta av för mycket papper är rentav ohälsosamt och även bedrägligt.”

Likaså har några forskare varit skeptiska beträffande litteraturens hälsobringande kraft. Sålunda har den franska filosofen Henri Lefebvre (1974/1991: 134) konstaterat: ”Ordet har aldrig räddat världen och skall aldrig göra det.” Man har varnat för skönlitteraturens fantasivärldar och fiktioner, som tros främja alienation från världen och verkligheten – ett tema som har upprepats många gånger och i olika sammanhang. Och givetvis finns det unga som trivs bättre med datorspel än med det som litteraturen erbjuder: hellre ”action” än Josef K. eller Madame Bovary!

Trots dessa värdeladdade åsikter kan man hävda att ordets ”makt”, som har varit så viktig i magisk läkekonst och sedan antiken har knutits till helande behandlingsmetoder, ännu i dag är närvarande, även om vi i samtida medicin och terapi inte längre tillskriver ordet någon magisk kraft. Det finns inga mystiska trollformler i orden. Ordet som sådant är isolerat och atomiserat, men ord i växelverkan kan skapa kontaktytor mellan människor och avtäcka existentiella sammanhang i levande och meningsfulla livssituationer.

Antikens ordterapi

Ordets konst (*logōn technē*) och läkekonst var redan i antikens Grekland nära besläktade. I behandlingen av psykiska störningar kombinerades olika konstarter och idrottsformer. Förfaringssättet var i stor utsträckning ordcentrat (”logocentriskt”), men *poiesis*-inriktningen kopplades

också till praktiska sammanhang i livsvärlden (*praxis*). Den som uttalade det helande ordet måste i antikens värld vara en aktad person, till exempel en ”psykagog”, vilket för Platon var en kombination av själsläkare och lärare (jfr Rosengren 1998).

Poiesis i antikens Grekland avsåg tillverkning (*poiein*) av något som inte existerade förut. Materiella eller andliga produkter blev synliga genom *technē* (ordfärdighet), men diktare utnyttjade framför allt ”poetiskt vansinne” (Platon: *enthusiasmos*) i sin skapande framställning (i konst). *Fronesis* (Aristoteles: praktisk klokhet, personlig handlingskunskap) var förknippat med etik och politik. *Farmakon* som ett botemedel var både medicin (lämpligt doserat) och gift (överdoserat). I medicinen och skrivandet, också när man skriver recept på medicin, ”är det alltså nästan alltid fråga om liv och död” (Derrida 1972: 130).

Logos (talat ord, förnuft, tanke) harmoniserar enligt den platonska traditionen känslorna, förnimmelserna, impulserna, tankarna, kunskapsformerna och värderingarna. *Logos kalos* (det vackra ordet) alstrar i själen nya former som hjälper att strukturera själs- och självkännedom (”känn dig själv”). Poesi är en irrationell väg till sanning, skönhet och godhet, ett alternativ till den rationella filosofin, men sämre, enligt Platon. Kärleken till sanning, skönhet och godhet beledsagar spaning efter vishet. Tjänsten (*therapeia*) i sanningens namn (med ordens hjälp) fortgår. Den själsliga harmonin (*sofrosynè*) är en gåtfull, till och med irrationell dygd.

I Platons *Faidros* (1984–85: 275–276) hävdar Sokrates en fonocentrisk världssyn: det är ”samma egendomliga fel med skrifter som med en målning”, nämligen att de inte svarar när man frågar. Där finns också en kritik av det skrivna ordet (sofistiken och retoriken): man skriver ”i vatten”, en avbild av en avbild, men talet kan åstadkomma ett aktivt frågande, en filosofisk-dialektisk process. Platon låter sofisten Gorgias ge följande råd: ”(…) några mediciner befriar från sjukdomen, medan några andra tar livet, liksom några ord gör ledsen, några andra gläder, skrämmer, uppmuntrar, medan några ord med verkligen skadlig vältalighet förgiftar och fängslar Själen.” Terapeutiska ord måste alltid vägas på en guldvåg. Poesins konst har expertkunskap ”om försök att bedöva smärta med Fantasi och Ord”, som den nygrekiske poeten Konstantinos Kavafis (1984: 102) påpekar i en av sina dikter.

Aristoteles (1988; 1991) lade nya synpunkter till ordanalysen. När man använder ord terapeutiskt, är det rätta tillfället (*kairos*) väsentligt. Ord som uttalas vid rätt tillfälle kan vara synnerligen meningsfulla när de passar åhörarens (patientens) sinnestillstånd (*diathesis*) och personlighet (*ethos*). Enligt den klassiska retoriken blir åhörarna rörda av både *ethos* (talaren uppfattas som pålitlig) och *pathos* (åhörarnas egna sympatiserande passioner). *Topos* är en korsning, en ”sökplats”, där en möjlig idé eller ett möjligt argument framträder. Topiken gör den latenta kunskapen manifest. *Fantasia* riktar människan mot något närvarande eller frånvarande, så att hon uppfattar det på ett visst sätt. Fantasin och känslan använder

den böjliga (”lesbiska”) linjalen som kännetecknar den goda och dygdiga domaren. I *Poetiken* har skönheten en intim förbindelse med förundran (som gör att man blir uppmärksam).

Läsning och vård

Ända sedan den professionella psykiatrin startade i början av 1800-talet har det funnits varnande röster som har hävdat att en olämplig läsning av litteratur kan orsaka psykiska sjukdomar, låt vara att dessa å andra sidan kan behandlas med hjälp av noggrant utvald och doserad läsning av litteratur. Ernst von Feuchtersleben, en ledande auktoritet inom den wienska psykiatrin, tillstod visserligen att läsning kunde vara ett medel för att upprätthålla det ”friska och hälsosamma livet”, men han var samtidigt misstänksam mot nästan alla andra böcker än sina egna, eftersom han såg dem vara mestadels skadliga. Till exempel romaner, noveller och särskilt alster av romantiskt–sentimentala poeter som Young och Byron var enligt Feuchterslebens mening farliga för personer som var disponerade för hypokondri. Han kallade också hypokondrin ”den moderna litteraturens amma” och citerade E. T. A. Hoffmanns och Kants vän Theodor Hippel: ”Ingenting är säkrare än det att en man som kan läsa redan har ett mindre mått av mod; om han sjunger, saknar han två mått av mod.” (Se Feuchtersleben 1838; kapitlet ”Hypokondri”.)

Representanter för en humanare mentalsjukvård hade på 1800-talet idéer om den ”moralterapeutiska” betydelse som profana (och inte bara bibliska) texter kunde ha vid vården av patienter. Den amerikanska psykiatrins pionjär, Benjamin Rush, rekommenderade i början av 1800-talet att vårdpersonalen skulle uppmuntra patienterna att ibland läsa och skriva inom de ramar som läkarna hade föreslagit. Man började också formulera riktlinjer för urvalet av terapeutiskt lämplig litteratur. Patienterna kunde dessutom publicera sina skrifter i egna tidningar (av vilka den första var *The Illuminator* som kom ut i Pennsylvania år 1843; se Ihanus 2004: 16).

Redan tidigt hade man insett vikten av att kombinera olika uttrycksformer inom vården. Till exempel i Tyskland skisserade Reil (1803) en ”psykisk behandlingsmetod” som bestod i att man läste upp skönlitteratur och framförde teaterpjäser. Likartade kombinerade vårdformer anlitades av den ryske läkarfilosofen Vladimir Iljine i hans ”terapeutiska teater” i början av 1900-talet. Han uppmanade sina patienter att skriva ner sina känslor, tankar, minnen, fantasier och drömmar, som sedan efter gemensamma diskussioner förvandlades till dramatiserade ”scenarier” och framställdes genom improvisationer. Psykodramats fader Jacob Moreno prövade senare på 1930-talet en spontan, även nonsensartad psykodiktning tillsammans med improviserad sång, musik och sceniska rörelser (Ihanus 2004: 17–18).

I läroböcker för mentalsjukvård från och med 1920-talet kallades kombinerade kreativa och expressiva aktiviteter ”fria vårdformer”, som ställdes upp mot de officiellt dominerande hårda vårdmetoderna präglade av bio-somatisk psykiatri. Vad gällde läsning i vårdsituationer försäkrade Karin Neuman-Rahn (1924: 326) i sin lärobok för mentalsjukvårdare: ”Fullkomligt falsk är uppfattningen, att den sjuke icke förstår vad han läser. (…) Icke sällan påverkas den sjukes själsliv i gynnsam riktning av denna lektyr, som dessutom skänker sköterskorna ämne till samtal med sina patienter.”

Psykoanalysens grundare, Sigmund Freud, stödde tillämpningen av psykoanalysen genom att tolka skönlitterära figurer och deras bevekelsegrunder och genom att skriva psykobiografier om författare och konstnärer – även om han medgav att några områden och teman inom själva psykoanalysen hade föregripits av författare och filosofer och att psykoanalysen inte kunde avtäcka bakgrunden till litterär begåvning eller estetiska och stilistiska värden. I sina introduktionsföreläsningar om psykoanalysen, visade sig Freud (1916–17/1978: 10) vara förtrogen med den urgamla magiska ordtraditionen: ”Orden var från början trollformler och ordet har ännu i dag mycket kvar av sin forntida trollkraft. Med orden kan en människa göra en annan lycksalig eller driva henne till förtvivlan. (…) Orden väcker känslor (…) Vi förringar alltså inte ordbruk i psykoterapin.”

Psykoanalytiker blev också bekymrade över att deras patienter ivrigt läste mer och mer psykoanalytisk och psykiatrisk litteratur, som gav dem riktlinjer för att presentera sina symptom, konflikter, minnen och drömmar i ett förutbestämt, psykoanalytiskt anpassat ljus. De lade in i analysen det som senare analyserades. De därav resulterande känsloöverföringarna från den konsulterade facklitteraturen var sålunda konstlade och stod i tjänst hos patientens motstånd mot vården. Wilhelm Stekel (1913:176) gav som sitt råd att det var ”tokigt att låta de sjuka läsa allt” och att det var bättre att ”de sjuka läser endast bestämda texter som orienterar dem bara ytligt”, inte för djupt analyserande texter som borde förbehållas terapeutiska experter. Psykoanalytikerna var tveksamma om huruvida patienterna också skulle uppmuntras att skriva ner till exempel sina drömmar så snart de hade vaknat och huruvida sådana anteckningar kunde utnyttjas vid analyssessionerna (se t. ex. Abraham 1913).

Litteratur inom den moderna terapivärlden

Dessa motsägelsefulla åsikter verkar nuförtiden egendomliga i och med att olika terapimetoder, bland dem också terapeutiskt läsande och skrivande, tillämpas ganska fritt. ”Biblioterapin” (bibliotherapy; *biblion* för bok och *therapeia* för helande) lanserades av Crothers år 1916. Den tog sin början under första världskriget när man i rehabiliterande, bildande och uppmuntrande syfte föreslog läsning för krigsinvalider på militär-

sjukhus. Vid ungefär samma tid förde Nikolaj Rubakin i Ryssland fram ”bibliopsykologin”, en teori om läsning och ett forskningsfält där läsprocessen och dess effekter på läsarna gjordes till föremål för statistiskt jämförande analyser. Bröderna Karl och Wilhelm Menninger var också anhängare av biblioterapeutisk försöksverksamhet och forskning i sin klinik redan på 1930-talet. (Om biblioterapins tidiga historia se Beatty 1962; för en nyare översikt se Mazza 1999.)

Sjukhusbiblioteken och deras bibliotekarier var tidigt aktiva och främjade biblioterapin. I sjukhusbiblioteken liksom i de allmänna biblioteken fanns ”allt gott och nyttigt, stort och skönt med ord och bilder”, som Valfrid Palmgren (1909) uttryckte sig om ”folkbiblioteken”. Numera är sjukhusbibliotekens verksamhet dock nästan avslutad. TV- och dataskärmarna finns även på sjukhus, och litteraturen blir alltmer digitaliserad och elektrifierad. Litteraturen har dock kvar sina otaliga funktioner i utvecklingen av livskunskap, sina möjligheter till expressivt–terapeutiska möten och interaktionsformer och sina meningsskapande existentiella reflektioner och diskussioner.

Här förtecknar jag bara åtta av litteraturens funktioner (naturligtvis finns det fler): inspiration (källupplevelse), fantasi (skapande av alternativ), illusion (det potentiella rummet, den tredje sfären mellan verklighet och fantasi), intuition (insikt), innovation (kreativitet), integration (förenande av skilda delar till en helhet), förundran (genom litteraturens språk utforskar människan sin egen förundran, vilket upplivar hjärnan), samtal (*discursus*: ”kringlöpande” och sammanhängande uttryck, diskussion med varandra).

Efter andra världskriget uppmärksammades litteraturens terapeutiska aspekter i USA också av andra professionella grupper än bibliotekarierna. Psykiatrer, psykologer, sjukvårdare, aktivitetsterapeuter, kuratorer, lärare och instruktörer skrev mera om biblioterapi/litteraturterapi och dess användningssätt, mestadels inom gruppterapi men även inom individualterapi. Termen ”poesiterapi” (”poetry therapy”) togs mer utbrett i bruk på 1960-talet. År 1969 grundade den amerikanska psykiatern Jack Leedy den första föreningen för poesiterapi. I Europa bildades den första motsvarande föreningen i Finland år 1981 och därefter i Tyskland år 1984.

Litteraturterapins olika områden kan sammanfattas allmänt som 1) klinisk litteraturterapi, 2) utvecklande/självfostrande litteraturterapi och 3) pedagogisk/specialpedagogisk eller psykoedukativ litteraturterapi. Vid sidan av litteraturens helande bruk kan man även framhäva dess preventiva (profylaktiska) och rehabiliterande funktioner. Litteraturterapeutiska metoder kan användas i många olika sammanhang, bland olika grupper och vid olika åldrar, allt ifrån barn till äldre personer. Liksom andra expressiva terapiformer har litteraturterapi uppfattats som både en kompletterande och en fristående metod. Den utlovar inga under, men erbjuder alternativa narrativa vägar för sökandet av personlig livsmening.

I litteraturterapi betonas nuförtiden expressivitet, interaktion, reflektion (eftertanke), reflexivitet, inter- och hypertextualitet, virtualisering av kommunikation och nätskrivande. Relationerna till och kombinationerna med andra former av expressiv terapi (bildkonst, musik, dans/rörelse, drama, fotografi, film/video) är av stor betydelse.

Precis som i andra expressiva terapier varierar den teoretiska bakgrunden inom litteraturterapin. Psykoanalysens olika versioner (freudiansk, jungiansk, adleriansk, objektrelationsteori, jagpsykologi, självteori, relationell psykoanalys, intersubjektiv/kommunikativ psykoanalys) är ännu starkt representerade. Humanistisk psykologi och existentialistisk-fenomenologisk psykologi hör till de naturliga referenserna, och på sistone har man också inkluderat inlärningsteorier och kognitiva teorier. Narrativa inriktningar, ofta bundna till olika former av social konstruktivism eller kulturteori, har för sin del blivit så utmärkande att man har börjat tala om narrativa terapier. Inför denna mångfald av teorier är eklekticismen (läroblandningen) ofta i praktiken den lättaste lösningen.

Det litteraturterapeutiska rummet, där diskursen och diskussionen går runt mellan deltagarna, är interaktiv och intersubjektiv och ger utrymme att uttala det tidigare outsagda, det som har förtigits eller bortträngts. Bild 1 visar de grundläggande förfaringssätten (*methodos*) i den litteraturterapeutiska situationen.

Det talade ordet, deltagarnas receptiva relation till språket (muntlig tradition, talspråk, dialekter)	Det talade ordet, deltagarnas expressiva relation till språket (improvisation, drama)
Det skrivna ordet, deltagarnas receptiva relation till språket (”lästerapi”)	Det skrivna ordet, deltagarnas expressiva relation till språket (”skrivterapi”)

Bild 1. Den litteraturterapeutiska situationen.

Vid en närmare analys av den reflektiva och transformativa läsningens respektive skrivandets process kan olika faser urskiljas. Kedjan i Bild 2 avser ingen kausal kedja utan relaterar till varandra olika faser som delvis fortgår parallellt. Dessa ”steg” kan tas och granskas i olika följder, och några av dem kan tidvis utelämnas under processen. Deras vikt varierar. Återkoppling från de andra som medverkar i terapin ger en bärande ram och omgivning för individens skapande undersökningar och spel med ord, bilder, idéer, meningar, roller och positioner. Vidare reflektion och kommunikation kan hjälpa deltagarna till självinsikt och till integration av insiktens olika element. Den transformativa cykeln går runt med omläsningar och omskrivningar och kan leda till en levande känsla av att jagberättelserna förändras.

Läsning/skrivning → Återkoppling → Identifiering, undersökning, konfrontation → Skapande spel → Utvidgad personlig reflektion och kommunikation → Insikt och förståelse → Tillämpning och integration i jaget → Omläsning/omskrivning och transformativ fortsättning av identitets- och livsberättelser

Bild 2. Den litteraturterapeutiska processen.

Den litteraturterapeutiska processen innehåller både ”stora” och ”små” berättelser. Den finner i språket ett utrymme att säga mera än vad den talande/skrivande medvetet avser att säga. Genom litteraturens socialkognitiv-affektiva medel kan deltagarna i en sådan process dana upplevelsevärldar och öppna vägar till föreställningarnas och känslornas, lidandets och lidelsens rum. Där kan det som har förtigits, det outsagda, uttalas, undersökas på djupet, och det kan eka mot och genom tomheten, tystnaden och de andras närvaro och frånvaro. Då kan orden överskrida sig själva i mellanrummen mellan raderna och i det mervärde som språket ger.

Läsning är inte bara läsning, den handlar inte bara om att ta emot information från och om avsändaren, det skriftfästa verket. Egentligen blir detta verk kommunikativt i en läsningsverkstad av olika sinnen. En kommunikationsakt löper mellan flöden av attraktion och repulsion, inte mellan tydligt begränsade polariteter av läsning och skrivning (jfr Blanchot 1955). Läsningen och skrivandet uttrycker och söker – tillsammans och var för sig – explicit och implicit kunskap, medveten och omedveten, bedömande och improviserande, hämmande och befriande samt förkroppsligade fantasier, minnen, tankar och emotioner i hela ”sinnehjärnan” (se Ihanus 2005: 72).

Kulturmatrisen och livsberättelsen

Kulturell välfärd förutsätter rättvis kultur, och denna innebär enligt Koivunen och Marsio (2008: 6) ”tillträde till mänsklighetens och den egna kulturkretsens tradition; fysisk, regional och kulturell tillgänglighet och tillgång; mångfald och en adekvat inriktning i fråga om kulturutbudet; deltagande i kulturutbudet samt möjlighet till, delaktighet i och förmåga till kulturellt självuttryck och kulturell betydelseproduktion”. Litteraturen är en viktig del av en sådan rättvis kultur. Den kan bidra till kulturell och social välfärd i samband med psykisk och fysisk hälsa. Kulturarv och kulturidentitet samt värderingarnas mångfald bygger till en stor del på individuella och fria verbala uttryck och på ansvarsfull medverkan i kulturutbudet och även i kulturkritiken.

Vi sitter inte mera kollektivt vid samma lägereld, men vi har kanske tänt nya informationseldar och skimrande rutor och uppdaterat svala eller heta medieberättelser och njutningsritualer. Den ”gamla världen” har blivit transformerad av nätgemenskapen med lockande sensationer och performanser. Det sociala och interpersonella jaget substitueras virtuellt av kortvariga narrativa och hyper- eller hypopersonella jag. I Bild 3 presenteras några förskjutningar från den ”gamla världen” till virtuell verklighet.

”Den gamla världen”	**Den virtuella verkligheten**
* Lineär	* Hypermedierad
* Analog	* Digital
* Bok	* Textflöde
* Läsa en bok	* Dyka in i cyberrymden
* Skriven text	* Auditiv-visuell-verbal uttrycksform
* Ansikte mot ansikte	* Från ruta till ruta
* Emotionell	* Postemotionell
* Existentiell ångest	* Teknoextatisk njutning
* Att vara eller icke vara?	* Logga in eller inte?
* Jaget berättar om världen	* Jagberättelsen = världen
* Krittavla	* Spelrymd

Bild 3. Jämförelse mellan ”den gamla världen” och den virtuella verkligheten.

Kulturmatrisen har blivit mera omfattande. Den attraherar, lovar att underhålla, binder, informerar och reglerar konsumenterna. I ett science fiction-landskap matar Matrisen (se filmen *The Matrix*, 1999) människor med illusioner och suger ut deras njutningsenergi. Systemet skulle gå under utan mänskliga embryobatterier. Matrisen är en symbol för människans nervsystem, som är beroende av det ”Andra”, av det programmerade Systemet. Det finns dock olika fel i systemet. Matrisen är också det Reella som förvränger vår förnimmelse av verkligheten, och människorna lever i en klaustrofobisk och passiv sammansmältning med den av Matrisen kontrollerade virtuella verkligheten (jfr Zizek 1999).

Med inriktning på virtuell verklighet kan man ännu fråga sig vad just ”din berättelse” är och på vilka andra människor din narrativa identitet är inriktad. ”Du är inget ord – / du är ordets riktning”, som det förtätat uttrycks av Anders Olsson (1988:74). I ”din berättelse” kan det ingå ett flertal ”klassiska”, både enkla och komplicerade existentiella frågor som behöver mötas om och om igen:

- Vad drömde du?
- Vad saknar du?
- Vad betyder detta landskap för dig?
- I vilka minnen färdas du?
- Vad hoppas du på?
- Vad oroar du dig för?
- Vem älskar du?
- Vilka ord får dig att sjunga?
- Vem är du just nu?

När man går vidare till nostalgins rum, möter man inte bara hopp och längtan, men också fragment och brott, det som har förlorats och det som förverkligas på nytt. Mark Twain (1923:445) skildrade sin livsstämning vid Mississippi, vid sin barndoms flod: "During my three days' stay in the town, I woke up every morning with the impression that I was a boy – for in my dreams the faces were all young again, and looked as they had looked in the old times; but I went to bed a hundred years old, every night – for meantime I had been seeing those faces as they are now."

Litteraturens terapeutiska rum manifesterar sig alltid i nuet, men omfattar hela livscykeln. Litteraturens "minnesplatser" (jfr Johannisson 2001) lyser upp och berikar nostalgier som räcker från det förgångna över minnets nutida "skådeplatser" in i framtiden. Det är just nu som ordet är bäst: att ha sina känslor i vardande, att under sin livstid helt vara till i allt som avslutas, förändras och börjar på nytt i annan form.

Är vi då dömda till "cyberrymd"? Kan vi ännu läsa och skriva i cyberrymden utan att bli förlorade? "Visa mig dina länkar, och jag säger vem du är", låter det nya kontaktmottot. Riskerar vi att bli stimulerade och simulerade till oigenkännlighet? Vems text är det fråga om i nätkontakterna? Är en narrativ identitet enhetlig eller mångfaldig, stabil eller stadd i utveckling, individuell eller styrd av den "Andra"? Alla dessa frågor kan och måste granskas i nya globalkommunikativa och mångkulturella sammanhang.

Även i cyberrymden kan man skriva, blogga, knyta nätkontakter och bli funnen igen i den nya nätgemenskapen. Litteraturens/hypertextualitetens olika "jag-positioner" och "livsberättelser" kan utvecklas som ett polyfont konsortium, föränderligt i det dialogiska rummet. Vem som helst kan börja tala in i tystnaden och narrativisera/textualisera sitt själv och sin värld i de ständigt pågående intertextuella verkstäderna ("workshops"; kom ihåg *poiesis*). Det interaktiva nätet kan vara, inte ett hot, utan en resurs för självreflektion och självtransformation, för ökad förståelse av rummets narrativa och mångfaldiga röster och rörelser. Nätskrivandet kan utvecklas till ett emotionellt verksamt kontaktmedel i berättelsebaserade och meningsskapande relationella rymder där gamla kategorier kan omvärderas.

I en sådan interaktiv oscillation där även boken flyter in i andra textuella dimensioner behövs sådana figurer som Josef K. igen. Franz Kafka (1958:28) sade det vackert i ett brev till Oskar Pollak (27.1.1904): ”En bok måste vara en yxa som bryter upp de frusna oceanerna inom oss.”

Avslutningsvis – inte som det *sista*, men som det *inledande* ordet – vill jag anföra ett citat ur en dikt som har skrivits av en sextioårig kvinna i en poesiterapigrupp vid en psykiatrisk avdelning. Hon hade aldrig förut skrivit om sina egna upplevelser. I gruppen hittade hon ett nytt språk, pulserande: ”Jag sover och sover / och i drömmen driver jag / mellan smärta och hopp. / De pendlar likt mitt / eget hjärtas slag. / Jag försöker minnas / att allena jag ej sover (...).”

Genom att ställa sig inför begärets och längtans förvandlande ansikten kan man leva mera intensivt än med det döda byråpatetiska språket som bara dikterar en sanning för ett livlöst liv. Dikterna däremot pendlar, är alltid på väg mot det andra. Man kan lyssna till dem, diskutera dem och vända fram deras olika sidor, man kan omskriva drömmar och minnen i ett nytt upplevelsespråk.

Litteratur

Abraham, Karl (1913). Sollen wir die Patienten ihre Träume aufschreiben lassen? *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1, s. 196–199.

Aristoteles (1988). *Den nikomachiska etiken*. Svensk översättning av Mårten Ringbom. Göteborg: Daidalos.

Aristoteles (1991). *Retorik*. Översättning av Thure Hastrup. København: Museum Tusculanums forlag/Københavns universitet.

Beatty, William K. (1962). A historical review of bibliotherapy. *Library Trends*, 11, s. 106–117.

Blanchot, Maurice (1955). *L'espace littéraire*. Paris: Gallimard.

Crothers, Samuel McChord (1916). A literary clinic. *Atlantic Monthly*, 118, s. 291–301.

Derrida, Jacques (1972). *La dissémination*. Paris: Éditions du Seuil.

Feuchtersleben, Ernst von (1838). *Zur Diätetik der Seele*. Wien: C. Armbruster.

Freud, Sigmund (1916–17/1978). *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. *Gesammelte Werke*, 11. Frankfurt am Main: S. Fischer.

Ihanus, Juhani (red.) (2004). *Att tiga eller att tala: Litteraturterapi – ett sätt att växa*. Helsingfors: Föreningen för biblioterapi i Finland/ BTJ Kirjastopalvelu.

Ihanus, Juhani (2005). Touching stories in biblio-poetry therapy and personal development. *The Journal of Poetry Therapy*, 18, s. 71–84.

Johannisson, Karin (2001). *Nostalgia: En känslas historia*. Stockholm: Bonniers.

Kafka, Franz (1958). *Briefe, 1902–1924*. New York: Schocken Books.

Kavafis, Konstantinos (1984). *Runoja*. Finsk översättning av Aapo Junkola. Rauma: Egen förlag.

Koivunen, Hannele & Marsio, Leena (2008). *Rättvis kultur? Den etiska dimensionen i kulturpolitiken och de kulturella rättigheterna*. Undervisningsministeriets publikationer 2008: 23. (Publicerad endast som PDF: ISBN 978-952-485-548-8.)

Lefebvre, Henri (1974/1991). *The production of space*. Transl. by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Basil Blackwell.

Mazza, Nicholas (1999). *Poetry therapy: Interface of the arts and psychology*. Boca Raton: CRC Press.

Neuman-Rahn, Karin (1924). *Den psykiskt sjuka människan och hennes vård*. Helsingfors: A.-B. Nordiska Bokhandeln.

Olsson, Anders (1988). *Bellerofontes resa*. Stockholm: Bonniers.

Palmgren, Valfrid (1909). *Bibliotek och folkuppfostran: Anteckningar från en studieresa i Amerikas Förenta stater*. Stockholm: Norstedts.

Platon (1984–85). *Skrifter – Platon i svensk tolkning av Claes Lindskog*. Lund: Doxa.

Reil, J. C. (1803). *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen*. Halle: in der Curtschen Buchhandlung.

Rosengren, Mats (1998). *Psychagōgia – konsten att leda själar: Om konflikten mellan retorik och filosofi hos Platon och Chaïm Perelman*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Stekel, Wilhelm (1913). Die Ausgänge der psychoanalytischen Kuren. *Zentralblatt für Psychoanalyse und Psychotherapie*, 3, s. 175–188.

Twain, Mark (1923). *Life on the Mississippi*. New York: P. F. Collier & Son Company.

Zizek, Slavoj (1999). The Matrix, or, the two sides of perversion. Inside the Matrix: International Symposium at the Center for Art and Media, Karlsruhe, October 28 1999. (http://www.lacan.com/zizek-matrix.htm > konsulterat 12 September, 2008)

Torsten Pettersson

Att läsa för att utvecklas

Skönlitteraturen består av en oöverskådlig mängd olikartade texter som inte har någon enskild definierande egenskap gemensam (jfr Pettersson 2002: 111-32, och 2005). Men i modern västerländsk skönlitteratur är den vanligaste och mest framträdande egenskapen *fiktionaliteten*. En skönlitterär text framställer personer, situationer och händelser som inte har förekommit i den verkliga världen – och både författaren och läsaren är medvetna om detta. Det rör sig alltså inte om lögner eller hallucinationer utan om en tyst överenskommelse dem emellan. Författaren erbjuder sin uppdiktade skildring och läsaren är villig att ta del av den i hopp om att den skall förmedla något annat av intresse än den bokstavliga faktuella sanningen (se vidare Currie 1990 och Pettersson 2007).

Detta framstår som uppenbart då vi har att göra med romanpersoner och jagberättare med uppdiktade namn. Men det är viktigt att förstå att det också gäller den ofta namnlöse talande i en dikt eller den anonyme allvetande berättaren i en roman. De kan ha vissa egenskaper och åsikter gemensamma med författaren men skall inte identifieras med honom eller henne. De är fiktiva personer. Detta signalerar vi genom att beteckna den talande i en dikt som ”diktjaget” (och inte som exempelvis Edith Södergran) och den som framför berättelsen i *Brott och straff* som ”berättaren” (och inte som Dostojevskij).

Hur kan då dessa framfabulerade fiktioner belysa verkligheten, till exempel människors upplevelse av sin livssituation och sina psykiska problem? Det beror på att författaren presenterar dem – och läsaren är van att ta emot dem – som *representativa* för en grupp av människor och en typ av situationer i verkligheten. Exakt vad de representerar får läsaren ofta bestämma själv, inom ramen för den information som verket tillhandahåller. Den gruppanknytning vi då väljer sammanhänger ofta intimt med hela vår tolkning av det litterära verket. Ta *Brott och straff* (1866) och dess huvudperson Raskolnikov som rationellt har räknat ut att han har rätt att rånmörda en samhällsvådlig pantlånerska men sedan plågas av sitt samvete, anmäler sig för polisen och skickas till Sibirien. Han kan läsas så, att han representerar de västerländskt influerade intellektuella vars sekulära rationalism Dostojevskij fördömer (en historisk läsning); människor som i personliga krislägen slits mellan olika känslor (en psykologisk läsning); människor som har begått en ond handling som deras djupt liggande rättskänsla uppreser sig mot (en moralfilosofisk läsning); eller den

syndfulla mänskligheten som dock har en möjlighet till frälsning (en religiös läsning) (se vidare Pettersson 2002: 115-17 och 123-30 samt Pettersson 2005: 86-87 och 92-96). Det är så vi kan känna oss involverade i Raskolnikovs livsöde: vi vet att han som individ aldrig har existerat, men de typer av människor och situationer som han representerar är verkliga och kan beröra oss djupt när vi genom honom kommer i kontakt med dem.

En andra egenskap hos skönlitteraturen som gör den väl lämpad för personlighetsformande läsning är dess *upplevelseperspektiv*. Livshållningen i *Brott och straff* skulle enligt en tolkning kunna uttryckas ungefär så här: ”En människa kan av oförstånd drivas att begå en djupt förkastlig handling; hon förtjänar då ett strängt straff men är inte slutgiltigt förtappad.” Den formuleringen skulle kunna stå i en filosofisk eller idéhistorisk text, som en abstrakt utsaga som så att säga svävar över individernas livsupplevelse och drar den allmängiltiga kontentan av den. Litteraturens perspektiv är annorlunda. Den gestaltar ett upplevande subjekt mitt i ett livsnu, i en lätt antydd eller utförligt skildrad belägenhet. I skönlitteraturen lockas läsarna att leva med i en – konkret yttre och emotionell inre – situation, oberoende av om den motsvarar deras egen existensupplevelse.

Det är en fördel gentemot den abstrakta diskursiva framställningen, som tenderar att dels bli mer begränsat intellektuell, dels utestänga dem som förkastar dess innehåll. Skönlitteraturen drar in oss, den resonerande framställningen gör utsagor med sanningsanspråk som ställer oss inför ett ”take it or leave it”. Vår reaktion på påståendet ”Under vissa förhållanden har man rätt att döda skadliga människor” är enbart avståndstagande. Men när samma idé kommer till uttryck i Raskolnikovs rusande tankar och febriga känsloliv reagerar vi på ett annat sätt. Avståndstagandet består, men det behöver inte blockera ett intensivt engagemang i den livfulla fiktionsvärlden.

Ett liknande upplevelseperspektiv kan återfinnas i biografier, memoarer, case studies och andra berättelser om individuella livsöden. Emellertid har skönlitteraturen i jämförelse med dem två fördelar tack vare sin fiktionalitet. För det första är dess situationsgestaltning inte begränsad av det som är minnes- eller källtekniskt tillgängligt. Den yttre situationen och den inre upplevelsen fabuleras fram med precis den grad av detaljrikedom som det enskilda fallet påkallar. För det andra: om jag läste en samtida rapport om en rysk student som hade begått ett rånmord skulle jag kanske kunna lita på dess situationsbeskrivning och tycka mig förstå studentens livssituation. Ändå är min möjlighet att uppleva den inifrån strängt begränsad eftersom jag vet att det upplevande subjektets plats är upptagen av en verklig person. Jag kan inte bli eller låtsas vara denne 1800-talsstudent. Däremot kan jag identifiera mig med Raskolnikov eftersom jag vet att han aldrig har existerat. Liksom andra fiktiva figurer utgör han ett slags modell för mänskliga reaktioner, mer eller mindre utförlig men tom på blockerande verklighetssubstans och därför öppen för ett inflöde av mina känslor. Eller för att knyta an till det tidigare resone-

manget: jag kan inbegripa mig själv i den grupp av ångestfullt sökande eller upprivet skuldtyngda människor som diktens talare respektive Raskolnikov representerar.

Detta låter sig också sägas om andra fiktiva framställningar såsom filmens eller teaterns. De karakteriseras emellertid av den visuella framställningsform som tvingar dem att alltid se karaktärerna utifrån. Dessa kan naturligtvis tala om sina känslor, kanske i långa och avslöjande monologer som ibland får samma status som tankereferat. Generellt kan vi emellertid inte uppleva dem inifrån såsom vi regelbundet gör i en dikt eller i den berättande prosans tankereferat. Film och teater ger utmärkt övning i förståelsen av andra människors inre liv från det utifrånperspektiv som vi är hänvisade till i verkligheten: på basis av deras miner, gester och mer eller mindre uppriktiga språkliga uttryck. Något sådant kan även dikter och romaner erbjuda, till exempel då en jagberättare i en roman iakttar andra personer. Men därtill kan de ge det *inifrånperspektiv* som karakteriserar vårt förhållande till vår egen personlighet och livsupplevelse.

Sammantaget kan man alltså säga att skönlitteraturen erbjuder stora, ja unika möjligheter att komma i kontakt med många olika livssituationer som en påtaglig upplevelse. Samtidigt måste man understryka att identifikationen balanseras av en trygghetsskapande estetisk distans, konstens karaktär av fiktionslek. Den hjälper oss att inte helt och hållet sugas in i Raskolnikovs situation, vilket vore psykiskt nedbrytande. Upplevelsen är stark och intim men ändå behärskad. Tack vare denna kombination av identifikation och distans kan skönlitteraturen gärna användas i privat läsning och i litteratur- eller terapigrupper för att ge läsaren en reflektionsyta för egna livsproblem.

Ett hinder för detta kan dock vara det att litteraturen inte bara är ett område för fri tanke- och känsloutveckling, utan också ett område med kulturell prestige. Det betyder att det finns en risk för att läsare, särskilt i en gruppsituation, vill visa sig duktiga genom att komma på spännande litteraturtolkningar enligt inlärda modeller. På det sättet kan deras kommentarer hamna på en viss distans från det eftersträvade uttrycket av den genuina personliga upplevelsen. Det är därför viktigt att framhäva *den personlighetsformande läsningens egenart*, d.v.s. skillnaden mellan en grupp inriktad på personlighetsutveckling eller terapi och en vanlig litteraturgrupp som diskuterar texter. I de sistnämnda står texten i fokus – den riktiga förståelsen eller den högklassiga produktionen – men vid personlighetsformande läsning står läsarens psyke i fokus. Därvid är de litterära texterna ett medel som gör det möjligt att nå ett mål: en god förståelse av läsarens psyke och ett helande av det när det behövs.

I praktiken betyder detta följande. I en traditionell litteraturgrupp är en bra textkommentar den som avtäcker intressanta skikt i texten – i en personlighetsformande grupp den som avtäcker intressanta skikt i läsarens livsupplevelse. I en litteraturgrupp är en kommentar irrelevant om den saknar klar grund i texten – i en personlighetsformande grupp är

ingen uppriktigt framförd kommentar irrelevant. Den må ligga långt från texten men är då kanske alldeles särskilt intressant som ett uttryck för läsarens livsupplevelse. Det enda irrelevanta är kommentarer som framförs på skämt eller som ett ifrågasättande av gruppens inriktning. Det är viktigt att gruppledaren visar att det inte är fråga om rätt och fel i textkommentaren, att man inte – som i litteraturgruppen – skall tillbakavisa en kommentar med kritik som: ”hur kan du påstå något sådant, var står det i texten?”. Den textanalytiskt sett alltför fantasifulla kommentaren kan från personlighetsformande synvinkel vara utmärkt om den har gjort det möjligt för läsaren att indirekt uttrycka sådant som annars hade förblivit fördolt.

Så kan den indirekta vägen över litteraturen hjälpa oss att kommunicera: att övervinna de psykiska och sociala hämningar som ofta gör att vi inte talar med varandra om till exempel brännande existentiella frågor. Och litteraturens ord kan också hjälpa oss att finna något i oss själva som vi tidigare inte kunde gripa men som vi nu, efter läsningen, själva kan sätta ord på.

Litteratur

Currie, Gregory (1990). *The nature of fiction.* Cambridge : Cambridge University Press.

Eriksson, Inger (2006). *Poesiläsning som meningsskapare: en studie om poesigrupper på sjukhem och hospice.* Lund : Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet. (Lund studies in ethics and theology ; 15) (Diss. Lund : Lunds universitet).

Ihanus, Juhani (red.) (2004). *Att tiga eller att tala: litteraturterapi – ett sätt att växa.* Helsingfors : Föreningen för biblioterapi i Finland / BTJ Kirjastopalvelu Oy.

Mazza, Nicholas (2003). *Poetry therapy: theory and practice.* New York : Brunner-Routledge.

Pettersson, Torsten (2002). *Dolda principer: kultur- och litteraturteoretiska studier.* Lund : Studentlitteratur.

Pettersson, Torsten (2005). “Components of literariness: readings of Capote’s *In cold blood”. From text to literature: new analytic and pragmatic approaches*, red. Stein Haugom Olsen och Anders Pettersson, s. 82–105. Basingstoke : Palgrave Macmillan.

Pettersson, Torsten (2006). “På väg mot en tillämpad litteraturvetenskap. Exemplet psykoterapi”. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 35: 3–4, s. 47–63.

Pettersson, Torsten (2007). ”Lånade drömmar – fiktion och verklighet. Den första Fredrik Cygnaeus-föreläsningen vid Helsingfors universitet”. *Historiska och litteraturhistoriska studier*, vol. 82, s. 195–204. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Pettersson, Torsten (2008). ”Drömmar om verkligheten – skönlitteraturens potential för existentiell psykoterapi”. *Bara detta liv. Texter i existentiell psykologi och psykoterapi*, red. Dan Stiwne, s. 102–132. Stockholm: Natur & Kultur.

Anders Pettersson

Analogitänkande som centralt för utbytet av litteratur

Under de senaste åren har mycket av min forskning kretsat kring frågan hur litteraturläsare konkret kopplar samman det de läser i den litterära texten med sin egen upplevda verklighet. En mekanism som jag kallar ”analogitänkande” är enligt min uppfattning central i det sammanhanget – även om den långtifrån är den enda.

Jag vill först komma med ett faktiskt exempel för att illustrera vad jag menar med litteraturläsares analogitänkande. Det är hämtat från en holländsk undersökning av läsares upplevelser av litteratur. Där berättar en av de manliga uppgiftslämnarna, som i undersökningen går under namnet Art, om vilket intryck som läsningen av Harry Mulischs roman *Det svarta ljuset* (*Het zwarte licht*) gjorde på honom när han var femton. Jag citerar:

> Det var en omskakande upplevelse; den mörka atmosfären, människosläktets undergång och det sorgliga i den mänskliga existensen östes ut över mig som om det inte var någonting. Det omskakande var, tror jag, att jag såg mitt eget sinnestillstånd, min melankoli, uttryckt på papper. Inte för att jag förstod allt som stod där, men det var ett slags personlig sanning som beskrevs. Jag har läst om boken fem gånger.

Det som Art beskriver här, är ett fall av det som jag kallar för analogitänkande. Analogitänkande består, enkelt uttryckt, i att läsaren fäster sig vid något i den litterära texten, låt oss kalla det x, och sätter det i samband med något i verkligheten, låt oss kalla det y, och reflekterar över förhållandet mellan x och y. Reflexionerna kommer att ställa något i verkligheten i ett nytt ljus. I det här fallet har Art tydligen fäst sig vid hopplösheten i romanhjälten Maurits’ tillvaro, och vid Maurits’ accepterande attityd. Art verkar ha satt situationerna och attityden i relation till möjliga situationer i verkligheten och möjliga attityder till verkliga förhållanden. Implicit har Art ställt sig frågor som ”Kan sådana saker förekomma i verkligheten?” och ”Är det här attityder som jag själv skulle vilja inta?” Det har fått Art att se att han delar Maurits’ mörka bild av tillvaron. Det verkar ha varit en insikt som gjort djupt intryck på Art, och som han har funnit det viktigt att hitta ett sätt att förhålla sig till. Art har alltså konstruerat, och utvärderat, en analogi mellan händelser och attityder i romanen och händelser och attityder i verkligheten.

Läsare sätter det lästa i förbindelse med verkligheten, sådan de uppfattar den, och de bearbetar dessa förknippningar kognitivt och känslomässigt. Det kan man visa med hjälp av läsaruttalanden som är insamlade under kontrollerade förhållanden, sådana som det just refererade. Men egentligen är det självklart, om man betänker vad själva läsandet av en text kräver av oss. För att alls förstå det lästa måste vi hela tiden sätta innehållet i samband med verkligheten, sådan vi uppfattar den. Vi måste fråga oss om det som beskrivs är saker som kunde förekomma i verkligheten, och vi måste spåra attityderna som berättaren intar. På det viset aktualiseras hela tiden *verkliga* förhållanden och *verkliga* attityder för oss medan vi läser. Och det är detta ofrånkomliga drag i läsandet som bildar jordmånen för det fullt utvecklade analogitänkandet.

Jag ska ge ett exempel till på analogitänkande. Den här gången är det fråga om en 49-årig tysk lärarinna som deltog i en psykologisk studie där läsare djupintervjuades om hur de umgicks med litteratur. I redovisningen av undersökningen kallas hon för ”Elenor”.

När Elenor några år tidigare hade läst Marie Luise Kaschnitz’ berättelse *Beskrivning av en by* (*Beschreibung eines Dorfes*), hade hon fäst sig vid den kvinnliga jagberättarens attityd till sin bror. Elenor tyckte att det kvinnliga jaget som berättar i Kaschnitz’ text aldrig blir riktigt synligt: det är hela tiden berättarjagets bror som står i förgrunden. Den litterära skildringen fick Elenor att reflektera över sitt eget förhållande till sin bror och till hela sin familj. När hon tänkte närmare över det här förhållandet, upplevde hon sig som mycket förbisedd av sin far och sin bror. Det fick henne efter en tid att flytta bort från sina släktingar tillsammans med sin man. När Elenor läste *Beskrivning av en by*, konstruerade hon uppenbarligen en analogi mellan vissa av könsrelationerna i texten som hon läste och könsrelationerna som hon själv befann sig i. Hon fann analogin giltig, och genom analogin öppnade sig ett delvis nytt perspektiv på den verklighet som hon själv levde i.

Jag vill hävda att det som jag här kallar för analogitänkande är en mekanism som spelar en mycket viktig, och faktiskt mycket förbisedd, roll i vår upplevelse av litteratur. Jag talar då om vår läsning när vi läser som vanliga läsare – när vi läser för nöjes skull, eller för det litterära utbytets skull, eller hur vi nu vill uttrycka det. Både exemplet Art och exemplet Elenor visar hur hänvisningar till analogitänkande kan användas för att förklara hur läsandet av litteratur kan ge upphov till nya kognitiva och emotionella perspektiv hos läsaren. Traditionellt har man oftast velat förklara detta så, att litterära texter implicit uttrycker påståenden om verkligheten, eller att litterära texter kan utgöra modeller av verkligheten eller dylikt. Men man har inte kunnat koppla bestämda litterära texter till helt bestämda påståenden om verkligheten, eller bara till påståenden som är helt triviala. Här är analogitänkandet, skulle jag vilja hävda, en betydelsefull saknad pusselbit.

Det vore emellertid fel att tro att analogitänkandet spelar en roll bara för den kognitiva sidan av litteraturupplevelsen. Hänvisningar till analogitänkande är viktiga också då det gäller att förstå läsares emotionella engagemang i samband med läsning av litteratur, det som brukar beskrivas i termer av mekanismer som empati, identifikation, transport eller simulering. Analogitänkande innebär att möjliga verkligheter, eller möjliga attityder till verkligheten, öppnar sig för läsaren, och det har inte bara kognitiva effekter utan också affektiva. Identifikation, som ofta betraktas som ett nyckelfenomen när det gäller känsloupplevelser i samband med litteratur, kan till exempel beskrivas som ett specialfall av analogitänkande. I den vanligaste och mest centrala betydelsen av identifikation är det ju nämligen faktiskt så, att läsaren som identifierar sig med en fiktiv gestalt i texten upprättar en analogi mellan den fiktiva gestalten och sig själv. Den fiktiva gestalten är x:et i texten; läsaren är y:et i verkligheten; läsaren jämför sig med den fiktiva gestalten och bearbetar den jämförelsen. Också formsidan av litteratur, den sida som är estetisk i den mer begränsade innebörden av ordet, kan sättas i samband med analogitänkandet, men det finns inte tid för mig att gå närmare in på den saken här.

Låt mig runda av med att säga, att jag ser litteraturupplevelsen som en sammansmältning av tankemässiga, känslomässiga och formmässiga aspekter. Hänvisningar till läsares analogitänkande är, för mig, av avgörande betydelse när vi vill förstå hur litteraturupplevelser kommer till, vare sig det gäller prosa, lyrik eller dramatik. Men – för att återknyta till mina inledningsmeningar – jag uppfattar för den skull inte hänvisningar till analogitänkande som en universalnyckel till förståelsen av litteraturupplevelsens psykologi. Läsning är en komplicerad process, och litteraturläsning är kanske den mest mångfacetterade typen av läsning som finns. Många olika mekanismer är i verksamhet när läsare tillgodogör sig en litterär text.

Litteratur

Exemplet Art är hämtat från Els Andringas artikel ”The Interface between Fiction and Life: Patterns of Identification in Reading Biographies”, i *Poetics Today* 25 (2004), s. 205–240 (citatet från s. 227 f.), exemplet Elenor från Susanne Kramers bok *Lesen im Alltag: Persönliche Mitteilungen über Erlebnisse und Erfahrungen mit Literatur* (Hamburg: utan förlag [fil. doktorsavhandling], 1996), s. 221 f. Översättningarna är Anders Petterssons.

En intressant bok i samband med analogitänkande är Keith J. Holyoak och Paul Thagard, *Mental Leaps: Analogy in Creative Thought* (Cambridge, Mass. och London: MIT Press, 1995). Holyoak och Thagard beskriver analogiers allmänna karaktär och diskuterar deras roll i mänskligt tänkande och mänsklig problemlösning.

Anders Pettersson har behandlat analogitänkande i samband med litteratur i ett antal uppsatser, senast i "Analogitänkande och litteraturens kognitiva betydelse", i *Filosofisk tidskrift* 29 (2008), s. 34–45 och i "The Formative Influence of Literature: Analogical Thinking, Statements, and Identification", i *Arcadia: Internationale Zeitschrift für Literaturwissenschaft / International Journal of Literary Studies* 43 (2008), s. 41–48.

Carl Reinhold Bråkenhielm

”Hans sanna hem är sagan” – om den konstnärliga fiktionens sanningsanspråk

På teaterns julfest håller Oscar Ekdahl sitt sedvanliga jultal till personalen och skådespelarna. Det skulle lika gärna kunna vara Ingmar Bergmans eget tal på Dramatens julfest någon gång när Bergman själv var teaterdirektör. Men nu är det alltså en fiktiv person, Oscar Ekdahl – spelad av Allan Edwall – i filmversionen av *Fanny och Alexander*. Han talar om hur han älskar teatern och människorna i den lilla världen innanför husets tjocka väggar. Och han fortsätter:

> Utanför finns den Stora Världen och ibland lyckas den lilla världen en sekund spegla den stora världen, så att vi förstår den bättre eller också ger vi människorna som kommer hit en möjlighet att för några sekunder glömma den svåra världen därute.
> (Bergman 1984:28)

Den lilla världen är i sammanhanget naturligtvis dramat, men skulle också kunna vara andra fiktiva världar, som vi möter dem i konsten eller litteraturen. Dramat, konstverket, berättelsen speglar den stora verkliga världen därute, hjälper oss att förstå den bättre – eller att helt enkelt för några sekunder glömma den.

För 20 år sedan gjorde jag en utredning – *Humaniora i vårdutbildningen* – på uppdrag av det dåvarande Universitets- och högskoleämbetet. Rapporten utmynnade i två huvudförslag. Det första var en mer långt gående idé om uppbyggnad av institutioner i medicinsk kulturvetenskap för att förstärka undervisningen i humaniora på läkar- och sjuksköterskeutbildningen, det andra ett mer modest förslag om viss humanistisk och samhällsvetenskaplig kursverksamhet i olika vårdutbildningar. Litteratur, konst och drama speglar en verklighet som i högsta grad angår människovården med dess ofrånkomliga närhet till existentiella grundfrågor om liv, död, skuld och smärta.

Så här i backspegeln kan jag väl lite självkritiskt konstatera att det för denna rapport fanns två outtalade förutsättningar och som jag nog skulle ha argumenterat för lite tydligare och mer explicit. Den *första* förutsättningen är just att det finns en betydelsefull relation mellan det fiktiva och det verkliga, mellan konst och vardagsliv; den *andra* att humaniora i form av litteraturvetenskap, historia, filosofi eller religionsvetenskap kan både

underlätta och klargöra den relationen och visa *att* och *hur* den lilla världens uppbyggnad bidrar till förståelsen av den stora.

Ingen av dess förutsättningar är oproblematisk. Mot den första kan man invända att den lilla världen nog mest hjälper oss att glömma den stora världen och bidrar till en sorts verklighetsflykt, som vård och vårdutbildning knappast är betjänt av. En liknande kritik finner man faktiskt redan hos Platon. I dialogen *Staten* sägs det att poesin är farlig därför att den uppväcker känslor som inte överensstämmer med förnuftet. Dessutom lär oss poesin inte något nytt. Ingen har lärt sig någonting om statens styrelse genom Homeros. På motsvarande sätt skulle man kunna säga att ingen lärt sig något nytt om vården av sjuka och döende genom att läsa Strindberg.

”Efter Auschwitz ingen poesi” är ett berömt yttrande av Theodore Adorno. Det uttrycker en bitter pessimism över diktningens möjligheter att beröra våra existentiella livsvillkor i en värld som lärt känna de nazistiska dödslägrens lidande och ondska. Men alla delar inte denna pessimism. Ingemar Leckius skriver boken *Mot ett okänt ljus* (1983:111) att förintelsen ”kastar skuggor långt in i poeternas kammare. Närvarande även som en ständig uppfordran att tala. Om poesin inte kan uttrycka också detta, förefaller det som om dess roll vore slutspelad; i så fall kan den lika gärna slockna”. Men poesin lever. Dylan Thomas skriver att världen inte är densamma efter det att en god dikt har lagts till den. ”A good poem helps to change the shape and significance of the universe, helps to extend everyone’s knowledge of himself or herself and the world around them.” (Thomas 1954:192–193) En liknande uppfattning finner vi redan hos Aristoteles – i uttrycklig och skarp polemik mot Platon.

Man skulle till och med kunna säga att avhandlingen vill visa att Platon och Adorno har fel. En god dikt kan förändra universum också på sjukhem och i livets slutskede. I tre olika projekt har hon studerat vad poesi och poesiläsning i grupp kan betyda. I två av projekten har det rört sig om äldre patienter på sjukhem, i det tredje projektet om patienter i livets slutskede på hospice.

Rent empiriskt skulle Inger Erikssons avhandling vara ett stöd för Aristoteles mot Platon, Adorno och alla andra som menar att konst, poesi och litteratur bara fungerar som verklighetsflykt, i bästa fall förströelse, men inte som verklighetskontakt. Men det är en sak att påstå att det är så – en annan att klargöra hur det går till.

Därmed kommer jag in på den andra outtalade och otillräckligt motiverade förutsättningen i min UHÄ-rapport, nämligen att humanistiska studier kan både underlätta och klargöra den lilla världens bidrag till förståelsen av den stora världen. För det är ju inte alldeles självklart. Tvärtom, skulle väl många säga. Litteraturvetenskapen dissekerar dikten så att allt estetiskt värde går förlorat. Religionsvetenskapen upplöser barnatron. Historievetenskapen upplöser nationella och politiska myter och filosofin

får folk att betvivla det mest självklara. Och estetiken som vetenskap blir alltför abstrakt.

Låt mig ta ett konkret exempel. *Hur* kan litteraturen få en betydelse för livet? Den frågan är intressant nog just nu föremål för ett särskilt forskningsprojekt med stöd av Vetenskapsrådet och under ledning av professor Anders Pettersson, prof. i litteraturvetenskap vid Umeå universitet (som också medverkar i denna antologi). Projektet kallas ”Analogitänkande och litterärt värde”. Projektet presenteras på följande sätt:

> … projektet går först och främst ut på att presentera en sammanhängande och ingående förklaring av en mekanism genom vilken litteratur kan påverka läsares sätt att tänka och känna. Förklaringen utgår från att litteraturen inte bokstavligen 'säger' något om verkligheten, men att kontakten med den litterära skildringen får läsare att göra sig tankar om den faktiska verkligheten. För att få in precision i beskrivningen av hur detta går till, anknyter förklaringen till modern kognitiv teori om tänkande i analogier och dess begreppsapparat. Det diskuteras vad olika läsare uppmärksammar i litteratur och varför, och vilka typer av kopplingar mellan litteratur och verklighet som man kan urskilja. En hel del uppmärksamhet ägnas åt frågan, om och i så fall hur litteratur kan öppna perspektiv på verkligheten som är svåra att få tillgång till via sakprosa eller via vanlig, vardaglig verklighetsupplevelse. (http://www.info.umu.se/FoDB/Projektbeskrivning.aspx?id=211)

En närmare beskrivning av Petterssons estetiska teori finns i en antologi utgiven av Göran Rossholm och Göran Sunesson med den fyndiga titeln *Konstverk och konstverkan* (2007). I denna bok ger Pettersson några exempel på hur en estetisk analys bidra till att klarlägga hur litteratur – som han skriver – ”kan öppna perspektiv på verkligheten som är svåra att få tillgång till via sakprosa eller via vanlig, vardaglig verklighetsupplevelse”. Litteraturen har denna förmåga genom att den innehåller det som Anders Pettersson kallar presentationella styrstimuli. ”De föreställningar om händelser och personer som uppstår hos läsaren av en roman är t.ex. inget som läsaren ska vare sig *förverkliga* eller *tro på*. Snarare är föreställningarna om händelser eller personer något som hon ska *associera utifrån*: de ska ge upphov till andra föreställningar (och till känslor som förbinder sig med dem)” (Pettersson 2007: 42).

Anders Petterssons litteraturteori berör ett av mina forskningsintressen, nämligen förhållande mellan litteratur, religion och livsåskådning. En annan person som intresserade sig för detta förhållande var faktiskt Ingemar Hedenius, Hedenius är ju mest känd för sin kristendoms- och religionskritik, men han saknade ingalunda sinne för religion i betydelse av känsla och andlighet. I sin installationsföreläsning 1948 uttryckte Hedenius saken på ett sätt som kan tolkas som ett eko av en av hans inspirationskällor, nämligen Axel Hägerström:

> [D]et dogmatiska troendet, med dess inslag av hård moralism och trång sekterism, [är] inte allt i det religiösa livet. Religionen har också en sida, som talar till människors behov av andakt och inre befrielse. Denna religiösa andlighet har en funktion som i hög grad liknar diktningens, bildkonstens och musikens… Och det som vi brukar kalla religionens fulländning: känslan av inre överblick över livssammanhanget och av försoning, står så nära vissa former av den estetiska upplevelsen, att det kan förefalla omöjligt att dra några skarpa gränser mellan dem (Hedenius 1972: 28)

Några av de medverkande i denna antologi uppehåller sig vid den estetiska läsupplevelsen och om dess karaktär. Med olika begrepp försöker man att ringa in väsentliga komponenter i denna läsupplevelse: analogitänkande, lyftning, fascination, närvaro, plötslig insikt är några av de begrepp som används. Till denna lista skulle man kunna foga ett något mer kognitivt klingande begrepp, nämligen *känslan av inre överblick*. Denna känsla kan beskrivas som en mer övergripande gestaltning av vår upplevelsevärld, där vissa saker skjuts i förgrunden och fungerar som ett slags strukturerande mönster. Det finns välkända exempel i varseblivningspsykologin – Rubins vas, ank-haren, den parisiska damen etc. – som jag inte behöver gå in på närmare i detta sammanhang.

Jag skulle vilja illustrera vad jag tolkar som två litterära uttryck för en sådan gestaltning eller känsla av inre överblick. Båda handlar om död och sorg. Det första är hämtat från en novell av Inger Edelfelt, som Anders Pettersson berört i sitt bidrag till *Konstverk och konstverkan* (2007). Edelfelts novell ”Kaninernas himmel” står i hennes novellsamling *Den förunderliga kameleonten* (1995). En ung flicka förlorar sin mor, tyngs till jorden av sorg, bearbetar sina känslor och tankar under en ensam promenad. Novellen har religiösa undertoner. Flickan kommer fram till ett stängsel eller en grind. På andra sidan finns en talldunge, som öppnar sig mot en öppen hedmark med enbuskar och – kan hon ana – havet.

> Hon steg ut på gräset. I detsamma var det något som hemsökte henne; i denna avskilda världsdel talade något till henne, välsignade henne. En rysning drog genom henne med löftet: allt är helt och detsamma. (citat enl. Pettersson 2007:44)

Det andra exemplet är hämtat från en av Kerstin Ekmans mest välkända romaner, *Häxringarna* från 1974. Här möter vi en helt annan grundstämning – och gestaltning. Huvudpersonens är Tora. Hon är född med dåliga odds i livet, uppfostrad i en utfattig knektfamilj, tidigt och alltför ung inklämd i ett slitsamt arbete. Men hon är stark och levande och hennes styrka räcker till också för andra, vekare människor runt omkring henne. Den räcker också för mormor Sara Sabina Lans, vars sista dagar under Toras vård skildras i det avslutande kapitlet. Tora ömsevis städar och sitter vid mormors sida. Till slut är arbetsveckan tillända, allt är helgstädat och färdigt. När mormor tagit sitt sista andetag somnar Tora in vid den

orörliga kroppen. Matt av sorg vaknar hon i gryningen, men konstaterar sakligt att allt är uppdiskat och iordningsställt och att det inte finns något mer att göra. Hon lämnar huset och på vägen finner hon att sommaren väller fram som en stor grön flod och skogen blommar. Romanen slutar med följande ord:

> Rosenröda och knubbiga växte kottanlagen och grönsångare som inte syntes bland de mörka grenarna sjöng ikapp. Men när hon gick ut ur skogen ner mot Vallmsta gärden hörde hon hackspetten trumma. Det var ett nyktert ljud som vore det vardag igen och en ny arbetsvecka skulle börja.
> (Ekman 1995: 270–271)

Edelfelts novell och Ekmans roman skildrar ett sorgearbete, som läsaren inbjuds att leva sig in i och leva med i. De lotsar läsaren genom en kedja av föreställningar kring liv och död. Men berättelserna presenterar inte endast en situation och händelsekedja. Berättelsen *gestaltar* också ett sammanhang – och med gestalten sammanhänger en livsstämning och vissa livsvärden, enkelt uttryckt en livsåskådning. I Edelfelts fall är den av religiös, ja rentav mystik karaktär. I Ekmans fall är naturen och vardagsarbetet de gestaltande perspektiven.

Edelfeldts novell och Ekmans roman löser inte några livsproblem. Men de framställer ändå ett slags sanningsanspråk, som läsaren kan – eller inte kan – finna trovärdiga. Här förkunnas inte några sanningar *om* livet, snarare sanningar av det slag som den amerikanske filosofen John Hospers har kallat sanningar *mot* livet. En sann utsaga är inte endast en utsaga som överensstämmer med verkligheten, utan också en utsaga eller en berättelse som har förmåga att gestalta läsarens upplevelsevärld, uttrycka en känsla av inre överblick över livssammanhanget.

Den fråga som kan ställas är naturligtvis i vilken utsträckning man kan säga att en sådan gestaltning är en upplevelse av något verkligt – eller endast en slags tolkning av ett meningslöst mönster – ungefär som en Rorschach-plump på ett papper. De kan tolkas lite hur som helst och är lika lite en fråga vad som är sant som om Gubben i månen verkligen är en gubbe. Eller, för att citera Strindbergs inledande erinran till *Ett drömspel:*

> Allt kan ske, allt är möjligt och sannolikt. Tid och rum existera icke; på en obetydlig verklighetsgrund spinner inbillningen ut och väver nya mönster: en blandning av minnen, upplevelser, fria påhitt, orimligheter och improvisationer. (Strindberg 1964:2)

Gestaltningen är med andra ord *växlande*, beroende av olika personers bakgrund och intressen, ingenting annat än en projektion av deras mentala aktivitet. Men till skillnad från *växlande* gestaltningar finns det också gestaltningar, som är *osäkra*, dvs. antingen sanna eller falska. I halvmörkret kan en mörk fläck i gräset visa sig var en skrämd hare och inte, som vi först trodde, en grästuva.

Är litterära gestaltningar växlande eller osäkra? Är det en lek med olika perspektiv och godtyckliga möbleringar av verkligheten eller utkast till verklighetstolkningar med mer eller mindre uttalade sanningsanspråk? Gyllenstens romaner skulle kanske kunna tolkas som experiment med växlande gestalter, Edelfelts och Ekmans snarare som uttryck för gestaltningar med tydligare om än osäkra sanningsanspråk.

Låt mig sammanfatta och anknyta till rubriken för detta korta inlägg. ”Hans sanna hem är sagan”. Det är – som väl alla vet – en passage ur Hjalmar Gullbergs välbekanta dikt ”Förklädd gud”, publicerad i *Kärlek i det tjugonde seklet* år 1933 och senare tonsatt av Lars Erik Larsson. Den förklädde guden är mytens Apollo, ”hans sanna hem är sagan, hans själ är lyra och dikt”. Men, tillägger Gullberg, ”dock gör han utan klagan sin jordiska plikt”. I en mycket fri tolkning skulle det kunna uppfattas som ett lyriskt uttryck för en föreställning om att myter, konst och sagor kan uttrycka och förmedla ett slags sanningar *mot* livet och inte endast handlar om en lek med växlande gestaltningar, godtyckliga inbillningar.

Litteratur

Bergman, Ingmar (1984). *Fanny och Alexander.* Stockholm: Månpocket.

Bråkenhielm, Carl Reinhold (1988). *Humanioras plats i vårdutbildningen.* Stockholm: UHÄ-rapport 1988:3.

Ekman, Kerstin (1995). *Häxringarna.* Stockholm: Månpocket.

Eriksson, Inger (2006). *Poesiläsning som meningsskapare: En studie av poesigrupper på sjukhem och hospice.* Lund : Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.

Gullberg, Hjalmar (1952 [1933]). *Kärlek i det tjugonde seklet.* Stockholm: Norstedts.

Hedenius, Ingemar (1972). *Människans moraliska villkor.* Stockholm: Författarförlaget.

Leckius, Ingemar (1983). *Mot ett okänt ljus: Essäer och artiklar i urval.* Stockholm: Atlantis.

Pettersson, Anders (2007). ”Presentationalitet i litteratur, bildkonst och musik” i Rossholm, Göran & Göran Sonesson (red.) *Konstverk och konstverkan.* Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Strindberg, August (1964). *Ett drömspel.* Stockholm: Svenska bokförlaget/Bonniers.

Thomas, Dylan (1954). *Quite early one morning.* New York: New Directions

Owe Wikström

Religiös erfarenhet i litterära texter – om tolkande religionspsykologi

I vilken mening får man nya religionsvetenskapliga insikter om man tillämpar psykologisk teori på en påhittad värld och dess gestaltning? I denna artikel vill jag göra några preliminära reflexioner. *Tolkning* innebär här något tämligen banalt: en översättning från en språkvärld till ett annan. Att tolka exempelvis Herman Hesses gestalt *Siddharta* som författaren Hesses egen utveckling är naturligtvis ett tänkbart och rimligt tillvägagångssätt. Ett annat sätt att gå tillväga är att man se romanen som en idéroman och jämför dess tankar med samtida filosofer och religiösa idéströmningar. Man kan även tänka sig att översätta en romangestalts utveckling och konflikter i termer av ett mer preciserat ”språk” för inre psykiska skeenden. I denna sammanfattning vill jag plädera för det fruktbara i att tolka fiktiva karaktärers religiösa utveckling utifrån etablerad psykologisk teoribildning. Målet med en sådan typ av hermeneutisk religionspsykologi är *den psykologiska förståelsen av livsåskådningsmässiga och religiösa upplevelser så som de gestaltas i skönlitteratur*. Vi kan precisera detta ytterligare genom att se närmare på några olika delelement.

”Psykologisk förståelse ...”

I detta sammanhang innebär psykologisk förståelse detsamma som att en religiös erfarenhet – aning, tillit, tvekan, tro, mystisk känsla etc. – "översätts" i termer av en mer formaliserad religionspsykologisk eller psykologisk teori. Litteraturkritiker och litteraturforskare har gjort en mängd psykologiska iakttagelser av hur författare gestaltat tro och tvivel. Ofta har de gått vid sidan av de episka universa, som konstnären skapat i sin text, och fört samman huvudpersoner i en roman med författarens eget liv. Ofta är de impressionistiskt hållna. I stort sett avspeglar de konventionell ”psykologi”.

När det gäller just tolkning av livsåskådning och religion *som personlig upplevelse* inne i ett episkt universum, en roman – menar jag

- för det *första* att man når djupare i sin förståelse om man ansluter sig till en uttalad teori och ser sitt "undersökningsobjekt" – en fiktiv gestalt eller en tematik – under just denna preciserade synvinkel. Därmed försöker man hålla andra allmänna iakttagelser av psykologisk karaktär under viss kontroll. En teori exkluderar

ju automatiskt andra betraktelsesätt. Samtidigt måste man varna för snusförnuftiga påståenden att den tolkning man framför skulle vara den bästa eller den enda.

- för det *andra* att man vid sidan av de allmänpsykologiska teorierna bör eftersträva att nyttja specifikt religionspsykologiska teorier eller modeller.
- för det *tredje* att valet av teori delvis måste vara avhängigt arten av det religiösa tema, som romanfiguren i fråga gestaltar, och det ”material”, som man kan nyttja vid sin analys. Gestaltar författaren personens drömmar, tankar, fantasier, minnen, förhoppningar, kan läsaren följa en process och kanske få veta något om föräldrar syskon, rivalitet, avundsjuka etc.? I så fall ligger ett psykoanalytiskt begreppssystem nära till hands när man tolkar exempelvis Strindbergs intensiva skuldkänslor inför sexualiteten och hur den ger sig till känna i hans alter egos, Johan, brottning i puberteten med den straffande guden i *Tjänstekvinnans son*, eller exempelvis i tolkningen av en inre uppgörelse hos ett ”guds barnbarn”. Däremot torde en existentialistiskt präglad psykologisk teori vara rimligare vid tolkningen av den typ av livskriser som gestaltas i exempelvis Jonas Gardells prosa, där inte religiösa termer är framträdande men där inte heller de inre barndomsgenererade eller socialt bestämda ångestkällorna är särskilt tydliga. I andra fall har både klassiska, religionspsykologiska teorier om mystik eller omvändelse liksom Hjalmar Sundéns generella rollteori kommit till användning, ibland i kombination. För en sådan person som Hermine i Herman Hesse *Stäppvargen* är Jung klart tillämplig.
- för det *fjärde* är sättet att använda en teori viktigt att tydliggöra. De teoretiskt förankrade begreppen blir ”sensitizing concepts”. Arbetet är att bilda argumenterande länkar mellan analysnivå och textnivå. Syftet med denna typ av religionspsykologisk tolkning är inte att pröva en teori, detta måste rimligen göras med levande faktiska gestalter, utan att använda modeller, som i andra sammanhang är prövade, i syfte att öka förståelsen för religiösa teman, som gestaltas inne i en eller flera episka världar. Detta betyder att vi inte använder ordet ”tolka” i den filosofiska hermeneutikens betydelse utan helt enkelt för att beskriva upplevelser i termer av en given teori. Ett annat sätt att uttrycka samma sak är att säga att psykologisk tolkning är en mer preciserad och utvecklad heuristisk ”Vor-verständnis”.

Jag menar alltså att förståelsen ökar om man kan foga samman det partikulära, exempelvis en romanfigurs kamp med sitt tvivel, med det generella, en psykologisk teori om tvivel som ambivalens, kognitiv dissonans el-

ler liknande. På så sätt kan man kalla denna typ av undersökningar ”tillämpad religionspsykologi”.

”… av livsåskådningsmässiga och religiösa upplevelser”

Det material, som står till förfogande för den litterärt intresserade religionspsykologen, är i stort sett omätligt. Nästan varje större roman eller författarskap av god kvalitet har både en genomarbetad psykologisk gestaltning och behandlar samtidigt livsåskådningsmässiga teman.

De klassiska skillnaderna mellan en *substantiell* och snäv religions definition, som beskriver vad religionen ”är”, och en *funktionell* och vid, som beskriver vad religionen ”gör”, torde här vara väsentliga att åberopa. Sannolikt blir en substantiell, snäv religionsdefinition mer användbar vid tolkningen av exempelvis en pietistisk överjagsorienterad romanfigurs kamp med sin skuld – alltså beskrivningen av en som lever i en rigid kulturell och social ram – medan förståelsen av en sekulariserad persons beskrivning av sin existentiella oro eller vaga längtan efter tro och religiös förankring kommer närmare en mer vid och framför allt funktionell religionsbeskrivning.

Men lika viktigt torde vara att analysera alternativa livshållningar eller ”privat andlighet”, som en person har i en roman. Religionspsykologiskt relevant blir det emellertid först när romanen koncentrerar sig på livsåskådningarnas värde eller funktion för individen.

Materialet för en religionspsykologisk litteraturanalys är huvudsakligen konstnärliga gestaltningar av religiösa upplevelser och erfarenheter i samband med exempelvis sökandet efter, saknaden av, uppgörelsen med, flykten från, ambivalensen till, tryggheten i, förändringen av en religiös tro, dvs. brottningen med existentiella livsteman som Meningen, Döden eller Skulden eller sökandet efter en livshållning.

Man tvingas därvid främst använda den typ av prosa eller lyrik, som ger relativt fylliga beskrivningar av religiösa eller existentiella erfarenheter och som ser dessa i sina sociala och psykologiska sammanhang.

Det är lätt att teologer eller filosofer förlorar sig i begreppsbestämningar eller i den idémässiga eller dogmatiska analysen av den religiösa upplevelsen. Men det är rimliga och centrala forskningsuppgifter. Syftet med den erfarenhetsinriktade läsningen måste i stället vara de emotionella, personlighetsmässiga, familjemässiga, relationsorienterade – kort sagt de psykologiska förutsättningarna för en individs tro eller misstro. Den tolkande religionspsykologen måste medvetet eftersträva att förstå sitt analysobjekt som handlande och levande varelse – i vederbörandes sociala kontext (som den framstår i romanen), men också med uppmärksamhet på dennes inre omedvetna kraftspel och samspel med den omgivande gruppens språk och symbolvärld.

”... såsom de gestaltas i romaner”

Eftersom religionspsykologiska arbeten, som behandlar skönlitterärt material, ännu är relativt få, är det svårt att bilda sig en klar uppfattning om alla de varianter av material- och metodmässig art, som denna typ av studier kan få i framtiden. Låt mig i stället exemplifiera med ett antal tänkta problem och den typ av material och metod som dessa kräver.

Som ett mer allmänt materialmässigt krav gäller att man i huvudsak bör arbeta med berättande romaner med relativt tydliga och fylliga teckningar av deras personer, liksom av deras personliga och religiösa utveckling. Och här kan man tänka sig att man följer exempelvis:

- en fiktiv persons religiösa *utveckling* i en roman. Detta torde vara det vanligaste och där kan man förmodligen lättast åstadkomma en klar och tydligt sammanhållen tolkning. Vi kan här tänka oss att följa Samuels brottning med sin Gud eller Maria i Sven Delblancs romansvit, Narcissus och Goldmund i Herman Hesses bok med samma namn eller den intressanta fusion av fadersgestalt och gudsgestalt, som finns i PO Enqvists roman ”Ett annat liv”.
- en eller ett par centrala *skeden* i en gestalts utveckling i en roman eller ett episkt universum, exempelvis en omvändelse, tvivel som upplöses eller tilltar, en tro som lämnas eller brottningen med den tyste guden. Vi kan tänka på Oliver Larsson i Lennart Fricks roman *I denna natt* eller huvudpersonen ”jag” i Eva Alexanderssons *Fyrtio dar i öknen.*
- en jämförelse mellan ett par romanfigurer, med avseende på deras religiösa tros funktion eller förändring i en romanberättelse, exempelvis Karl-Oskar och Kristina i Vilhem Mobergs utvandrarsvit.
- en författares *förändring* i sitt sätt att gestalta religionen inom det egna författarskapet. Möjligheten att analysera förändring kan då ske genom fokusering. Här kan man exempelvis följa någon eller några av Strindbergs romanfigurer alltifrån från dramat *Fritänkaren* till romanen *Ensam* i syfte att finna religiösa element och deras psykologiska funktion inom respektive episka universum. Syftet med en sådan undersökning är helt enkelt en mycket noggrann komparativ närläsning av romantexter för att med hjälp av en psykologisk teori öka förståelsen för den religiösa trons skilda funktioner.

Man kan dessutom tänka sig att psykologiskt tolka ett återkommande symbolspråk eller dechiffrera religiösa metaforer. R S Thomas’, Björn Ranelids eller Marianne Fredrikssons mer eller mindre fasta symbolkonceptioner är viktigt forskningsmaterial.

Avgränsning

Naturligtvis måste religionspsykologen huvudsakligen hämta material från intervjuer, fältstudier, enkäter, observation och analyser av personliga dokument från levande eller historiska människor. Samtidigt erbjuder skönlitteraturen ett material att möjligt att analysera i långt större utsträckning än hittills. – Men när man vandrar in i Dostojevskij värld eller närmar sig Imre Kertész med religionspsykologens frågor finns inga upptrampade metodvägar. Detta är frustrerande, men samtidigt kreativt utmanande och uppfordrande.

Om psykologisk forskning har som mål att studera människan, så menar jag att litterär tolkning av människors upplevelsevärldar är ett viktigt kompletterande material. Det är viktigt att anamma även denna typ av studier, som kanske inte alltid har samma klarhet och precision som i den friskt rinnande, väletablerade akademiska floden av rapporter och uppsatser, men som i stället ställer mer mångdimensionella frågor och därför kan visa oväntade samband.

Sammanfattningsvis kan man relatera ett fiktivt material eller en konstprodukt till psykologisk teoribildning på olika sätt. Berättelser om människor i en episk värld kan *illustrera teorier* som vuxit fram induktivt, eller de kan genom hypotetiskt deduktivt prövas på högst verkliga människor. Om då Shakespeare eller Ibsen, som varken hade hört talas om Freud eller James, eller en författare som är föga beläst i psykologisk teori beskriver skeenden som programmatiskt ”stämmer” med Winnicotts eller attachment-teoriernas regelbok, så kan författarnas gestaltningar sägas i viss mening bekräfta deras teorier. Men man kan också nyttja psykologiska begrepp för att *öka sin förståelse för ett skeende* inne en roman, en individs kamp med sin förlorade eller efterlängtade Gud - allt inom ett givet episkt universum. I dessa fall är fokus inte teoribildningarna i fokus utan att mer differentierat kunna utveckla en förståelse för de ”mänskliga” drag inom de fiktiva gestalterna

Man kan kanske ta ett steg ytterligare och hävda att en romantext – vars upphovsman sannolikt betackar sig för att uppfattas som teoretiker utan just uppfattar sig som konstnär – explicit eller implicit ger insikter om religionens psykiska funktion. Om man hävdar konstnären som teoretisk konstruktör, ja då har man gått över en tröskel och befinner sig i ett annat rum där man tvingas ta ställning till en mängd metodiska, vetenskapsteoretiska och kunskapsteoretiska problem.

Ur detta perspektiv går det att uppfatta Fjodor Dostojevskij som ett slags fenomenologisk religionspsykolog. Han försöker i nästan experimentell form följa vad som sker med en människa, som är trogen sin ideologiskas eller teologiska övertygelse, och hans insikter kan till och med kritisera modern psykologisk teori. Men det senare har jag sökt utreda i andra sammanhang (1982, 1997, 2006).

Litteratur

För fördjupande referenser se bibliografier i

Wikström, Owe (1997). *Aljosjas leende: Mystik, psykologi och religion*. Stockholm: Natur och Kultur.

Wikström, Owe (2006). *Sonjas godhet. Medkänsla i en självupptagen tid*. Stockholm: Natur och Kultur.

Johan Cullberg

Vilken kunskap kan studiet av författares liv ge?

Under början av 1980-talet avslutade jag av olika skäl min verksamhet som psykoanalytiker. Den tog för mycket tid från mitt övriga kliniska och vetenskapliga arbete. Den djupa och unika kontinuerliga kontakten med andra människor saknade jag dock, även om jag fortsatte att bedriva psykoterapi. Den ger visserligen också nära kunskap om en människa men intensiteten är lägre och målsättningen lite annorlunda än med psykoanalys. Jag kom dock att utveckla en kompensatorisk syssla på ledig tid, nämligen att närläsa några författares verk och studera deras brev (där man periodvis kan följa dem dag från dag), samtidas utsagor, tidningslägg, protokoll, litteraturvetenskapliga arbeten och biografier för att efter en längre tid få en närhet till personen som något påminner om den psykoanalytiska situationen. Det viktigaste är naturligtvis det konstnärliga verket. Det handlar om åratal av läsning, kompilering och reflexion. Den psykoanalytiska tolkningen har jag varit varsam att använda annat än när förståelsen bromsats, det känts låst och svårt att komma vidare. Det bästa kriteriet på att en tolkning är ”riktig” är att förståelsen ökar och arbetet kan öppna sig igen.

En klassisk invändning mot de tolkande metoderna är att man riskerar dra upp den fisk man själv satt på kroken. Det enda goda argumentet att så inte skett är då att effekten av min förståelse innebär ett moment av överraskning. Texten, de psykologiska sammanhangen, öppnar sig i en aha-upplevelse. Som alla som sysslat med texttolkningar vet, är också det en lång process. Känslan av att inte komma vidare, att det är banala fynd som jag gör o.s.v. kan ge upphov till en depressiv känsla av att inte klara av uppgiften. Så kommer dock med fortsatt arbete en djupare kunskap och nedstämdheten viker. Det sker med en slags automatik för den som håller ut och talar om att det är dags för en ommöblering i min uppfattning, att jag känt på möjligheten av kaos och meningslöshet innan sammanhanget breder ut sig – för en tid. Vare sig jag får min förförståelse bekräftad eller inte.

Man kan betrakta ett konstverk med samma ögon som man ser på en dröm: se den skapade produkten som ett stycke olevt liv, eller ett förlorat liv som författaren/konstnären vill få tillbaka. Den kan verka uttrycka historiska självbiografiska fakta men de är alltid anordnade i ett meningsmönster som är skapat efteråt. Mycket av ovissheten, ambivalensen, bortväljandet och slumpskeenden är borta. Det skapade verket med

självbiografiskt anspråk utgör alltid en dramatisk gestaltning av mina föreställningar om mig själv. Men dessa föreställningar gestaltar en existentiell-moralisk spännvidd som upptar författaren–konstnären och som också är ett stycke självbiografi. Det är således viktigt att se den självbiografiska romanen (ex. August Strindbergs svit som börjar med *Tjänstekvinnans son* eller Agnes von Krusenstiernas Tonyböcker), inte som en källa för uppgifter om författarens yttre liv, utan som gestaltningar av hans eller hennes inre liv. Många psykobiografer har gått fel då de tolkat Strindbergs skildrade hallucinationer bokstavligt som tecken på schizofreni eller absintförgiftning.

Fiktion som inte har självbiografiska anspråk kan ge lika mycket eller mera till förståelsen av författarens problematik, som Stig Dagermans *De dömdas ö*. Men det är först med nära kunskap om författarens övriga verk liksom viktigare relationer och livshändelser, som vi kan använda vårt tolkningsinstrument med någorlunda trovärdighet. Jag misstror den klassiska psykoanalytiska drömsymboliken som inte är starkt underordnad drömmarens/konstnärens verklighet.

I mitt eget arbete med författares psykohistorik har jag främst arbetat med August Strindberg, Stig Dagerman och Gustaf Fröding. Något som jag tycker mig ha kunna visa är hur Strindbergs narcissistiska megalomana drag täcker över och balanserar hans självhat. Detta hat kan i kritiska lägen (exempelvis under tiden för Inferno och Blå böckerna) riktas utåt som paranoia av klinisk styrka (om än ej schizofreni!). Strindbergs stora livskris får i det här synsättet en begriplighet, framför allt får den skenbara motsättningen mellan författaren före och efter Inferno ett meningsfyllt sammanhang i en faders- och Gudsuppgörelse.

I Dagermans fall finns också en påtaglig narcissistisk problematik som dock riktar sig inåt som depression och självmordsimpulser då hans yttre framgångar inte kan balansera självhatet. Författandet är hans räddning men också den begränsad om källorna torkar ut. Då han inte längre förmår vänta ut dem efter att de sinat, har hans liv inte en legitimitet.

Fröding led av en djup brist på självkärlek, som förmodligen hade att göra med en tidig separation från modern som togs in på sinnessjukhus då han var bara tre månader gammal. Hans självförakt komplicerades av en fundamentalt bristande tolerans för ångest. Den försöker han från tidig ålder lösa med sprit och sexualitet i en nedåtgående spiral.

Något gemensamt för dessa författare var deras förmåga att konstnärligt gestalta sina inre motsättningar.

Några forskningsområden som kan närma sig med denna metod är att:

- Studera mittlivskrisens olika förutsättningar och processer.
- Studera skapandets förutsättningar i olika livsfaser. Den unge författaren/konstnärens mera inspirerade ”spontana” skapande vs den äldres mera långsamma ”skulpterande” hållning. Vi vet att

många betydande konstnärer visar ett kreativitetsavbrott i sin medelålder. Efter den återkommer de något förändrade.
- Undersöka tesen om verket som författarens eller målarens dröm.
- Undersöka depressionens/melankolins samband med kreativitet.

Möten med litteraturen

Georg Klein

Litteraturens betydelse i svåra situationer – ett 80-årigt perspektiv

Jag växte upp i en borgerlig ungersk-judisk familj, där man inte hade några litterära eller andra intellektuella intressen. Jag ”upptäckte” litteraturen i 13-årsåldern. Jag kan identifiera två viktiga incitament: en viss tradition bland pojkarna i gymnasiet i Budapest var det ena. Det hade filtrerat ner från det tidiga 1900-talets intensiva kulturliv i triangeln Wien-Budapest-Prag och stimulerade fortfarande ett intensivt läsintresse. Det andra kom från en exceptionell lärare, Tibor Kardos, senare professor i renässansens historia. Han var då i 30-årsåldern och skulle egentligen undervisa oss i latin och italienska. Han var dock inte speciellt intresserad av undervisningen. I stället ville han väcka vårt intresse för antikens respektive renässansens stora poeter och konstnärer. Han lyckades med att överföra detta intresse till den minoritet – kanske 20 % – av klassen, som redan var van att läsa och berätta för varandra vad de hade läst. Vi, som bildade denna frivilliga ”självbildningsgrupp”, företog många promenader på Margaretaön med en filosofi- eller poesibok väl synlig under armen. Vi förde långa diskussioner om vad vi hade läst: om de stora filosoferna, om ungerska eller senare alltmer om franska ”dekadenta” poeter (som man i princip var förbjuden att läsa) och inte minst om Thomas Manns noveller och romaner. Själv tog jag redan tidigt stort intryck av Dante. Ännu i dag kan jag citera långa passager utantill på italienska med ett så autentiskt uttal som en 14-åring kan förvärva. När jag är i Italien vill jag gärna visa denna förmåga, så att människorna skall tro att jag kan italienska, vilket jag inte gör. Jag engageras då ibland som tolk åt mödrar eller svärmödrar, som italienska professorer gärna tar med vid middagar för besökande kollegor. En blixtrande huvudvärk kan bli det välförtjänta straffet för mitt tomma skryt.

Men oberoende av eller kanske som en följd av de ungdomliga rollspelen fick jag starka och varaktiga intryck av ovan nämnda och många andra verk. Hit hör de homeriska eposen, många dikter av Rilke, pjäser av Shakespeare, Moliére, Racine m. fl. Hit hör också Kalevala, som fanns i en lysande ungersk översättning. Ingenting överträffade dock Dante. *Den gudomliga komedin* hade översatts av Mihaly Babits, en av det ungerska språkets största poeter, som hade ägnat verkets tusenfärgade historiska bakgrund många års studier. Jag var dock tämligen ointresserad av histo-

rien och mycket negativt inställd till den medeltida, i mina ögon både irrationella och orättvisa teologin. Men detta hindrade mig inte från att knyta starka band med vissa delar av Dantes texter, som följt mig genom livet. Så fort en terzin börjar med ”*Come*”, vet jag att en tidlös liknelse, som handlar om mig och oss alla, kommer. Jag kunde också omedelbart identifiera mig med den vilsegångnes djupa ångest (*paura*) i den mörka skogen och kände hotet från de tre vilda djuren: flärdens och fåfängans lätta panter (symbol för det florentinska hovet), våldets lejon (det franska kungariket) och den magra, alltid hungriga och liderliga varghonan (påvestatens symbol). De spärrade den i skogen vilsegångnes väg så att han blev tvungen att fly ner till dalen där ”solen tiger” (*dove il sol tace*).

Men då, när allt hopp tycktes vara ute, såg vandraren någon som nalkades vid skogskanten långt borta, någon som med en typisk dantesk vändning verkade hes av lång tystnad, ”*da lungo silenzio parea fioco*”. Det var Vergilius, rationalitetens och poesins symbol. Du måste följa en annan väg, *”a te convien tenere altro viaggio*”, sade han till den vilsegångne.

Mitt under andra världskriget, i den annalkande Förintelsens skugga, som vi inte kunde ana, blev det denna andra väg, rationalitetens, poesins, litteraturens och musikens väg, som vi instinktivt kände att vi måste välja. I mitt fall har den visat sin bärkraft under den senare, långa vägen.

Vårt poesiförälskade tonårsgäng använde ett uttryck, ”ryggradssyndrom”, en nästan elektrisk känsla som plötsligt kilar ner från nacken till svanskotan. Den drabbade oss när vi mötte vissa ordkombinationer, som endast de stora poeterna kunde åstadkomma. Vad var det som hände?

Edgar Allan Poe, vars egensinniga och ytterst särpräglade diktverk ofta kunde framkalla denna känsla, har skrivit en essä, ”The philosophy of composition”, där han försökte definiera poesins *unika* funktion – en funktion som endast poesi har. Är det att förmedla tankar? Nej, det gör prosa bättre. Är det att förmedla känslor? Nej, det gör musik bättre. Men enligt Poe kan endast poesi ”elevate the soul”, lyfta själen.

Många gånger har jag upplevt poesins magiska kraft. Den mest minnesvärda var under en meningslös, själlös marsch till arbetet i ett slavarbetsläger 1944. Allt, som hade varit meningsfullt i livet, var plötsligt borta. Kvar var endast fötternas monotona tramp i landsvägsdammet. Men då bubblade några versrader upp ur det djupt undermedvetna. De talade tyska och ljöd som en trumpet. Det var några rader ur Rilkes *Stundenbuch*:

> Du bist die Zukunft, großes Morgenrot
> über den Ebenen der Ewigkeit
> Du bist der Hahnschrei nach der Nacht der Zeit
> der Tau, die Morgenmette und die Maid,
> der fremde Mann, die Mutter und der Tod.

Morgonrodnanden över evighetens slättlandskap, tuppen galande efter tidens natt lyfte min själ och gav mig styrka att fly.

Under mitt vuxna liv i Sverige har poesin och litteraturen behållit sin betydelse. Bland svenska verk har *Strändernas svall* av Eyvind Johnson intagit en särställning. Denna homerostrogna Odysseia, som samtidigt är en roman om det närvarande, knyter direkt an, som Dantes liknelser, till människans tids- och kulturoberoende existentiella problem.

Under mitt vuxna liv fick jag också erfara, om och om igen, hur litteraturen kan hjälpa i svåra situationer, personliga kriser inbegripna. Den kan lyfta isoleringen och ge ens egna problem perspektiv. Den kan ge en mångfacetterad bild av verkligheten och ta udden av vår hjärnas eviga tendens att skylla på enkla och ofta mycket smärtsamma kausaliteter.

Jag har också kunnat observera att litteraturen kan få en stor upplyftande effekt i kulturer under press. Det är ingen tillfällighet att den bästa ungerska litteraturen skrivs i Rumänien, där den tre miljoner starka ungerska minoriteten lever under ett kulturellt och politiskt förtryck. En del av den bästa svenska litteraturen har skrivits i Finland, där den svensktalande delen av befolkningen visserligen inte har levt under ett politiskt förtryck men ändå har känt ett kulturellt tryck från majoriteten. Det är inte heller någon tillfällighet att så många av de största engelskspråkiga författarna har varit irländare.

I det forna östblocket framstod litteraturens stora räddningspotential ännu tydligare. De stora författarna var frihetens röster. De hade utvecklat en virtuos teknik att säga den förbjudna sanningen, ibland på blommornas språk. Många läste dem, inte av rent litterärt intresse, utan som ett andningshål från den dödande officiella propagandan. Författarna i det forna DDR, i Ungern, Tjeckien, Polen m.fl. länder har berättat om den negativa, ibland rentav chockartade upplevelsen efter Berlinmurens fall. Nu var det inte längre förbjudet att skriva någonting. Litteraturen förlorade sin särställning som sanningens röst och blev en del av underhållningsindustrin. Samtidigt kom från väst en översvämning av skräpkultur, som dränkte mycket av den seriösa litteraturen under sin smutsiga lera. Det är en beklämmande paradox.

Finns det några länder eller kulturer där litteraturen har behållit sin stora betydelse i frånvaro av förtryck? Jo, det finns öar där kulturen är starkare än de ständigt växlande trenderna. Judarna i och utanför Israel är ett exempel – de har inte utan fog kallats ”bokens folk”. De ursprungligen heliga skrifterna sanktionerade läsningen och smittade av sig till helt sekulariserade generationer. Israels utsatta läge och de ständiga krigen har dessutom bidragit till framväxten av ett förvånande stort antal framstående författare, såsom den stora, nu ungefär sextioåriga trion Amos Oz, David Grossmann och A. B. Yehoshua. Enligt egen utsago för de vidare en tradition, som började med nobelpristagaren Shai Agnon, vars unika kännemärke är sammanvävningen av modern, medeltida och gammal hebreiska, samtidigt som hans helt moderna texter präglas av ett makalöst traditionsdjup. Agnons återgång till det mänskliga tillståndets urproblem öppnade en väg ut ur den heroiska, landsbyggande pionjär- och

hjältelitteraturen, som hade kört in i en återvändsgränd. Det är ingen tillfällighet att detta har lyckats. Enligt den förvånansvärt mångkulturella litteraturkritikern George Steiner måste Bibeln och därtill hörande ”gammaltestamentliga” böcker ha skrivits av mycket stora författare.

Ett annat exempel är Island. Även där finns mycket högt hållna urtexter. De isländska sagornas koncisa och kristallklara prosa är lika levande i det allmänna medvetandet som någonsin. Det är ingen tillfällighet att Island framstår som en skyskrapa med avseende på antalet publicerade resp. översatta böcker och inte minst antalet författare och poeter. Under mina mångåriga kontakter med isländska studenter och kollegor har jag knappast träffat någon, som inte själv var eller hade nära släktingar, som var författare. Ett undantag härifrån var en kvinnlig kollega, som inte haft någon nämnvärd författare inom familjen sedan 1200-talet. Islänningarnas unika genealogi är en annan faktor, som gör den lilla nationen till en av litteraturens stormakter.

Finns det inga andra exempel? Jo, man kan säkert plocka fram många, men de är öar i ett allt mindre läskunnigt hav. Ligger felet hos Zeitgeist, etermedia, digitala spel, politiskt förtal av ”finkultur”? Bär skolorna en del av ansvaret? Under mina vandringar fann jag med bestörtning att finnarna inte bryr sig om sin Kalevala – de fick lära sig den i skolan – grekerna struntar i sin stora klassiska kultur, ungrarna läser inte längre sin häpnadsväckande 1800- och 1900-tals litteratur. Hos engelsmännen är det endast den största, ”The Bard”, som lever och som ingen skolundervisning har lyckats förstöra.

Konferenser som denna har en mycket viktig uppgift att fylla. Deras röster bör höras som varningssirener: Tappa inte de värdefullaste tillgångarna människan har utvecklat! Rädda dem innan det är för sent!

Christer Petersson

Bilden, dikten och patienten

Som klinisk praktiker och amatör på det litterära området passar jag mig noga för att komma med några anspråksfulla teorier eller hemmasnickrade metaperspektiv på temat ”Litteratur som livskunskap”. Jag väljer istället att berätta om ett autentiskt fall från min egen läkarmottagning, där både bilden och dikten haft stor betydelse för kommunikation och förståelse

Jag utgår från en målning av Erik Olson i Halmstadgruppen från 1939 med titeln *Sökaren II* som återkommer i olika former i hela Erik Olsons liv som målare. På målningen ser vi himmel, stjärnor och öken i ett slags rödskimrande neonljus. Fotspår i sanden: här har någon gått, men varifrån och vart? Finns det en riktning eller ett mål? Tveksamt! Men här finns en gestalt med alla sinnen som spanar ut i rymden, en upplöst sökare som irrar omkring i öknen, som horisontlöst glider över i stjärnhimmel. Kan man ana ett ansikte? Tveksamt!

Poeten Erik Lindegren såg djupt in i denna bild och skrev sin välkända dikt med samma titel som målningen. Den börjar:

> Mitt jag är spänt mellan fyra hästar i fyra väderstreck
> […]

Och efter en ganska pessimistisk beskrivning av den moderna människans möjligheter att förstå tillvaron och sig själv, fortsätter den så här:

> […]
> jag söker ett hopp som inte förleder
> jag söker en förklaring som upphäver alla förklaringar
> jag söker en tyngd med vingar och ett djup av sol
> […]

I slutet av 1970-talet målade Olson en ny version av *Sökaren.* Det rödskimrande neonljuset har då gett plats åt regnbågen. Solen och ögat har smält samman, den förnimmande varelsen har plötsligt otaliga, öppna händer, som tar emot regnbågsljuset. Konstnären har åldrats, han har haft en hjärtinfarkt, känt smaken av döden och sett depressionens mörker. Så plötsligt kommer livet tillbaka. Alla sinnen öppnas mot regnbågsljuset och ett ansikte träder fram i centrum av bilden.

Den här senare versionen av *Sökaren* hänger som affisch i mitt mottagningsrum på vårdcentralen. Många patienter kommenterar den. En del tycker att den mångarmade varelsen i bildens centrum är skrämmande och hemsk, andra tycker att målningen är fantastisk. Patienten D, som är en kvinna i 80-årsåldern med ursprung i Lettland, blev mycket entusiastisk, när hon såg den första gången. Jag visade henne Lindegrens dikt och vi kom att tala om glädjen och hoppet i bilden. Hon stod då själv inför en stor klaffoperation i hjärtat och pendlade mellan hopp och misströstan.

Patientens egna målningar

Ett par månader senare kom hon tillbaka till mottagningen efter en lyckad hjärtoperation.

> – Så här var min hjärtoperation sade hon och lade fram den här målningen på mitt skrivbord (Bild 1)
> – Oj inte visste jag att du …
> – Jo det händer, svarade hon och så berättade hon ganska fåordigt kring bilden
> – Får jag försöka sammanfatta min upplevelse av det du har sagt nu, frågade jag, och ge tillbaka till dig?
> – Visst!

Jag försökte alltså gå in i bilden som om jag vore D och så här skrev jag tillbaka till henne:

> Min bröstkorg är uppsliten. Mitt hjärta blottlagt, naket med blod, som strömmar till och från. Jag är själv delaktig i det som pågår. Mina svala händer håller undan revben, muskler, bindväv som skymmer sikten in i mig själv. Därinne ser jag mitt hjärta slå och själv står jag där med hatten på som om ingenting hade hänt!
>
> De vita duvorna kommer med gröna olivkvistar. Jag vet att det betyder liv och hopp, men jag känner också den gamle ormen runt mina höfter. Sin kluvna tunga fick han inte för inte. Den sjunger både livets och dödens sång.
>
> Men vilken sång sjunger mitt hjärta med sina nya klaffar?

Hon svarade ännu en gång ganska fåordigt, men verkade nöjd med min tolkning: ”Ungefär så var det, sa hon, jag har själv undrat mycket över den där ormen och varför jag ser så oberörd ut?” Jag frågade om hon hade fler bilder och hon kom med bild efter bild, som var och en fungerade som en upplysande sjukdomsberättelse.

Bild 1. Hjärtoperationen. *Teckning av Daina Vasko*.

Här fanns starroperationen, höftoperationen (Bild 2), den svåra magblödningen och många fler. Vid ett nytt återbesök hade hon en presentbok med sig, en diktsamling av hennes landsman Vizma Belševica, i svensk översättning. – Du ska framför allt läsa dikten på sidan 15, sade hon. Jag följde uppmaningen och hittade dikten ”Från ett sjukhusfönster”:

En fönsterram
En himmelsblå hård kvadrat
Sönderhuggen av ledningar i spetsiga vinklar
Molnets sävliga fläck
        Töjer
Den täta luftens välknådade rand
En fågels skugga
        En vindpinad gren
En bister rät linje
        Solens vita stråle
Den kortaste vägen mellan värld och hjärta
Allt.
        Inget.
        Oändlig mångfald
I denna abstrakta,
        Men levande tavla
Som smärtans pensel ibland
Rör samman i röda och svarta cirklar
Som en regnig dag ibland suddar ut
Som vindens saxar ibland sliter sönder i trasor
Det är allt
        Men om någon sa:
”Din blick ska för alltid vara fäst vid detta enda fönster.
Vill du ändå leva?”
        ” Ja!
        Och åter ja!”

Jag uppfattade dikten som en lågmäld kärleksförklaring till livet, även när det är mycket starkt reducerat och jag antog att det var just det budskapet D ville förmedla.

Liv och död

För någon månad sedan träffade jag henne igen. Då hade jag i ett rutinblodprov upptäckt avvikelser i hennes blodbild som skulle kunna tala för en blodsjukdom, kanske en speciell form av leukemi. I telefonen hade jag sagt att hon hade förhöjt antal vita blodkroppar och att jag gärna ville se henne på återbesök för att komplettera med fler prover och diskutera saken.

Bild 2. Höftoperationen. *Teckning av Daina Vasko*.

Jag hade varit klart bagatelliserande. Hon var som vanligt lugn när vi möttes. Hon frågade vad jag misstänkte. Jag svarade att jag ville utesluta allvarlig blodsjukdom genom ett benmärgsprov, men att värdena på inget sätt var alarmerande dåliga. Då tog hon ur väskan fram en ny målning av en dödskalle och två korslagda benknotor. Jag reagerade spontant:

– Oj, det var mycket död och förgänglighet!
– Men jag har den här också! Det är ett foto, som min kusin har tagit.
Jag tog emot det skarpa fotot, där man kunde man se en liten samling lysande blå vårblommor i brunt fjolårsgräs.
– Underbar blå gentiana, sa jag. Eller vad är det?
– Det är liv och död!
– Självklart! Och jämsides på något sätt. Blommornas lyskraft blir så mycket starkare i det vissna gräset!
– Snart är jag det där vissna gräset, men de blå blommorna kommer att fortsätta att blomma om och om igen. Det finns en slags tröst i det, som jag hoppas på även framöver.
– Du har alltid varit en realistisk person. Minns du den där dikten jag gav dig? Jag tänker på raden:" jag söker ett hopp som inte förleder"
– Javisst, minns jag den och minns du själv slutraden i dikten av Belševica jag rekommenderade dig?
– Inte exakt, men jag minns att den var stark

Hon drog upp en liten papperslapp ur handväskan och läste:

> Men om någon sa:
> ”Din blick ska för alltid vara fäst vid detta enda fönster.
> Vill du ändå leva?”
> ”Ja!
> Och åter ja!”
> – Gäller det dig? frågade jag
> – Ja!
> – Gäller det fortfarande?
> – Ja, men du ska veta att jag har levt ett långt liv och jag tänker inte acceptera några behandlingar som gör mig sjukare än sjukdomen!
> – Bra! Då vet jag det på ett ungefär och då kan vi väl försöka ta reda på varför din blodbild var förändrad och så bestämmer vi sedan vad vi ska göra i samråd med dom som vet mer om just detta?

Utredningen visade en ganska mild form av leukemi och en mild behandling sattes in. Läget är fortfarande hoppfullt. Jag träffade D på Konsum för en tid sedan. Hon var pigg och rörlig och visade upp sina mediciner för mig för att fråga om de var för starka eller för svaga. Jag svarade att dom var precis lagom så länge hon mådde bra.

Patientberättelsen

Sällan är patientberättelser av den kvaliteten som D:s. Den kan tyckas tillrättalagd, men är autentisk i nästan varje detalj. D:s bilder blev för mig berättelse om fruktan och hopp, sjukdomsförlopp och händelser, där jag själv varit inblandad som halvmedveten aktör. Mitt svar på bilderna kom inte ens i närheten av det man kallar fallbeskrivning, som är ett försök att så långt som är möjligt objektivera patientens symtom och på ett meningsfullt sätt länka dem till kliniska fynd och mätbara kemiska, fysiologiska och röntgenologiska data. Fallbeskrivningen är ett sätt att reducera och objektivera symtom och tecken hos patienten i det vällovliga syftet att skapa diagnostisk klarhet i fall som ofta är särskilt komplicerade eller avvikande.

Patientberättelsen är något annat. Den är inte något patienten serverar oberoende av lyssnaren. Patientberättelsen är en dialog som växer fram ur mötet mellan patient och läkare/terapeut. Sällan är dessa berättelser av litterär kvalitet. Oftare är de fragment, stympade lidandehistorier, alltför ofta bittra, slutna och repetitiva, men plötsligt, vid något lyckligt tillfälle kan de öppna sig och kasta ljus över en människas liv och lidande. De flesta doktorer har säkert någon gång upplevt sådana öppningar och kanske vågat ta del av den kraft som lösgörs, när nya insikter plötsligt kan delas mellan patienten och doktorn. Själv har jag svårt att komma på någon händelse av jämförbar betydelse för en god terapeutisk relation.

D:s målningar gav mig nya synvinklar. De blev lyktor, som kastade ljus över många andra patienters berättelser. Och Belševicas dikt gav ytterligare en dimension åt det utvidgade samtal, som bilderna hade möjliggjort. Inte många av mina patienter tecknar eller målar, men troligen har de en lika färgrik och dramatisk värld inom sig som D. Inspirerad av den tanken har jag blivit mera nyfiken på att hitta färgrikedomen hos de andra, väl medveten om svårigheten och liksom *Drottningens chirurg* i Agneta Pleijels roman med samma namn ödmjuk inför min uppgift:

> Läkaren måste ge god *diagnosis* och får inte gå vilse
> […]
> För att ge en god diagnos måste läkaren också skapa en tillfredsställande sjukdomsberättelse, fortsatte han. Men inte heller berättelser kan ge besked om genom vilka körtlar själen och kroppen förbinds och behagar samverka.
>
> En berättelse är ett slags kropp. Också i den kan man gå vilse. (Sid. 70)

Möjligheten att gå vilse finns alltid, både i konsten och vetenskapen och i livet självt. Ett patientmöte är en balansakt på slak lina där alla tre komponenterna finns med och där alltså möjligheterna att gå vilse är väldigt många. De viktigaste navigationsinstrumenten heter öppet intresse, kunskap, koncentration och närvaro. Jag tror att såväl bilden, som den litterära texten kan vara till hjälp för att hålla balansen.

Litteratur

Lindegren, Erik (1966). *Sviter*. [Ny utg.] Stockholm: Aldus/Bonnier (Delfinserien).

Belševica, Vizma (2003). *Jordens värme: dikter*. Urval och tolkning av Juris Kronbergs. Stockholm: Natur och Kultur.

Pleijel, Agneta (2006). *Drottningens chirurg*. Stockholm: Norstedts.

Inger Eriksson

Meningsskapande poesiläsning när livet är utsatt

I många år har jag som diakon i sjukhuskyrkan arbetat med poesigrupper för patienter och närstående på ett hospis. Där har jag också haft ett forskningsprojekt om hur poesigrupper kan utformas i palliativ vård. En fråga som väckts är: Kan poesi hjälpa till att skapa mening när livet är utsatt?

Vi förflyttar oss nu i tanken till detta hospis. Vi kommer att ta del av några människors möten med dikter som berör dem, talar till dem i deras utsatthet. Lisa – jag kallar henne så här – är en äldre kvinna som jag som diakon kallats till för samtal. Lisa är nedtyngd och sluten. I mötet med henne blir Maria Wines dikt ”Gråten” levande för mig. Lisa svarar ja på min fråga om jag får läsa dikten för henne. Jag läser:

> För att du ska lyssna på mig
> blir jag hård och tyst som stenen
> läs i mitt förstenade ansikte
> smärtan, tröttheten, hjälplösheten
> tolka dessa sårrevor som inristade varningar
> Jag kan inte gråta
> jag kan inte föda ord
> befria min gråt med en smekande hand
> låt mig få gråta i tre dagar och tre nätter:
> ge mig ett enda ord som kan få stenen inom mig
> att börja gråta.

Lisa vill att jag ska läsa den andra versen igen, som börjar ”Jag kan inte gråta”, och bara den. Hon ber mig skriva av den. Orden stämmer för henne och hon vill dela dem med människor som står henne nära.

Dikten kan nå fram där inte vardagsspråket räcker till. En dikts ord kan förlösa gråt. Orden ”Själv längtar jag efter havet”, också de ur en dikt av Maria Wine, förlöser gråt hos en kvinna under en poesistund på hospis. Hon anar att hon kanske aldrig mera kommer till havet.

Poesiläsningen som jag bjuder in till kan gå mycket enkelt till. Dikterna väljer vi oftast i stunden. Deltagare som vill kan själva välja en dikt ur antologier som jag har med mig. De kan läsa själva eller be mig eller någon annan som deltar att läsa. Ett riktmärke är att söka dikter som stämmer för deltagarnas stämningsläge. Jag brukar fråga om deltagarna vill höra en glad eller en vemodig dikt. Det vanliga är att vi läser både och. Ofta blir dock svaret ”en glad dikt”. Det kan också betyda en dikt som visar att livet är gott, en dikt som lyfter.

Ögonblicksbilder från poesigrupper på hospis

De här ögonblicksbilderna som är från några olika poesistunder på hospis visar hur deltagarna väljer sådana dikter som hjälper dem att uttrycka och med gruppen dela sina upplevelser av den egna livssituationen. Glen, som deltar några gånger i poesigruppen, säger om poesiläsningen: ”Då får man fram något som man vill ha sagt.” Vid det här tillfället består gruppen också av två andra män och två kvinnor. På min fråga om de vill höra en glad eller vemodig dikt svarar Gösta, som är med denna enda gång, att han vill höra en glad dikt. Glen instämmer och jag läser ”Dumtummen” av Tage Danielsson.

> Utav fingrarna är tummen
> den som är en särskilt dum en.
> Han är faktiskt rätt så ding.
> Han begriper ingenting.
> Kan han peka ut en sak åt
> någon? Nä, han pekar bakåt!
> Vill man peta näsan ren
> blir han stoppad i entrén.
> Slå ett nummer när man ringer
> kan ej detta feta finger.
> Han är till besvär med vanten
> där han sitter ut i kanten.
> Han kan inte bära ring.
> Han kan faktiskt ingenting,
> Inte ens en enkel sak
> som att klia mej där bak.
> Ändå är han högfärdsgalen.
> Det är rena handskandalen.
> Struntförnäm och tjock och kort
> Vill han sitta en bit bort
> Från kamraterna på näven.
> Rent ut sagt är tummetotten
> rena rama dumma botten!
> Men vi ska inte ljuga på’n:
> man kan ju alltid suga på’n.

Glen applåderar och säger: ”Den blir man glad av, där kan man knappt göra någon miss.” Själv väljer han att läsa ”Mätarlarven” av Werner Aspenström:

> Jag sträcker mig ut från mitt körsbärsblad
> och spanar mot evigheten:
> evigheten är alldeles för stor idag,
> alldeles för blå och tusenmila.
> Jag tror jag stannar på mitt körsbärsblad
> och mäter upp mitt gröna körsbärsblad.

Gösta har lyssnat till Glens läsning. Nu säger han: ”Jag ska försöka hitta något som passar mig.” I antologin som han bläddrat i finns några dikter av Tomas Tranströmer. Av dessa fastnar Gösta för ”Spår”. Han, som inte är van att läsa dikter, läser själv för oss:

> På natten klockan två: månsken. Tåget har stannat
> mitt ute på slätten. Långt borta ljuspunkter i en stad,
> flimrande kallt vid synranden.
> Som när en människa gått in i en dröm så djupt
> att hon aldrig ska minnas att hon var där
> när hon återvänder till sitt rum.
> Och som när någon gått in i en sjukdom så djupt
> att allt som var hans dagar blir några flimrande punkter,
> en svärm,
> kall och ringa vid synranden.
> Tåget står fullkomligt stilla.
> Klockan två: starkt månsken, få stjärnor.

Gösta och Glen berättar hur de upplever dikten. Gösta känner saknad. Han saknar en knorr på slutet. När Glen konstaterar att det blir helt slut svarar Gösta att där vilar ett stilla lugn.

I gruppen finns också George. ”Jag är utlänning och halvdöv och jag är inte troende”, så presenterade han sig första gången han kom till poesiläsningen. Sedan bad han att få läsa upp något han skrivit innan han blev sjuk. Starkt berörd läste han sin dikt som börjar:

> Now I think the sands of life are smoothly running out.
> In just a little while you’ll find no trace of me about.
> I ought to make a sad sad song to show I really care
> but I was always flibberty and now I hardly dare.

George bröt själv tystnaden som följde på hans läsning med att säga: ”Det är det enda svar som jag har till döden.” Nästa gång han var med berättade han att en vän skickat den mest vidunderliga dikt till honom, ”High Flight” av John Gillespie Magee. Dikten handlar om en pilots flygfärd och börjar: ”Oh! I have slipped the surly bonds of earth / And danced the skies on laughter-silvered wings;” Dikten slutar: ”Put out my hand, and touched the face of God.” Innan George läste den för oss sade han: ”Jag kommer att storgråta för det är så otroligt vackert.”

Också den här gången läser George ”High Flight”. Efteråt applåderar alla. Han säger att han tänker översätta ”High Flight” till svenska. Glen säger direkt: ”Gör det. Jag tycker mycket om den.” Georges upplevelse av dikten kan illustrera att inte bara igenkännande är betydelsefullt utan likaväl diktens förmåga att överraska. Något som George framhåller när jag i en intervju frågar om han vill läsa dikter som stämmer med hans egen sinnesstämning. Hans svar blir ”Hoppas att stämningen i dikten vill rycka med mig. Det som man inte väntat ska hända. Plötsligt tyckte jag det var underbart.”

Till en poesigrupp har två kvinnor, Febe som är 85 år och Fanny som är 75 år, förberett sig tillsammans inför poesiläsningen. Den här gången deltar också sjukhusprästen Anna Karin. Det är sista gången Fanny och Febe är med. De har valt några dikter som stämmer för deras sinnesstämning. De är tunga till sinnes. Att de snart ska dö är så närvarande för dem. Men Febe tillägger: ”Då är man glad för det lilla.” Fanny säger: ”Jag är vemodig till sinnes men mottaglig för glädje.” Hon tycker att det är bra att hitta dikter som uttrycker vad man känner.

De har valt dikter om kärleken, äktenskapet och döden. ”Det som livet handlar om”, säger de. Fanny ser ledsen ut när hon läser ”Jordevandring” av Alf Henrikson:

> Det första steget är svårt att ta
> det sista är tungt att gå.
> Alla livets steg dessemellan
> tänker vi knappast på.
> Slentrian och rutin är vår arvedel då
> vilket tydligen bara är bra.
> Ty de första stegen är svåra att gå
> och de sista tunga att ta.

De samtalar med varandra om gamla minnen som nu blivit tydliga och som gör lite ont. Febe önskar att den kärleksdikt de valt, ”Äktenskap” av Karl-Gustaf Hildebrand, ska läsas en gång till. Under poesistunden protesterar Fanny. Hon gör det efter att jag har läst en dikt om evigheten. Bilden av evigheten i den dikten är för stillastående menar hon. Men Fanny börjar le när jag istället läser ”Ett bloss för moster Lillie” av Bodil Malmsten. Dikten som slutar:

> Hon gick bort med sin walkman på
> Dit icke hon går att nå
> Hon tog sitt Downtown Train
> Till Prince i Purple Rain.

Då vi ska välja en dikt att avsluta med säger Fanny att dikten som hon sitter med, ”Är jag intill döden trött” av Harriet Löwenhjelm, inte är en dikt att sluta med. Det är däremot Evert Taubes ”Brevet från Lillan” som jag föreslår. Tillsammans läser vi sången som börjar ”Pappa kom hem! För vi längtar efter dej!”. Det blir en högtidlig avslutning.

Vad poesi kan tillföra

I mötet med en dikt kan något betydelsefullt ske. Hur det sker kan förbli en gåta. På olika sätt hjälper en dikt oss att skapa mening och sammanhang. Känslor, tankar och minnen väcks och uttrycks. Vi upplever poesins förmåga att åstadkomma en inre samling där vi får kontakt med oss själva på djupet. Dikten kan ge oss andrum, lyfta oss och sätta oss i rörel-

se. I mötet med dikten kan vi bli synliga för oss själva. Diktens livsförståelse och uttryck blir en hjälp att tolka det som sker i vårt eget liv och uppleva att vi är delaktiga i ett större sammanhang. Vi kan, som i poesigrupperna, låna en dikt för att med andra dela något som vi erfarit.

Fortsatt forskning

Min framställning avslutade jag med att läsa dikten ”Jag vill till havet” som en patient, hennes två döttrar och jag skrev under en poesistund på hospis.

> Jag vill till havet
> och krypa i det ljumma vattnet
> när det blir mörkt.
> Fortfarande ser jag lite av solen kvar.
> Det är då jag känner mig lycklig.
> Det är då jag känner mig fri.
> Min längtan är till havet
> när solen är på väg att gå ned.
> Det salta vattnet vill jag sova med på min hud.
> Det släcker min törst efter inre lugn och ro.
> Då hittar jag mig själv.
> Eva, Erica, Julita, Inger

Dikten läste jag för att slå ett slag för ett tänkbart forskningsprojekt inom den palliativa vården. Syftet med projektet skulle vara att pröva att skriva dikter tillsammans med patienter och närstående i grupp och enskilt. Om möjligt också utvärdera vad detta kan betyda för patienter och närstående. Några olika modeller kan prövas, däribland den enkla som jag redan använt på hospis. Var och en säger en mening eller två. Oftast är det en patient som börjar och ger anslaget. Så går vi runt i gruppen tills dikten känns färdig. Jag antecknar och skriver sedan ut dikten och ger den till alla som varit med. Det här skulle kunna bli ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt mellan t ex teologi- litteraturvetenskap- omvårdnadsvetenskap.

Litteratur

Eriksson, Inger (2006). *Poesiläsning som meningsskapare: En studie om poesigrupper på sjukhem och hospice*. Lund : Centrum för teologi och religionsvetenskap. (Lund studies in ethics and theology : 15)
(Diss. Lund : Lunds universitet).

Hunt, Celia och Sampson, Fiona (red.) (1998). *The self on the page: theory and practice of creative writing in personal development*. London : Jessica Kingsley Publishers.

Mazza, Nicholas (1993). Poetry therapy: toward a research agenda for the 1990s. *The arts in psychoterapy*, 20, s. 51–59.

Ruin, Hans (1960 [1935]). *Poesiens mystik*. Lund: Gleerup

Tafdrup, Pia (2002 [1997]). *Över vattnet går jag: Skisser till en poetik*. Lund : Ellerströms

Författarregister för citerade och omnämnda dikter

Aspenström, Werner, ”Mätarlarven” ur *Litania*, 1952.

Danielsson, Tage, ”Dumtummen” ur *Samlade dikter 1967–1967*, 1967.

Henrikson, Alf, ”Jordevandring” ur *Aftonkvist*, 1966.

Hildebrand, Karl-Gustaf, ”Äktenskap” ur *Vårdagjämning* 1937.

Löwenhjelm, Harriet, ”Är jag intill döden trött” ur *Dikter* 1919.

Magee, John Gillespie, “HighFlight” ur *Poetry Please! 100 Popular Poems from the BBC Radio 4 Programme*, 1985.

Malmsten, Bodil, ”Ett bloss för moster Lillie” ur *Samlade dikter* 1995.

Taube, Evert, ”Brevet från Lillan” ur *Visor nr 10*, 1936.

Tranströmer, Tomas, ”Spår” ur *Hemligheter på vägen*, 1958.

Wine, Maria, ”Gråten” ur *Den bevingade drömmen*, 1987, ”Jag undrar vad det är för längtan” ur *Utan längtan inget liv*, 1997.

Lisbeth Stenberg

Skapande läsning – ett projekt som behöver en fortsättning …

En utgångspunkt för mina reflektioner kring behovet av forskning kring ”Litteratur som livskunskap” och ”identitetsbyggande läsning” är mina egna erfarenheter av ett projekt som nu ligger 15 år tillbaka i tiden. Det ägde rum just innan jag på allvar började mina egna forskarstudier i litteraturvetenskap. Jag hade då arbetat som bibliotekarie i närmare 20 år och bland det sista jag gjorde, som konsulent vid länsbiblioteket i Göteborg, var att tillsammans med min kollega, konsulenten för barnbiblioteksverksamhet Adam Nilsson, initiera och leda metodutvecklingsprojektet ”Skapande läsning” som fick stöd av Kulturrådet. Adam och jag hade då redan under flera år fördjupat oss i den läsarforskning som fanns. Vi hade ordnat fortbildning för olika kategorier av bibliotekarier med bl. a. Gunnar Hansson. Tillsammans med en rad engagerade socialbibliotekarier hade jag även haft ett utbyte med bibliotekarier i Storbritannien som inom sin biblioteksförening ingick i en grupp som arbetade med biblioterapi. – Skapande läsning var nog det bästa jag gjort inom biblioteksvärlden – men det satte alltså forskningen stopp för! Det kanske nu finns möjligheter att knyta ihop de erfarenheter jag gjort som praktiker och forskare?

Kort om projektet

Vi ville hitta en metod att förnya litteraturförmedling för både unga vuxna och äldre. Situationen var, redan då i början av 1990-talet, sådan att mängder av populära handböcker erbjöd individuella psykologiska förklaringar som ”att utveckla sig själv” – strukturella, mer kollektiva identitetsperspektiv riskerade att försvinna. I USA fanns fler professionella terapeuter än bibliotekarier, brandmän eller brevbärare och dubbelt så många terapeuter som tandläkare eller apotekare. Vår utgångspunkt var att vanliga människor behöver vänner. Terapi är ingen jämlik relation. Vi ville inte syssla med biblioterapi utan pröva hur man i grupper kan finna kunskap, gemenskap och ge varandra stöd att växa.

Vi samlade 15 personer – bibliotekarier, författare, kulturarbetare – och utvecklade under två testträffar något man skulle kunna kalla en ”svensk folkbildningsmodell” för litteratursamtal. Vi utgick från boken

Bibliotherapy. The Interactive Process. A Handbook av Arleen McCarty Hynes och Mary Hynes-Berry, vilken jag har gjort en sammanfattning av på svenska. Inför en sista, tredje träff i gruppen prövade deltagarna metoden på var sin testgrupp. De grupperna bestod bl.a. av studerande vid folkhögskola, dementa, amatörskrivare, patienter i psykiatrisk dagvård.

Metoden

Vi valde korta texter, mest dikter men även prosa förekom. Ingen författare till texten angavs. Deltagarna, ca 6–8 personer, satt i ring. Texten lästes högt av ledaren, ibland fick samtliga läsa texten högt för att göra den till ”sin”. Ledaren ställde så en öppningsfråga, som senare kunde följas av flera. Exempel på frågor var: Var står du i dikten? Hur ser det ut? Känner du någon doft? Hör du några ljud? Är det varmt eller kallt? Vad är det för väder? Årstid, tid på dygnet?

Är någon färg särskilt framträdande? Vilken känsla upplever du? Vemod, tröst, irritation, förvirring, tristess, främlingskap? Får du några associationer eller minnen? Är det något särskilt ord eller någon fras du fäster dig vid i texten? Är det några partier i texten som är dunkla/klara? Frågan besvarades av deltagarna som de satt i ringen. Alla fick tid att uttrycka sig. Det skapade en process där individen växer med hjälp av gruppen. En dikt/text är bara en utgångspunkt – det är individerna som står i centrum. Dikten öppnar möjligheter för läsaren att uttrycka sig.

I min grupp av deltagare vid en introduktionskurs på Kvinnofolkhögskolan, upplevde jag verkligen hur ett möte kan ske när man får ta del av andras läsupplevelser – världen vidgas! Den första dikt vi läste var denna:

> På stigar
> går man aldrig
> riktigt ensam
> Fötterna har sällskap med
> alla steg som
> stigit
> stigen fram

En kvinna såg spår i sanden. Hon var från Cap Verde. En annan kände rädsla och obehag och tänkte på en mörk stig från spårvagnen i Biskopsgården … Dikten ”På stigar” är skriven av Ingrid Sjöstrand. Vi började gemensamt lägga upp en textbank inom projektet och det finns en utförlig redovisning av hela projektet som är insänd till KUR 1994. Tyvärr ledde projektet inte som vi tänkt till utbildning av gruppledare vid någon folkhögskola. Jag försvann till egen forskning, Adam Nilsson fick ett nytt jobb, en engagerad deltagare flyttade till Afrika för biståndsarbete osv.

Reflektioner idag – 15 år senare

Inom litteraturvetenskapen har en identifikatorisk läsart länge kopplats till kvinnor, populärlitteratur och ansetts lägre än ett distanserat lässätt som kopplas till objektivitet och manlighet av långa rader tongivande forskare, t. ex. Adorno. Det ifrågasattes i vårt land, i Janice Radways efterföljd, redan 1989 av Lisbeth Larsson i *En annan historia.* Då hade Gunnar Hansson länge verkat för en läsarnas litteraturhistoria och för ett perspektivbyte i synen på vilken litteratur som borde studeras (Hansson 1990 m.fl.).

Gunnar Hansson medverkade med en intressant föreläsning vid inledningen av vårt projekt. Där pläderade han för vanliga läsares sida av litteraturen och definierade en ”syntetisk” förståelse av poesi – läsarnas svar på en text. När kritiker eller teoretiker talar om ”känslor” i poesi är det ofta en mycket bred dimension. Här behövdes, enligt Hansson, empiriska studier (Hansson 1994). Hansson ville, hellre än om känslor, tala om insikter och tankar – tydligt uppfattade, men ännu inte helt täckta av ett diskursivt språk – som det som poesi handlar om. Han ville visa på att det finns ett stort utrymme mellan den helt begreppslagda, analytiska förståelsen av en dikt och en helt känslomässig reaktion på det. Inom det som har betecknats som ”känslor” har man förbisett kognitiva element av en syntetisk läsning. Till skillnad från analytiska läsningar hålls inte en syntetisk läsning samman av näraliggande tankekedjor. Istället handlar det ofta om associationer, referenser, tankefragment. Det är en *ton* som anslås. En syntetisk läsning finns ofta omedelbart och det handlar inte om texten utan om den inre versionen av den. Hansson avslutar sin artikel:

> My empirical studies have convinced me that many more emotions are understood in the reading of poetry than they are evoked, and that the evoked emotions in a specific reading may be quite different from the understood emotions. However, this whole world of emotions, evoked as well as understood, is certainly a worthy object of further empirical studies. (s. 287)

Efter Gunnar Hansson har emotionsforskningen tagit fart, men i vilken riktning?

Det finns intressanta försök att med hjälp av tvärvetenskapliga perspektiv öppna området. Professor Eva Lilja, Göteborg, har sökt medel för tvärestetiska projekt med inslag av semiotik och interartiella studier. Grunden utgör metrik, närmare bestämt rytmforskning och hjärnforskare och visuellt orienterade konstnärer ingår i en grupp som samlats under flera år kring projektet ”Rytmfo”. Inom texttolkningsteorin finns strömningar jag ansluter mig till som utifrån bl.a. begreppshistoria argumenterar för en bred kontextualisering och med detta en förnyelse av humaniora (Jordheim 2003). Annan läsarforskning inom litteraturvetenskapen jag sett nyligen behåller ett ideal av främmandegöring och vill lära stu-

denter att se hur en text är uppbyggd, dess retoriska strategier, hur vissa läsarter förbereds i texten osv. Litteraturen står i centrum. Då blir vissa tolkningar rätt och andra fel. Litteraturvetaren har facit även om han eller hon egentligen inte alls förmått ta till sig dikten eller texten och sett t.ex. hur marginaliserade perspektiv kan vara närvarande.

Marginaliserade identiteter

Min reflexion 15 år efter projektet ”Skapande läsning” är att ny forskning måste ställa individen, läsaren, i centrum och att positivt utgå från olika tolkningar och upplevelser. Läsaren måste vara forskningens fokus. I detta finns en politisk potential då nya identiteter skapas och subtila signaler och förändringar knappast kan avläsas med hjälp av facit och modeller. Det är något jag funnit i min egen forskning. Min avhandling, som kom 2001, handlade om Selma Lagerlöfs tidiga författarskap. Den kan inte betecknas som läsarforskning. Men när jag nu prövar titeln ”Litteratur som livskunskap” kan den egentligen passa väl under rubriken ”identitetsbyggande skrivande med problem”. – En den kvinnliga vänskapens värld som länge gav Lagerlöf näring till skapande komplicerades mot slutet av 1800-talet av att en identitet som homosexuell, blev möjlig samtidigt som den stigmatiserades. Det handlade om en sexualisering som samtidigt var en heterosexualisering.

I mitt nästa forskningsprojekt, stött av VR, stod frågor om kollektivt identitetsskapande i fokus. En bok kommer på Normal förlag i början av 2009: *I kärlekens namn … Fem litteraturdebatter om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle 1881–1909*. I fokus för de kvinnor som debatterar stod frågan: Hur skulle en ny emanciperad kvinna skildras i litteraturen? Att etik, estetik och politik hängde samman visar en jämförelse mellan de strategier kritiker i kvinno- och arbetarrörelsen använde för att främja sina syften. Jag definierar en ”emancipatorisk estetik”. Litteraturen var viktig för dessa rörelser för att förmedla en positiv identifikation. Då vänsterradikaler kring 1909 började föra fram Strindberg som ikon var det en del beroende på tidens ökat militanta maskulinitet. Kvinnor inom kvinnorörelsen som verkade för ett folkhem har kommit bort i en historieskrivning som inte tolkat och kontextualiserat litteraturen i relation till det nationella identitetsskapande som pågick kring sekelskiftet 1900.

Min slutsats 15 år efter projektet ”Skapande läsning” och efter min egen forskning som därefter följde är att det behövs en läsarforskning som inte oproblematiserat utgår från de normer, både estetiska och etiska, som dominerar i ett samhälle. Litteraturen är en viktig källa till livskunskap och identitetsbildning. Kraften i den kan verka både för moralisk och omoralisk enhet i ett samhälle och det är bl.a. därför viktigt att veta hur litteraturen fungerar identitetsskapande både på en individuell och kollektiv nivå.

Litteratur

Hansson, Gunnar (1990). *Vem gör litteraturens historia?* Linköping: Tema, Kommunikation, Univ. (Forskning och svenskundervisning; 8) [SIC (Linköping); 32].

Hansson, Gunnar (1996). Emotions in poetry: Where are they and how do we find them? I: *Empirical approaches to literature and aestehtics*. Ed by Roger J. Kreutz, Mary Sue MacNealy (1996). Norwood, N.J. : Ablex Publishing Corporation (Advance in discourse processes ; 52).

Jordheim, Helge (2003). *Läsningens vetenskap: utkast till en ny filologi*. Gråbo: Anthropos.

Larsson, Lisbeth (1989). *En annan historia: om kvinnors läsning av svensk veckopress*. Stochholm/Stehag: Symposia (Diss. Lund : Univ.).

Hynes, Arleen McCarty and Mary Hynes-Berry (1986). *Bibliotherapy* : *the interactive process: a handbook*. Boulder, Colo.: Westview Press.

Stenberg, Lisbeth (2001). *En genialisk lek: kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap*. Göteborg: Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen ; 40 (Diss. Göteborg : Univ., 2001).

Stenberg, Lisbeth (2009). I kärlekens namn … Fem litteraturdebatter om människosyn, den nya kvinnan och framtidens samhälle 1881–1909. Stockholm: Normal (under utgivning).

Juhani Ihanus

Narrativ identitetsläsning och identitetsskrivning – några synpunkter på framtida forskningsmöjligheter

Narrativa metoder har kommit att tas i anspråk inom många akademiska forskningsområden, men det narrativa synsättet är också starkt närvarande inom det brokiga terapifältet. Evidensbaserad medicin har fått kritik från mer humanistiskt inriktade discipliner, och man har börjat utveckla berättelsebaserade och fenomenologiska forsknings- och vårdmetoder. Expressivt och terapeutiskt läsande och skrivande kan bli viktiga områden för tvärvetenskapliga forskningsförsök.

Narrativa och litteraturterapeutiska forskningsproblem

Den narrativa identiteten och det berättade jaget har stått i fokus för forskning inom personlighets-, utvecklings-, social- och klinisk psykologi samt inom social- och kulturvetenskaper under de senaste två decennierna. Hur berättelserna konstrueras för att tjäna sitt syfte och hur mening och betydelser skapas genom dialogiska relationer, kan utforskas med hjälp av t. ex. livsberättelser, levnadsminnen, auto- och psykobiografier, fallstudier, diskursanalyser, läsarforskning och etnografier. Sådana forskningsprojekt betonar mer kvalitativa och hermeneutiska än kvantitativa och experimentella metoder, men de sistnämnda kan också bidra till att öka forskning inom detta område.

Viktiga narrativa forskningsproblem bör formuleras för att detaljstudera identitetsberättelsernas funktioner och förändringar i olika grupper, tidsåldrar, utvecklingsskeden, kontexter, konflikter och kriser genom hela livscykeln (se McAdams et al. 2001; 2006). Berättelsernas pedagogiska och edukativa roll samt deras användningsmöjligheter och effekter i psykoterapi och skriv- och lästerapi bör utforskas närmare (se Lieblich et al. 2004). Genomgående förtrogenhet med narrativa forskningsmetoder (se Josselson et al. 2003) behövs för att man skall lyckas komma närmare de unika företeelserna inom det här området.

I synnerhet expressivt och terapeutiskt skrivande har redan varit föremål för ingående experimentell och annan forskning (se Pennebaker 1997; 2004). Läsningens terapeutiska samt identitets- och betydelsebyggande funktioner har hittills inte granskats så grundligt (se emellertid Clarke & Bostle 1988; Cohen 1989; 1993; 1994). Det behövs samarbete mellan t. ex. litteraturvetenskap, psykologi, pedagogik, social- och kultur-

vetenskaper, kommunikationsforskning samt biblioteks- och informationsvetenskap.

Några relevanta forskningsändamål kan sammanfattas. Det räcker inte längre att ha goda och empatiska avsikter och att samla anekdoter om det skapande och terapeutiska läsandets och skrivandets effekter. Det är onödigt att argumentera för eller emot någon enskild narrativ identitetsbyggande läs- eller skrivmetod. Viktig är istället forskning om i vilket avseende och för vilka människor, hur och i vilken kontext metoden används, liksom vilken slags process denna åstadkommer och med vilka resultat. Känslighet och precision borde förenas i försök att få praktikorienterade och professionellt nyttiga resultat om litteraturens komplementära eller självständiga funktioner inom lärande- och inlärningsramar, självhjälp samt i preventivt, terapeutiskt och rehabiliterande arbete. Inte heller utvecklings-, köns-, mångkultur-, minoritets- och marginaliseringstemata bör glömmas i detta sammanhang. (Om olika forskningsinitiativ inom poesiterapi se Mazza 1993.)

Litteraturterapin och dess olika metoder har granskats i ett stort antal akademiska avhandlingar i USA. En ny översikt har publicerats av *The Journal of Poetry Therapy* (se ”Dissertation abstracts 1988–2007”). Litteraturen kan, enligt många forskningsresultat, främja självkännedom och uttrycksförmåga, aktivera attitydförändringar samt stödja behandling av emotionella konflikter och effekter efter traumatiska eller stressande situationer och utvecklingskriser. Klart är emellertid att terapeutiskt eller expressivt läsande och skrivande inte passar alla och i alla situationer.

Det har krävts begrepps- och teoriprecision liksom metodologiskt mer genomarbetad forskning om vilka effekter som kan uppnås genom den litteraturterapeutiska läs- och skrivprocessen liksom vilka möjliga risker som kan förekomma om ledare utan tillräcklig kompetens anlitas. Teoretiska och metodiska utgångspunkter för ordkonstterapi bör sålunda tydligare knytas till situation, process och interaktion. Ledarens och deltagarnas upplevelser, tolkningar och kroppsspråk är av vikt i detta sammanhang. Språket är ingalunda enbart logiskt, kanske mer ”bi-logiskt” eller ”polylogiskt”, utan det vibrerar av affektladdningar och begärets omedvetna krafter. Berättandet kan strukturera komplicerade upplevelsedimensioner på emotionella, kognitiva, sociala, kulturella och neurobiologiska nivåer. Narrativ teori, som bara berör en enstaka nivå, har inte tillräcklig förklaringsvidd.

I läsarforskningen och i lästerapin kan man se en förskjutning från en strikt analytisk intrig-, motiv-, tema- och budskapscentrad läsning till en öppen läsning som erbjuder en oändlig mängd möjligheter till varierande interaktionella, intertextuella och performativa betydelseakter. Transformativ läsning kan öppna texten för betydande upplevelser, till utvidgande diskursiva fält där omläsning, nya kombinationer, tomrum, avbrott, begär samt deras brist eller överskott manifesteras och förändras igen. Texterna, som läses och tolkas under skapande läsning, är inte en-

hetliga och färdiganalyserade kommunikationsprodukter utan snarast oavslutade, obekanta, strömmande, hoppande och avvikande processer, där fakta och fantasier blir glidande och sanningen endast tillfälligt kan bestämmas eller lekfullt avvisas. Läsandet blir den frågandes och undrandes färd genom språket.

Man kan fråga sig vilka resonanser texter skapar i exempelvis läsgrupper och hos dess enskilda medlemmar. Vad blir uppmärksammat och vad lämnas därhän? Vilka röster i texten ignoreras och vilka blir upptäckta? Måste man upphäva ”sin röst” för att bli hörd? Vilka symboler, metaforer och textfragment filtreras till medvetandet och vilka försvarsmekanismer används, mestadels omedvetet, vid läsning och tolkning? Vilken internaliserad värld och vilka själv- och objektrepresentationer kan fogas till texten, och ersättas eller kompletteras av texten? När man läser, skriver man redan det lästa med andra ord, och när man skriver, läser man det skrivna med nya associationer.

Känslomässiga, problembaserade och mellanmänskliga coping- eller bemästringsstrategier är alla kännetecknande för hur litteraturen kan hjälpa individen att bemöta, reglera och anpassa sig till inre och yttre konflikter, hot, förluster och utmaningar samt till olika stresstyper, vare sig de är fysiska, psykiska, social-kulturella eller existentiella. Nya kommunikationstekniker och medievärldar har förändrat begreppet litteratur, och därmed också synen på läsning och skrivande. Textuella, intertextuella och hypertextuella flöden formar och omformar kommunikativa och interaktiva miljöer, där intensiv webb-läsning och webb-skrivning kommer att kräva fokuserad forskning för att webb-samfunden skall kunna bemästra den överflödande diskursiva rymden och vidta de åtgärder som krävs för att möjliggöra fruktbara webb-relationer.

Situationen i Sverige

I sin magisteruppsats har Viktor Lindén (2007) lämnat några förslag till vidare forskning om biblioterapi med inriktning mot biblioteksvetenskap. Jag ansluter mig gärna till vad han konstaterar om situationen i Sverige:

> Nog borde väl Sverige och det svenska folkbiblioteket med sin stolta och centrala tradition av demokratisk delaktighet vara intresserat av metoder, som ytterligare ökar medborgarnas upplevelse av folkbiblioteket som en institution i det allmännas tjänst? [...] Vidare bör biblioterapins förmåga att sprida och öka intresset för läsning, eventuellt också skrivning, av skönlitteratur betonas, för att relevansen i bibliotekssammanhang ska infinna sig. (Lindén 2007:68.)

Att det finns tveksamhet bland bibliotekarier när det gäller uttalat terapeutisk verksamhet är begriplig men det pekar på både okunskap och nödvändigheten av att klarlägga biblioterapins kliniska, pedagogiska, edukativa och självfostrande ändamål, vilka är relevanta även för svenska

folkbibliotek. Lindén föreslår att fokus kanske borde ”ligga på biblioterapi som en sorts själsligt utvecklande låntagarservice, vilken sätter den skönlitterära texten i centrum” (ibid.: 68). Han tycker att biblioterapeutiska läsecirklar kunde fördjupa läsning och att det behövs ”ett massivt informationsarbete som ett första steg i arbetet med att på biblioteken skapa acceptans för metoden” (ibid.: 69).

Lindéns rekommendation synes värd att inledningsvis prövas: ”Att avsätta tid och resurser för ett mindre, starkt avgränsat projekt vars syfte vore att rekognoscera och utforska, vore kanske ett realistiskt sätt att omsätta de biblioterapeutiska idéerna i en svensk, biblioteksrelaterad praktik” (ibid.: 69). Agneta Heinö (2004) har redan beskrivit ett engelskt projekt som arrangerades i samarbete med den lokala sjukvården och folkbiblioteket, dels i syfte att erbjuda litteratur som alternativ till medicinsk vård, dels i syfte att öka medvetenheten om bibliotekets resurser för t. ex. tillfälligt deprimerade, ångestfyllda eller socialt isolerade människor, som på eget initiativ inte besökte biblioteket.

Det är ganska egendomligt att *Svenska Akademiens Ordlista* inte känner termen biblioterapi/litteraturterapi. Denna brist är kanske kännetecknande för en höglitterär bastion och det är kanske naturligt att de flesta representanter inom biomedicinen förpassar expressiva och skapande former av terapi och ofta anser dem vara mer tidsfördriv än terapi. Värderingarna inom vårdområdena är ändå inte helt gemensamma. Det finns också terapirum för existentiella, humanistiska och upplevelsemässiga ordfärder – för ”Proust som Prozac” (Carlsson & Östlundh 2001), eller för minnesvärda, resursfyllda och passionerade berättelser som ersättning för bedövningsmedel. Litteraturen som en terapeut eller en ”psykagog” kan leda till en farlig zon där läsaren kanske möter allvarliga hot mot sin livlösa, deprimerande och depressiva situation. Litteraturen kan också rasera principer, som förut gjorde det möjligt att hemfalla åt självbedrägeri och hopplöshet. Litteraturens ord måste verkligen vägas och reflekteras.

Litteratur

Carlsson, Lina & Östlundh, Linda (2001) *Proust som Prozac: En studie av biblioterapi och läsningens läkande och utvecklande kraft*. Borås: Högskolan i Borås, Biblioteksh ögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Biblioteksh ögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap 2001:72).

Clarke, Jean M. & Bostle, Eileen (red.) (1988). *Reading therapy*. London: The Library Association.

Cohen, Laura J. (1989). Reading as a group process phenomenon: A theoretical framework for bibliotherapy. *The Journal of Poetry Therapy,* 3, s. 73–83.

Cohen, Laura J. (1993). The therapeutic use of reading: A qualitative study. *The Journal of Poetry Therapy,* 7, s. 73–83.

Cohen, Laura J. (1994). Phenomenology of therapeutic reading with implications for research and practice of bibliotherapy. *The Arts in Psychotherapy: An international journal,* 21, s. 37–44.

Dissertation abstracts 1988–2007. *The Journal of Poetry Therapy,* 21, s. 147–192.

Heinö, Agneta (2004). *"Man behöver inte vara officiellt deprimerad": Om biblioterapi som biblioteksverksamhet, med Kirklees i England som exempel.* Borås: Högskolan i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap (Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap 2004:93).

Josselson, Ruthellen, Lieblich, Amia & McAdams, Dan P. (red.) (2003). *Up close and personal: The teaching and learning of narrative research*. Washington, DC: American Psychological Association.

Lieblich, Amia, McAdams, Dan P. & Josselson, Ruthellen (red.) (2003). *Healing plots: The narrative basis of psychotherapy*. Washington, DC: American Psychological Association.

Lindén, Viktor (2007). *Från text till insikt: En studie av biblioterapi i Finland.* Magisteruppsats. Institutionen för ABM, Biblioteks- och informationsvetenskap, Uppsala universitet. Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 343.

Mazza, Nicholas (1993). Poetry therapy: Toward a research agenda for the 1990s. *The Arts in Psychotherapy: An international journal,* 20, s. 51–59. (Ompublicerad i *The Journal of Poetry Therapy,* 7 (1994), s. 121–136).

McAdams, Dan P., Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (red.) (2001). *Turns in the road: The narrative study of lives in transition*. Washington, DC: American Psychological Association.

McAdams, Dan P., Josselson, Ruthellen & Lieblich, Amia (red.) (2006). *Identity and story: Creating self in narrative*. Washington, DC: American Psychological Association.

Pennebaker, James W. (1997). *Opening up: The healing power of expressing emotions*. New York: The Guilford Press.

Pennebaker, James W. (2004). *Writing to heal: A guided journal for recovering from trauma & emotional upheaval.* Oakland, CA: New Harbinger Publications.

Litteraturens roll inom skolan, biblioteken och högskolan

Lena Kåreland

Estetik och livskunskap i skolans litteraturläsning

I forskning och debatt om litteraturens roll i skolan är det, naturligt nog, främst läsningens positiva effekter som tas upp. Men läsning kan också ha ett negativt inflytande, något som i sig även illustrerar litteraturens omdanande kraft. Mats Wahls *Vinterviken* (1984), en ungdomsroman som ofta läses i skolans svenskundervisning, handlar om gymnasisten John John. Han träffar då och då en man vid namn Kurt, en person som aldrig har haft ett riktigt jobb, är halvkriminell och under olika perioder vistats på mentalsjukhus. Kurt hade dock i sin ungdom en läsupplevelse som satte spår. Han läste Jack Kerouacs kultroman *På drift*, och han berättar själv för John-John om detta:

> Jag läste ”På drift” när jag var sjutton. Den gjorde ett jääääävla intryck. Jag ville bli likadan, komplett med raggarfrisse och två dagars skäggstubb. Förstår du? … Det är en jävla bra bok men den har förstört mitt liv. Så är det med böcker – är det bra kan det vara rena dynamiten. Så är det med musiken också, inte sant?… Man ska tänka sig för innan man tar upp en bok. Man ska tänka: den här lilla saken, som inte väger mer än ett kvarts kilo, kan förändra mitt liv.
> (Wahl 1984: 116)

Rena dynamiten, säger Kurt. Så kan alltså en bok fungera. Kurt, en man från samhällets bottenskikt, marginaliserad och i det närmaste utslagen, formulerar sannerligen ett starkt uttalande om litteraturens makt. För den fiktiva gestalten Kurt innebar litteraturen en personlig utveckling som ledde till utanförskap och misär. Och det är knappast så som litteraturläsning ska fungera enligt skolans läro- och kursplaner. I den normativt formulerade kursplanen för svenska i gymnasieskolan av år 2002 kan man läsa: ”Skönlitteratur, film och teater hjälper människan att förstå sig själv och världen och bidrar till att forma identiteten.” Men förvisso är det inte en identitet som knarkare som läroplansförfattarna haft i tankarna.

Enligt skolans läro- och kursplaner ska den skönlitterära läsningen, förutom att forma identiteten, bidra till att utveckla större tolerans och förståelse för andra människor samt främja elevernas förmåga till inlevelse. Läsningen ska vidare, som det ofta betonas, inte bara vara kunskapsutvecklande utan också demokratiutvecklande. I debatten om litteraturen

i skolan hänvisas ofta till filosofen Martha Nussbaum, som anser att skönlitteraturen kan vidga vår erfarenhet och göra oss mer empatiska (Nussbaum 1997). Litteraturpedagogen Gunilla Molloy ser i linje med Nussbaum svenska som ett erfarenhetspedagogiskt demokratiämne (Molloy 2007). Litteraturen blir en plattform för samtal om idéer och erfarenheter, och läsningen får i första hand en kunskapssökande funktion. Sådant som estetisk njutning eller ett studium av litteraturen som litteratur hamnar i bakgrunden.

Vad står då estetik för, och i vad mån är det livskunskap som förmedlas i skolan? I skolans kursplaner från senare år kan man lägga märke till en intressant koppling mellan estetik och etik. Termen estetik används i inte mindre än tretton av tjugotre nationella kursplaner. Konstigt nog förekommer den inte i kursplanen för svenska, däremot i ämnen som biologi, kemi, religion och teknik. När det gäller kemi t.ex. ska eleverna inte bara utgå från sina ämneskunskaper utan också använda sig av etiska och estetiska argument när de diskuterar kemins samhälleliga tillämpningar (Thorgersen 2006).

Redan Schiller hävdade att det estetiska kunde verka även etiskt. Och i Sverige knöt Ellen Key i sina skrifter gärna samman etik och estetik. Hon menade att människor som möter det harmoniska och det sköna i sin omgivning omedvetet påverkas härav i sitt väsen och i sina känslor. En byggnad kan vara en sedlighetspredikan såväl som ett sedlighetsbrott, ansåg Ellen Key (Key 1906: 150).

Blir man då en bättre människa av att läsa? Det är en uppfattning som nog omfattas av många. Och den präglar också läro- och kursplanerna i svenska. Men det finns också de som framfört tvivel om skönlitteraturens förädlande förmåga. Olof Lagercrantz ställer i sin bok *Om konsten att läsa och skriva* (1985) frågan om man kan lita mer på folk som läser än på dem som inte gör det. Hans svar är att en människa kan utveckla en rik personlighet böcker förutan, och nog är det väl så. Om Lagercrantz nu inte ansåg att skönlitteraturen gör människorna bättre och godare, gav han dock uttryck åt stor fascination och entusiasm inför vad själva läsningen kan innebära: ”När vi läser”, skriver Lagercrantz, ”stiger varelser, natur eller tankar, som en annan tänkt, nyss eller för tusen år sen, fram i vår inbillning. Det är ett underverk större än att ett sädeskorn ur faraonernas gravar förmåtts att gro. Och det sker var stund” (Lagercrantz 1985:7). Litteraturen ger alltså, om inte livskunskap, så livsglädje som berikar våra liv.

Studier om hur skolans svenskundervisning fungerar visar dock på ett motsatt förhållande. Det tycks finnas en konflikt mellan vad lärarna vill förmedla till eleverna och elevernas egna preferenser. Det handlar helt enkelt om en kollision mellan olika sätt att se på litteratur och kultur. Till exempel förskolebarn är väl förtrogna med och engagerade i populärkultur och medier såsom videospel och teve-program. Men dessa kunskaper och erfarenheter tas sällan tillvara när barnen börjar skolan (Fast

2007). På gymnasiet är diskrepansen stor mellan elevernas textvärldar och fiktionsförståelse och lärarnas syn på undervisningen i svenskämnet, vilket bl.a. diskuteras i en avhandling av Christina Olin-Scheller. Många elever är påfallande negativa: ”Att läsa och skriva om vad som händer i en dikt – vad lär man sig på det?” Svenskämnet karakteriseras som flummigt, tråkigt och jobbigt av flera elever (jfr Olin-Scheller 2006).

Skolan idag är knappast någon auktoritet som smakfostrare. I klassrumspraktiken är det som framgår av flera studier ofta svårt att levandegöra litteraturen, fånga elevernas intresse och få dem att se vad skönlitteratur kan ge. Vi kan också se att blivande svensklärare som börjar sin utbildning på universitetet för det mesta har en populärkulturell beläsenhet och referensram. Men i sina högskolestudier möter de huvudsakligen en finkulturell kanon. Själva begreppet läsning kan i dag även tolkas på olika sätt. Läsning sker i nya former, via teve, dataspel och Internet, och textbegreppet har vidgats. Skönlitteraturen har inte samma centrala plats i undervisningen som tidigare. ”Att tillägna sig och bearbeta texter behöver inte alltid innebära läsning utan kan även ske genom avlyssning, drama, rollspel, film, video och bildstudium”, står det i kursplanen för svenska 2002.

Det finns emellertid en tydlig skillnad i förhållandet till böcker och läsning om man jämför olika stadier i skolan. Ju yngre barnen är desto lättare tycks det gå att entusiasmera dem för läsning. Kanske är detta inte bara en fråga om ålder utan också om metod och attityder. I många förskolor arbetar man hängivet på olika sätt med litteraturen som bas. Man är mån om att förmedla kulturarvet såsom de klassiska sagorna och berättelserna, rimmen och ramsorna. I litteraturen finns etik och kultur, säger förskollärare (Kåreland 2005). Här skulle man kunna hävda att det handlar om ett slags livskunskap som man vill föra vidare till den unga generationen. För de små barnen rör det sig ofta om ett kollektivt läsande, där högläsningen står i centrum. Genom berättelsen, det talade ordet och lyssnandet förenas barn och lärare i en direkt och omedelbar upplevelse. Litteraturen i förskolan har en i hög grad kroppslig karaktär som påminner om antikens muntliga kultur. Både antikens berättare och senare de medeltida trubadurerna sjöng och dansade tillsammans med publiken. På högre stadier i skolan tycks man mer angelägen om elevernas logiska tänkande på fantasins bekostnad. Man ser inte litteraturens relation till kroppen, till sinnena, rytmen och dansen.

Med hänsyn till filosofins utveckling kan man säga att ovanstående jämförelse mellan olika stadier svarar mot den skillnad i uppfattning som finns mellan de båda filosoferna Baumgarten och Kant. Baumgarten, som på 1700-talet gjorde estetiken till en filosofisk disciplin genom att skapa ett vetenskapligt system för läran om det sköna, knöt framför allt estetikbegreppet till det vi upplever genom sinnena. På ett sådant sätt arbetar man ofta med yngre barn i dagens svenska förskola. Man kan vidare se en linje från Baumgarten till poeten Lennart Hellsing som formule-

rat sig på följande sätt: ”Barnen förstår att bilden, ordet, musiken och dansen är magiska saker som kan förvandla vårt liv och vår vardag till en fest.” (Hellsing 1963) Hellsing har ofta uttalat sig kritiskt om skolan som främst månar om barnets logiska tänkande på fantasins bekostnad. Beträffande skönlitteraturens roll i skolans högre stadier och lärarnas syn på läsning är det snarare Kants estetikfilosofi som haft genomslag. I linje med Kants ”intresselösa välbehag” förordas på högstadiet och i gymnasiet främst en intellektuell, kritiskt granskande hållning, d.v.s. en viss distans till det estetiska föremålet.

En sinnlig, magisk läsart där man uppslukas av fiktionen har ansetts vara särskilt utmärkande för barn och kvinnor. Kopplingen mellan barnet och kvinnan är inte ovanlig, och den medför ofta en lägre positionering i en hierarki, litterär eller av annat slag. En identifikatorisk, uppslukande läsning har också ansetts skadlig. Förr varnade man för läsraseriet. Att läsa omåttligt, d.v.s. ständigt hänga med näsan över en bok, kunde bringa själen i ett slags rus som kunde jämföras med verkan av starka drycker, skrev lektorn Julius Humble (Humble 1971). Vi kan tänka på den fördärvliga bovarismen som ledde Flauberts stackars Madame Bovary in i döden. Och här finns ju också en parallell till Mats Wahls litterära gestalt Kurt som omnämndes tidigare. Men Kurts identifikatoriska sätt att läsa skulle ju egentligen kunna vara förebildligt, om det vändes om i positiv riktning.

Litteraturens, särskilt den så kallade finkulturens ställning, anses på många sätt vara hotad i dagens samhälle. Dess funktion och nytta har varit ett ofta förekommande diskussionsämne under senare tid (jfr Persson 2005, Forslid och Ohlsson 2007). Vad är litteraturen bra för? Den frågan har ställts både från litteraturvetenskapligt och filosofiskt håll. I flera avhandlingar inom det ganska nya forskningsområdet svenskämnets didaktik har skönlitteraturens betydelse och plats i skolan undersökts och diskuterats. Svenskämnet definieras långt ifrån alltid som ett ämne som enbart handlar om skönlitteratur. Många lärare har en mycket instrumentell och pragmatisk syn på litteraturen (jfr Schmidl 2008). Rapporter om sjunkande läsvanor har duggat tätt under senare tid. Dessa rapporter visar också att läsvanor är starkt könsberoende. Barn socialiseras in i skilda förhållningssätt till läsning av skönlitteratur i en process som är tydligt genusrelaterad. Flickor har en betydligt mer positiv inställning till läsning än pojkar. Framförallt bland yngre män, särskilt bland dem som är lågutbildade, har läsningen minskat starkt under senare år.

Ändå är litteraturen evig och universell. Den inte bara beskriver en värld, den skapar sin egen imaginära värld. Och människor har behov av att få vistas i imaginära världar. Jag skulle avslutningsvis vilja lyfta fram den naiva läsningen. Den liknar barndomens oskuldsfulla läsning, där det läsande barnet överlämnar sig reservationslöst åt läsningen. Den naiva läsningen är magisk och ligger långt bort från det intresselösa och distanserade välbehag som var den hållning Kant förordade inför konstverket.

Den är motsatsen till det kritiska sättet att läsa, som ofta framhålls, inte minst i skolan. En naiv läsart skulle behöva uppvärderas, särskilt i skolans svenskundervisning. Om denna läsart skriver litteraturteoretikern Hillis Miller insiktsfullt och intressant i sin bok *On literature* (2002). Även litteraturkritikern Birgit Munkhammar har i en essäsamling med den talande titeln *En piga läser* (1998:7) propagerat för ett naivt sätt att läsa. Hon hävdar att förmågan ”att läsa ogarderat och att bli omedelbart charmerad eller förargad över det jag läser är faktiskt en tillgång att ta vara på.” Den motsättning som vid ett ytligt betraktande tycks finns mellan det naiva och det kritiska förhållningssättet till läsning är i mycket skenbar och borde kunna överbryggas, hävdar bl.a. Miller. Det handlar snarast om en pendling mellan inlevelse och distans, mellan lustläsning och nyttoläsning.

I skolan finns olika läskulturer, och skilda tolkningsgemenskaper växer fram. Där kan som framgått också tydliga genusmönster urskiljas. Pojkarna utvecklar många gånger en motståndskultur. De tar avstånd från läsning, som betraktas som en omanlig syssla. Hur arbetet med skönlitteratur i skolan ska bedrivas är ett ämne som behöver studeras grundligare. Forskningen inom detta område har bara börjat. Det behövs ytterligare undersökningar som studerar skönlitteraturen i skolan både utifrån lärar- och elevperspektiv. Det behövs också studier som med utgångspunkt från litterära texter, använda i skolan, diskuterar och vidareutvecklar metodfrågor. Frågor rörande litteraturen som estetik och livskunskap behöver likaså problematiseras. Här kan forskare i Sverige hämta inspiration från den på detta område betydligt mer livaktiga forskningen i andra länder.

Litteratur

Fast, Carina (2007). *Sju barn lär sig läsa och skriva. Familjeliv och populärkultur i möte med förskola och skola.* Diss. Uppsala : Uppsala universitet 2007. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. (Uppsala Studies in Education No 115).

Forslid, Torbjörn och Anders Ohlsson (2007). *Hamlet eller Hamilton? Litteraturvetenskapens problem och möjligheter.* Lund: Studentlitteratur.

Hellsing, Lennart (1963). *Tankar om barnlitteraturen.* Stockholm: Rabén & Sjögren.

Humble, Julius (1871). *Vår tids ungdomsläsning.* Stockholm: Seligmann (första gången publicerad i *Pedagogisk tidskrift* 1870:6).

Key, Ellen (1906). *Folkbildningsarbetet. Särskildt med hänsyn till skönhetssinnets odling.* Uppsala: Appelberg i distr.

Kursplaner för svenska i gymnasieskolan, SKOLFS:2, www.skolverket.se

Kåreland, Lena (red.) (2005). *Modig och stark – eller ligga lågt. Om skönlitteratur och genus i skola och förskola*. Stockholm: Natur och Kultur.

Lagercrantz, Olof (1985). *Om konsten att läsa och skriva*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Miller, J. Hillis (2002). *On literature*. London & New York: Routledge.

Molloy, Gunilla (2007). *Skolämnet svenska – en kritisk ämnesdidaktik*. Lund: Studentlitteratur

Munkhammar, Birgit (1998). *En piga läser: Kritik och litterära reflexioner*. Stockholm: Rabén Prisma.

Nussbaum, Martha C. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge & London: Harvard UP.

Olin-Scheller, Christina (2006). *Mellan Dante och Big Brother. En studie om gymnasieelevers textvärldar*, diss. Karlstad, Karlstad University Studies 2006:67.

Persson, Magnus (2007). *Varför läsa skönlitteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen*. Lund: Studentlitteratur.

Thorgersen, Ketil (2006). ”Estetik i svenska grundskolans styrd.okument”, i *Lärandets konst – betraktelser av estetiska dimensioner i lärandet*, red. Eva Alerby och Jorunn Elidottir. Lund: Studentlitteratur.

Wahl, Mats (1984). *Vinterviken*. Stockholm: Bonnier Carlsen.

Skans Kersti Nilsson

Läsning som livskunskap – några exempel i biblioteksforskning och bibliotekarieprofession

De allmänna biblioteken har till uppgift att tillhandahålla och förmedla litteratur. Att uppmuntra och stimulera läsning av (skön)litteratur att, som det heter, väcka ”läslust”, är ett av målen med verksamheten. Detta bygger på antagandet att läsning och läsvanor är förknippade med välfärd, välbefinnande och utveckling på ett mänskligt, individuellt och samhälleligt plan. Biblioteken står, till skillnad från skolan, för frivillighet i förhållande till litteratur och läsning och därför har just ”lusten” kommit att lyftas fram på bekostnad av ”nyttan”. Möjligen kan man bakom detta synsätt även skymta bibliotekens traditionella uppdelning av beståndet i skön- och facklitteratur. Lusten till litteraturläsning har liknats vid ett begär, vid flow, dvs. en upplevelse av att tid och rum träder tillbaka för de scenarier och den sensualism som framträder under läsningen. Lusten är styrd av förväntan och sökande och kan, som Martha Nussbaum framhåller i *Love´s knowledge*, stimulera emotioner, som utvecklar och stärker personligheten: ”We do ’read for life’, bringing to the literary texts we love […] our pressing questions and perplexities, searching for images of what we might do or be …” (29). Detta bidrar också, enligt Nussbaums aristoteliska synsätt, till att utveckla empati och förståelse för den Andra/Andre, något som i sin tur utvecklar och stärker medborgarskap och demokrati: ”… it is in part because novels prepare the reader for love that they make the valuable contribution they do to society and to moral development.” (238) Det senare relaterar till det kunskapsbegrepp, som under antiken benämns ’fronesis’, praktisk kunskap. Detta kunskapsbegrepp har visat sig vara besläktat med den skandinaviska folkbildningstraditionen och därmed också med de allmänna bibliotekens.

Litteraturläsningens utgångspunkt i lust är alltså något primärt positivt, subjektivt och intersubjektivt. Läsupplevelsen kan beskrivas som ett insteg. Fenomenologen Georges Poulet formulerar det så här: “You are inside it; it is inside you; there is no longer either outside or inside.” Läsupplevelsen är då inte bara mental utan också fysisk. Läslusten främjas alltså av starka och positiva läsupplevelser. Den glupska läsarten, som kallats ”pigläsning” (Birgit Munkhammar) eller ”puddingläsning” (Olof Lagercrantz), har fördelen att den tycks förkorta vägen till den mer om-

tumlande och omvälvande reflexiva läsningen, den som kan leda till att våra liv och personligheter påverkas, kanske på ett avgörande sätt. I biblioteks- och informationsvetenskap korsar läsning och läsarstudier samhällsvetenskap, beteendevetenskap och humaniora. Det är ett komplext område med nära anknytning till professionen. Jag ämnar här ge några exempel.

Läsning av litteratur, som blivit avgörande i viktiga livsskeden och därmed fungerat som vattendelare, har bl. a. uppmärksammats som 'information seeking in context'. Ett belysande exempel är Catherine Sheldrick Ross empiriska studie "Finding without seeking: What readers say about the role of pleasure-reading as a source of information". Information uppfattas här som något som fyller ut ett tomrum i förståelse och markerar en åtskillnad i individuella, kognitiva strukturer – kort sagt hjälper människor i deras liv. Eftersom mening konstrueras av den enskilde läsaren tillfrågades läsarna i denna undersökning om hur de använder texterna mot bakgrund av deras personliga liv som kontext. Studien utgjordes av 169 intervjuer med storläsare i åldrarna 16–80 år fördelat på 65 % kvinnor och 35 % män. Spridningen över åldrar var något ojämn men med tonvikt på intervallet 21–30 år (44,5 %). Intervjuerna byggde på två frågor:

1) Har en bok någon gång hjälpt dig eller på något vis markerat en förändring i ditt liv? Frågan utvecklas: På vilket sätt markerade den en skiljelinje? Hur hjälpte den dig?

2) Hur upplever du omläsning av en bok?

På den första frågan, som syftar på en transformerande funktion, svarade cirka 60 % jakande med detaljerad redogörelse för vilka böcker och på vilket sätt. I relation till varje titel ställdes läsarens egen livshistoria vid tidpunkten för läsningen. Denna kontextualisering möjliggjorde förståelse för varför just denna bok och ingen annan blev betydelsefull. De vanligast förekommande påståendena var att boken öppnat nya perspektiv och hjälpt läsaren att se och uppfatta saker på ett annorlunda sätt och därmed bidragit till alternativa möjligheter att bemöta den aktuella livssituationen med. Läsningen av böckerna i fråga beskrevs som ett uppvaknande eller som en dörröppnare. I några av fallen hade läsningen förändrat läsarens övertygelser, attityder eller föreställningar om världen, vilket i sin tur bidrog till ändrade attityder och förhållningssätt till den egna livsföringen efter avslutad läsning. Svaren delas in i sju kategorier: "Uppvaknande", "identitetsmodeller", "självbekräftelse", "upplevelse av gemenskap", "uppmuntran till förändring", "förmåga att acceptera" och "oegennyttig relation till om världen". Av samtliga utsagor framgick föreställningen att den valda boken handlade om dem själva. Ross konstaterar, med stöd av Ricœur: "When the right match is made between reader and story, readers use the text to create a story about themselves. They read themselves into the story and then read the story into their

lives, which then become a part of them." Ross studie visar hur vuxnas personligt informationssökande läsning kan bidra till livskunskap.

Ett annan interdisciplinär utgångspunkt för studiet av läsningens betydelse och funktion i biblioteks- och informationsvetenskap är kognitionspsykologin. Steen Folke Larsens modell över läsutbyten visar hur läsningen ändras och fungerar om läsarens personlighet dras in i läsningen. Litteraturen används för instrumentella eller upplevelsemässiga syften och behov, vilka kan genomföras på ett personligt eller opersonligt sätt. Den opersonliga läsningen är i båda fallen icke-reflexiv, medan den personliga är både reflexiv och emotionell. Den personliga upplevelseläsningen präglas av att läsaren identifierar sig med personer i texten eller ser analogier till sin egen situation eller egna erfarenheter. Upplevelsen av texten är subjektiv, unik och mångfacetterad med ett klart psykologiskt utbyte i form av självförståelse. Utbytet av den personligt instrumentella läsningen karaktäriseras av den terapeutiska funktionen, som berör läsaren själv och sträcker sig utanför själva lässituationen. Denna form av läsutbyte visar på modellens möjlighet att förstå och studera litteraturläsning som livskunskap. Modellen har för övrigt använts i samband med ett samnordiskt forskningsprojekt, Skriftkultur och mediebruk i nordiska familjer (SKRIN), som syftade till att belysa ett antal konkreta problem i folkbiblioteksarbetet. Två av frågeställningarna har närmare anknytning till symposiets tema, nämligen "Vilka funktioner fyller läsandet i olika åldrar?" och "Hur kan biblioteken ge service år människor som i olika livssituationer (sjukdom, skilsmässor, anhörigas död o.s.v.) har behov av stöd genom litteratur?" Frågeställningarna anknyter även till området "personlig läsutveckling", vilket tillhör folkbibliotekens temaområden. Detta område omfattar även studier av läsning knutna till levnads- och åldersstadier.

Den läsart och funktion hos litteraturen som kallas litteraturterapi eller biblioterapi har på ett förtjänstfullt sätt introducerats på annan plats i denna skrift. Jag begränsar mig därför till att förankra litteraturterapin i ett biblioteksperspektiv. Först och främst kan konstateras att termen "biblioterapi" är problematisk. Den anger en relation, där tyngdpunkten kan läggas olika. I strikt mening syftar den på relationen mellan text, läsare och terapeut eller förmedlare. Det finns många variationer av biblioterapi: Klinisk och humanistisk biblioterapi, interaktionistisk biblioterapi och läsbiblioterapi. Fördelen är att termen är internationell. Nackdelen är att den behöver preciseras i sitt sammanhang. Intressant är bibliotekariens funktion i sammanhanget. Bibliotekarien har, förhoppningsvis, kunskaper om litteratur och vilken litteratur, som kan vara lämplig att rekommendera till olika personer med olika bakgrund och livsproblem. En del uttolkare menar att också bibliotekarier kan fungera som terapeuter, medan andra är mer tveksamma. Bibliotekarien är i första hand en neutral person och en medmänniska, som representerar biblioteket och den goda boken. Därtill spelar boksamtal och bokrekommendationer en vik-

tig roll. Biblioterapin utgår från ett lämpligt läsmaterial. Materialet väljs med tanke på syftet och vederbörandes personliga förutsättningar. I kliniska sammanhang är det bibliotekarien, inte terapeuten, som tilldelas den kompetensen. Därmed finns också sedan lång tid tillbaka en koppling till bibliotek, biblioteksspraktik och bibliotekarieprofession. I USA har Margaret Monroe, professor i Library Science, utvecklat en modell för målbeskrivning av processen. Även yrkesverksamma bibliotekarier har lämnat betydande bidrag till metodutveckling och dokumentation, exempelvis Sadie Peterson-Delaney och Rhea Joyce Rubin samt Arleen McCarty Hynes och Mary Hynes-Berry. Vissa menar att bibliotekarier, som inhämtat kunskaper i psykologi, kan fungera som terapeuter. De personliga förutsättningarna är dock avgörande.

Bibliotekariens arbete med personlighetsutvecklande läsning och lästerapi i Sverige kan främst sägas anknyta till det humanistiska perspektivet, genom litteraturförmedling, men även i interaktionistisk mening genom enskilda boksamtal, eller boksamtal i läsecirkelform. I biblioteksammanhang är termen ”biblioterapi” mindre vanlig, och knyts närmast till institutions- och sjukhusbibliotek. Bibliotekarier vid sjukhusbibliotekens allmänna del har beskrivit arbetet med bokvagnsronderna som indirekt interaktionistisk biblioterapi och sig själva som lyssnande medmänniska. Bibliotekets symboliska värde står för hälsa och livet utanför sjukhusmiljön. Hälsa definieras som ”möjligheten att genomföra sitt önskade livsprojekt”. Att stödja och utveckla denna möjlighet, att hjälpa till att skapa sammanhang och mening, är en viktig uppgift för bibliotekarien i biblioterapin liksom i all litteraturförmedlande verksamhet.

Litteratur

Aineland, Josefine (2008). *Biblioterapi på sjukhus: en kvalitativ undersökning av sjukhusbibliotekariers syn på biblioterapi.* Högskolan i Borås/Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap. Magisteruppsats 2008: 51.

Furhammar, Sten (1997). *Varför läser du?* Stockholm: Carlsson.

Gustavsson, Bernt (2000). *Kunskapsfilosofi: Tre kunskapsformer i historisk belysning.* Stockholm : Wahlström & Widstrand.

Hynes, Arleen, McCarty & Hynes-Berry, Mary (1986). *Biblio-poetry therapy: the interactive process – a handbook.* Boulder: Westview Press.

Monroe, Margaret E. (1977). “A bibliotherapeutic model for library service”. I Rubin, Rhea Joyce (red.) (1978). *Bibliotherapy sourcebook,* Phoenix: The Oryx Press, s. 257–266.

Nussbaum, Martha Craven (1990). *Love´s knowledge : essays on philosophy and literature.* New York: Oxford Univ. Press.

Peterson-Delaney, Sadie (1938). ”The place of bibliotherapy in hospital” I Rubin, Rhea Joyce (red.) (1978), *Bibliotherapy sourcebook,* Phoenix: The Oryx Press, s. 96–122.

Poulet, Georges (1972). ”Criticism and the experience of interiority” I *The Structuralist Controvesy: The Language of Criticism and the Sciences of Man*, red. Richard A. Macksey och Eugenio Donato. Baltimore: Johns Hopkins University.

Ross, Catherine Sheldrick (1998). “Finding without seeking : what readers say about the role of pleasure-reading as a source of information” I *Exploring the contexts of information behaviour: proceedings of the Second International Conference on Research in Information Needs. Seeking and Use in Different Contexts 13/15 August, 1998, Sheffield. UK* /edited by Thomas D. Wilson and David K. Allen. London : Taylor Graham.

Ross, Catherine Sheldrick, Lynne (E.F.) McKechnie och Paulette M. Rothbauer (2006). *Reading matters: What the research reveals about reading, libraries and communities.* Westport, Conn.: Libraries Unlimited.

Rubin, Rhea Joyce, (1978). *Using bibliotherapy – a guide to theory and practise.* Pheonix: The Oryx Press.

Margareta Petersson

Skönlitteratur i läkarutbildningen

”En yngre polsk poet hörde jag nyss klaga: inte ens mina kärnläsare, studenterna, använder numera litteraturen för att förstå sin plats i världen, för att forma sig en livshållning.” Med de orden aktualiserar Eva Adolfsson problemet om skönlitteraturens funktion i dagens samhälle (*DN* 7.9 2008).

Frågan om varför människor läser skönlitteratur, alltså vad litteraturen fyller för behov och funktion, har diskuterats allt livligare under senare år. Det märks i ett stort antal böcker och artiklar som vill besvara frågor som de följande: ”What is the value of literary studies”, *What good are the arts?, Why read?,* ”What is literature for?” och *Varför läsa litteratur?* En konsekvens av dessa frågor är att man kritiskt granskar också sin egen tradition, undervisningen i skönlitteratur på högskolan. Inte så få forskare menar att litteraturens potentiella funktioner reduceras här, därför att man främst uppmuntrar opersonliga och distanserade hållningar till litteratur (Edmundson 2004, Todorov 2007). En del hävdar att man i undervisningen rentav drar sig undan modernitetens etiska utmaningar (Farrell 2004).

Det förefaller samtidigt som om alternativa sätt att se på skönlitteratur och att läsa och undervisa om litteratur håller på att växa fram utanför den traditionella disciplinen – möjligen främst i professionsutbildningar. Här verkar man ofta läsa skönlitteratur på ett annat sätt än i litteraturvetenskap. Den fråga jag och en kollega vid Växjö universitet ställer oss är varför man väljer skönlitteratur som utgångspunkt för lärande och vilka värden man tillskriver den. Vi planerar att följa valfria och obligatoriska kurser i skönlitteratur i en handfull professionsutbildningar. I det följande tar jag upp några aspekter angående en sådan utbildning, nämligen läkarutbildningen.

I USA inleddes undervisning genom skönlitteratur i läkarutbildningarna på 1970-talet och i slutet av 1980-talet ingick skönlitterära moment i 30 procent av utbildningarna (Squier 1998), tio år senare i 74 procent och av dessa var 40 procent obligatoriska (Brown 2008). Utvecklingen har varit likartad i Kanada, Storbritannien och Australien. I Sverige har man prövat utbildning genom skönlitteratur i de flesta läkarutbildningar. Vi planerar att följa utbildningen i X-stad, som sedan 2003 är den enda i landet med en obligatorisk humanistisk strimma under studenternas första år i utbildningen. Man samlas i små grupper till sammanlagt sex litte-

raturseminarier under året. Handledarna är själva läkare, handplockade och med stort intresse för skönlitteratur. De fungerar som seminarieledare och bidrar med sina synpunkter. Böcker väljs gemensamt. En handledare försöker enligt en första intervju ”fånga upp allmängiltiga frågor kring livet och döden”. – Som handledare vill man få fram ”vad författaren egentligen vill ha sagt (…). Inte hur han gjort det tekniskt.”

Utöver intervjun har vi ännu inga empiriska kunskaper från X-stad. Beskrivningen i det följande har ändå en viss konkretion genom några exempel hämtade från kirurgen Herman Schützers verksamhet i Agneta Pleijels roman *Drottningens chirurg* från 2006. Schützer (1713–1804) var en historisk person som levde på drottning Lovisa Ulrikas tid, skriver Pleijel i efterordet. Romanen visar hur kirurgen med sitt ursprung i barberarens och fältskärens skrå, alltså i ett handfast praktiskt hantverk, kämpade med de teoretiskt skolade medicinarna för att vinna erkännande. Två kunskapsformer med stor relevans också för dagens läkare sätts alltså i spel i romanen. Det gällde för kirurgen att vinna såväl patienternas som kollegernas tilltro och så etablera auktoritet. Schützer tycks till en början mycket framgångsrik.

I många professionsutbildningar, där mänskliga möten står i centrum, verkar man idag uppleva att de traditionella kurserna och kunskaperna är otillräckliga. En nyutbildad läkare kan ha god kännedom om anatomi och symptom men vara helt främmande för hur en konkret människa upplever smärta eller sjukdom (Squier 1998) och hur man talar om sådant som känslor och upplevelser. Det tycks alltså finnas ett kunskapsgap mellan de teoretiska kunskaperna och praktiken. I läkarutbildnings måldokument formuleras behovet som att studenterna ska lära sig kommunicera, bemöta patienter, ha ett moraliskt försvarbart förhållningssätt och kunna hantera och förstå moraliska frågor. De behöver helt enkelt livserfarenhet – vid sidan av medicinska kunskaper.

En tendens är att man söker sig till skönlitteratur för att fylla detta gap. Man tänker sig att skönlitteratur har en potential att ge den specifika kunskap den traditionella kurslitteraturen inte förmår förmedla. Jag har hittat två huvudskäl till valet av just skönlitteratur:

A. Personlighetsutveckling, alltså livskunskap

Det är inte helt självklart vad man menar med personlighetsutveckling. De flesta tycks avse något som både berör en enskild människas utveckling hennes inre liv och hennes relation till andra. Det kan handla om att individen ska se sig själv och kunna formulera sina känslor och tankar, kunna hantera också svåra insikter; hennes erfarenheter ska vidgas och fördjupas. Hon bör uppnå ökad förmåga att ta ställning också till nya ting. Martha Nussbaum har framhållit att människan behöver en förmåga att improvisera, att fatta beslut i konkreta fall, som inte riktigt passar in i

givna kategorier, att med Aristoteles använda en böjlig linjal, om det som ska mätas är ojämnt.

Lika nödvändigt är att hon kan etablera kontakt, fördjupa denna, uttrycka den och förstå och möta den andres känslouttryck. Det handlar om allt från utökad kapacitet för fantasi och empati till rikare subjektivitet över huvud taget. Det berör emotionella och mera kognitiva förmågor, som utvecklad reflektion och språkkänsla. Men det kan också handla om insikt om språkets begränsningar. Detta kan sammanfattas i att studenterna behöver utveckla sin subjektivitet – de behöver reflektera över sig själva och över livet. Allt bidrar till vad som ibland betonas som läkarens viktigaste egenskap: det kliniska omdömet. Tanken är att skönlitteraturen har en central roll i detta sammanhang.

Många goda förhoppningar knyts alltså i läkarutbildningarna till skönlitteraturen, som gärna uppfattas som en homogen och egentligen oproblematisk storhet. Med Noël Carrolls ord skulle detta kunna vara uttryck för en utopisk syn på litteraturens kraft, med Tzachi Zamirs skulle det kunna uppfattas som en nyromantisk syn. Detta är förstås inte oproblematiskt men utrymmet här tillåter inte någon diskussion.

B. Medicinsk kunskap har en narrativ form

En central dimension i den kliniska vardagen är en narrativ praxis, framhåller många forskare i humanistisk medicin. Berättelser och berättande spelar en stor roll. Patientens sjukdomsberättelse omvandlas till läkarens diagnos och fallbeskrivning. Att lyssna till och skapa fallbeskrivningar har sagts vara det främsta sättet att utveckla kliniskt omdöme hos den erfarne doktorn så väl som hos nybörjaren. Fallbeskrivningen är en minimalistisk berättelse, konventionsbunden, lätt att memorera och ständigt upprepad (Montgomery 2006).

En del av dem som är engagerade i litteratur för läkarstudenter menar att det räcker att studera berättelserna i sig själva. De kan rentav värja sig för professionella texttolkare. Andra har motsatt uppfattning. Den menar att analys och berättelseteori är väsentliga på olika sätt. Det kan handla om att förstå skillnaden mellan patientberättelse och fallbeskrivning. Den ena är av annalistisk karaktär, den andra har upprättat kausala förbindelseled mellan de olika berättelsefragmenten (Greenhalgh 1998). Att diskutera narrativ röst och narrativt modus kan vidare vara ett sätt att få studenterna att uppmärksamma centrala aspekter i de egna fallbeskrivningarna (Montgomery 2006, Hudson Jones 1998).

Ytterligare ett skäl för att intressera sig för teoretiska aspekter kring skönlitteratur är att man i humanistisk medicin kan hävda att hermeneutiska insikter är centrala. Det viktigaste när läkaren ska ställa diagnos är nämligen att han kan tolka sitt intryck av och sin kunskap om en patient (Montgomery 2006). Man får en känsla av att det är just detta Schützer i *Drottningens chirurg* gör. Han är ständigt på hembesök och börjar med att

notera alla detaljer i sjukrummen: ”Schützer såg sig om. En kommod. Under den ett otömt nattkärl. Ett otvättat fönster. Överallt oreda, klädespersedlar omkringkastade på stolar och skänker” (Pleijel 2006:47). Han förvånas över oredan som motsäger den sociala status han tror att patienten har. När han ställer sin diagnos spelar dessa intryck stor roll.

Schützer lyssnar dessutom omsorgsfullt på sina patienter och deras anhöriga. Han ber dem berätta varje detalj i sjukdomsförloppen och antecknar allt i sin journal. Han inser att berättelser är centrala av ytterligare ett skäl. ”För att ge en god diagnos måste läkaren också skapa en tillfredsställande sjukdomsberättelse”, säger han (Pleijel 2006:70). Schützer levde i en tid när läkare, framför allt de som utvecklats ur fältskärsskrået, ännu inte hade någon självklar auktoritet. Patienten måste därför övertygas om hans bedömning, alltså få en meningsfull förklaring till sitt lidande (Johannisson 2004). Men det gäller också att kunna övertyga sina kollegor och gynnare. Det är i Schützers fall en svårare uppgift.

Kunskap

Resultaten som kommer fram i den empiriska delen av vår undersökning av skönlitteraturens roll i professionsutbildningar kan användas och fördjupas på flera sätt. Kunskapsproblem av olika slag spelar en central roll. Vissa av dem har diskuterats under lång tid i filosofisk estetik. Här snuddar jag bara vid frågan om i vilken mening litteratur skulle kunna sägas ge kunskap och vilken kunskapstyp läsning av skönlitteratur ofta sägs tillhöra.

Teoretiska diskussioner om hur litteratur kan fungera som kognitivt redskap har länge förts i estetiska och litteraturfilosofiska kontexter, om än med förnyad kraft från 1980-talet. De etiska frågorna har i synnerhet stått i centrum. Tänker man sig då att studenterna får helt nya moraliska kunskaper genom skönlitteraturen? Det verkar svårt att hävda, eftersom litteraturen då borde innehålla propositionell kunskap eller påståendekunskap. Undersökningar kring detta ger vid handen att skönlitteraturen i så fall reduceras till tämligen triviala ”sanningar”. Eller menar man att studenterna får ökad eller djupare förståelse för sådant de redan vet (Carroll 1998)? Då kan man tänka sig att skönlitteraturen skapar en upplevelsekontext som alltså aktiverar kunskap och känslor som finns latent hos läsaren (Zamir 2007). Detta kan vara innebörden i att studenterna utvecklar sin subjektivitet. Jag räknar med att en jämförelse mellan de empiriska studierna och den estetiska diskussionen ska kunna ge en inblick i hur detta går till och vilka tankegångar som ligger bakom.

Herman Schützer i *Drottningens chirurg* skriver i sin journal: ”Men chirurgin har fördelen att vara en konst som tar ögat och känseln i bruk, och i många fall också hörseln och smaken” (Pleijel 2006:64). Schützer är en praktiker. Handen hos en chirurg är ”ett fulländat sinnesorgan, jämförbart med örat och ögat” (Pleijel 2006:19). Han klappar sina patienter,

palperar bukar, lyssnar på andning, iakttar en tungas torrhet, öronlobers rodnad. Johannisson talar i sammanhanget om ”handens intelligens” (Johannisson 2004: 15). Schützers långa samlade erfarenhet av konkreta fall skulle kunna sägas svara mot en speciell kunskapsform, knuten till praktisk erfarenhet. Denna sammanfattas ofta i den aristoteliska beteckningen *fronesis*. Ordet brukar översättas med praktisk kunskap eller vishet (Nussbaum 1995). Det kliniska omdömet, kärnan i professionskunnandet, vilar på denna erfarenhetskunskap hävdas det inte sällan. Katheryne Montgomery som är professor i humanistisk medicin, har rentav myntat begreppet *fronesiologi* för att sammanfatta kunskapstypen. Hon anser att läkarens vardag inte är att tillämpa naturvetenskapliga rön utan har en mera humanistisk eller fronesiologisk prägel, eftersom tolkning står i centrum. Läkaren ställer sin diagnos efter att ha sett, berört och samtalat med en unik patient. Schützers uppmärksamhet inför varje enskild detalj kring den sjuke är här central och pekar mot generella sammanhang och en diagnostisk helhetsbedömning.

Det betyder att man förväntar sig såväl teoretisk kunskap som erfarenhetskunskap hos läkaren. Yrkesrollen har något polemiskt beskrivits som en kombination av rörmokarens och schamanens roll; den senare hanterar då de stora existentiella frågorna, liv och död (Gillis 2008). Motsättningen kan anas i *Drottningens chirurg* men transponerad till 1700-talet och skuggad av en äldre motsättning från senmedeltiden, när läkarutbildningen akademiserades och den praktiskt överförda erfarenhetskunskapen förvandlades till teoretisk bokkunskap. Gradvis förvandlades också den professionella identiteten, ”som definierade medicin – till skillnad från kirurgi – som tankens, inte handens arbete” (Johannisson 2004:36). Men Schützer känner stor sympati för en berömd praktiker i Uppsala, ”en pålitlig practicus för vilken iakttagelsen kommer först och hypoteserna följer” (Pleijel 2006: 117). Hans främste motståndare, den unge men oärlige medicinaren doktor Skragge, betonar däremot det otidsenliga i Schützers sätt att närma sig sjukdomar. För honom gäller boklärdom framför iakttagelser. I hans språkbruk tycks praktikern snarare använda en slägga än en rörmokares mejsel: ”Ej längre smeder utan medicusar behövdes” (Pleijel 2006:127).

I humanistisk medicin menar man att såväl teoretisk kunskap som erfarenhetskunskap är nödvändig. Ibland hävdas från traditionellt medicinskt håll att man inte kan lära sig att utveckla exempelvis empati, att vara schaman; utbildningen bör därför koncentrera sig på evidensbaserad kunskap. Inom humanistisk medicin har man motsatt uppfattning och sysslar närmast med förutsättningarna för erfarenhetskunskap. Skönlitteraturen blir ett sätt att utveckla denna och att bredda erfarenhetsregistret genom att presentera indirekta erfarenheter. Är då detta möjligt? De empiriska studier som skulle kunna visa detta är få och de pedagogiska metoder som tar steget från den goda boken till en läsares övertygelse, som i bästa fall omsätts i handling, sällan beskrivna eller bevisade (Carey 2005).

Herman Schützer framstår som en god rörmokare när han i romanens första kapitel gör sitt kejsarsnitt, det första i Sverige, och som schaman när han så starkt vinnlägger sig om att skapa förtroende, att utveckla patienternas tilltro till livet. Den dag han mister patienternas och kollegernas förtroende har det blivit höst i romanen. Han misslyckas i slutet med att förlösa sin fru, han blir bortglömd och får uppleva hur jublet från romanens första sidor förbyts i mörker och tomhet. Men romanen slutar inte där. I stället finns en antydan om att berättelsen om Schützers uppgång och fall inte är den enda betydelsefulla historien i boken.

Litteratur

Brown Clark, Stephanie et al. (2008). ”Writing the medical training experience in 1978 and 2006: Body language in the House of God”. *Return to the house of god. Medical resident education 1978–2006*, red. Martin Kohn och Carol Donley. Kent: The Kent State University Press.

Carey, John (2005). *What good are the arts?*. London: Faber and Faber.

Carroll, Noël (1998). ”Art, narrative, and moral understanding”, *Aesthetics and ethics. Essays at the intersection,* red. Jerrold Levinson. Cambridge : Cambridge University Press.

Edmundson, Mark (2004). *Why read?*. New York: Bloomsbury.

Farrell, Frank B. (2004). *Why does literature matter?*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Fleming, Bruce, E. (2000). ”What is the value of literary studies?”, *New Literary History* 31:3, s. 459–476.

Gillis, Christina M. (2008). ”Medicine and humanities: voicing connections”, *J Med Humanit* 29, s. 5–14.

Greenhalgh, Trisha, och Hurwitz, Brian (1998). ”Why study narrative?”, *Narrative based medicine. Dialogue and discourse in clinical practice,* red. Trisha Greenhalgh och Brian Hurwitz. London: BMJ Books.

Hudson Jones, Anne (1998). ”Narrative in medical ethics”, *Narrative based medicine. Dialogue and discourse in clinical practice*, red. Trisha Greenhalgh och Brian Hurwitz. London: BMJ Books.

Johannisson, Karin (2004). *Tecknen. Läkaren och konsten att läsa kroppar*. Stockholm: Norstedts.

Montgomery, Kathryn (2006). *How doctors think. Clinical judgement and the practice of medicine*. Oxford: Oxford University Press.

Nussbaum, Martha (1995). *Känslans skärpa, tankens inlevelse. Essäer om etik och politik.* Urval inledning och översättning av Zagorka Zivkovic. Stockholm: B. Östlings bokförl. Symposion.

Persson, Magnus (2007). *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen*. Lund: Studentlitteratur.

Pleijel, Agneta (2006). *Drottningens chirurg.* Stockholm: Norstedts.

Squier, Harriet (1998). ”Teaching humanities in the undergraduate medical curriculum”, *Narrative based medicine. Dialogue and discourse in clinical practice*, red. Trisha Greenhalgh och Brian Hurwitz. London: BMJ Books.

Todorov, Tzvetan (2007), ”What is literature for?”. *New Literary History* 38:1, s. 13–32.

Tzachi Zamir(2007). *Double vision. Moral philosophy and Shakespearean drama.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Opublicerat material

Intervju 1 i X-stad, 2008-05-06.

Anders Palm

Human Science or just Science? Medical Humanities – med litteraturen i centrum

Vetenskaplighet – Medmänsklighet. Jag läser dessa båda nyckelord i den aktuella strategiska planen för Medicinska fakulteten i Lund. *Medical Science – Human Compassion*. Begreppsparet kommer tillbaka – världen över – i alla typer av styrdokument för medicinska utbildningar. Med varierande formuleringar utgör dessa båda begrepp också grunden för den speciella – och internationellt spridda – genre som kallas Läkareden (The Physician's Oath, Le Serment Médical), d.v.s. läkarens mer eller mindre heliga yrkeslöfte, grundläggande principer att följa genom yrkeslivet: "To consecrate my life to the service of humanity" – "Je ne ferai pas usage de mes connaissances contre les lois de l'humanité" ("Jag skall inte bruka mina kunskaper i strid med mänsklighetens lagar"). Samma professionella principer fanns där för 2500 år sedan hos Hippokrates och hans elever. De gäller än idag som den medicinska vetenskapens värdegrund. Ingen har ifrågasatt den, men många har frågat sig: riskerar den medicinska vetenskapligheten att utvecklas till priset av den medicinska medmänskligheten?

På inget annat vetenskapsområde är det dubbla idealet *Vetenskaplighet – Medmänsklighet* så starkt motiverat och accentuerat som inom medicin- och vårdutbildningarna. De medicinska vetenskaperna borde därför ha dubbel akademisk identitet: som naturvetenskap – och som humaniora. Medicin är i bokstavlig mening en "human science", en naturvetenskap om och för människan och det mänskliga – vetenskap i mänsklig tillämpning. All dess teori och all dess teknik är mänskligt riktad. All dess praktik grundas i ett ömsesidigt, kvalificerat möte mellan människor. Ingen vetenskap kommer i bokstavlig mening människan så nära. Den medicinska vetenskapen är därför ofrånkomligen inskriven i en humanvetenskaplig dimension, erkänd eller icke.

Medical Humanities

I internationella akademiska sammanhang har interaktionen och integrationen mellan medicin och humaniora den numera allmänt vedertagna benämningen *Medical Humanities*. Sedan ett par, tre decennier är Medical Humanities etablerat som ett särskilt område inom medicinsk forskning och utbildning. Vid en rad av världens högst rankade Medical Schools

har man inrättat institutioner eller centra. Där samarbetar medicinare och humanister både med forskning och kursgivning i läkar- och vårdutbildningar. Ämnesområdet har också sina egna specialtidskrifter sådana som *Journal of Medical Humanities* och *Literature and Medicine*. Internationella konferenser, databaser och nätaktiviteter ger en bild av ett verksamhetsområde i stark global utveckling. Starkast förankring har man vid de amerikanska och brittiska toppuniversiteten. Det gäller ett trettiotal medical schools i USA, bland dem naturligtvis Stanford, Yale, Columbia. I England är King's College School of Medicine och Durham School of Medicine and Health de ledande med egna institutioner för Medical Humanities. Forskning och undervisning bedrivs här i tät samverkan, eftersom utbildningsbehoven ger forskningsuppgifterna – och forskningsresultaten i allmänhet direkt kan omsättas i undervisningspraxis.

Rubriceringen Medical Humanities bestäms bäst som ett paraplybegrepp för flera humanistiska ämnesinriktningar med medicinsk relevans: filosofiska, historiska, estetiska, etnologiska, teologiska. Gemensam för dem alla är övertygelsen att humanvetenskapliga discipliner kan ta fram utbildningsperspektiv och forskning som sätter in de medicinska vetenskapernas biomedicinska och teknologiska framsteg i sociokulturella och individuellt upplevelsebaserade kontexter och perspektiv. Relationen mellan vårdande och vårdad – patientmötet och klinisk praktik sätts i centrum. Det gäller att med människokunskap bemöta och balansera den biomedicinska vetenskapens tilltagande scientifiering, teknifiering, ekonomisering – och för all del också effektivisering. Vilka möjligheter har humaniora att hävda medicinen som en human science i ett skede då tecknen på en avhumanisering av humanmedicinen blir allt tydligare? Human science or just science – that's the question.

Ute i världen har de estetiska ämnena haft stort genomslag inom Medical Humanities. Som komplement till Bio-Ethics (Bioetiken) har Bio-Æsthetics (Bioestetiken) – blivit en mötesplats mellan medicin och humaniora. Här ser vi konst-, musik-, teater- och filmvetenskaperna satta i medicinvetenskapernas tjänst. Men i all synnerhet gäller det den medicinskt tillämpade litteraturvetenskapen. Begreppet *ars medicina* – läkekonsten – har fått förnyad aktualitet, inte i första hand i betraktande av medicinen som konstart i sig, men väl medicinen i samverkan med konstarterna.

Gemensamt för allt konstskapande är det upplevelsebaserade uttrycket. Litterära, bildkonstnärliga, musikaliska, filmiska och sceniska framställningsformer har visat sig kunna ge nyanserade konkreta uttryck för sådana existenstiella situationer och relationer som läkekonsten har att hantera och ständigt problematisera. Grundläggande begrepp för all läkekonst som *berättelse, tolkning, förståelse, emotionalitet, lidande, empati* och *livskvalitet* är av gemensamt intresse för konstarterna och läkekonsten. *Bioestetiken* menar sig kunna erbjuda de medicinska vetenskaperna och vårdyrkena ett underlag som gestaltar livsupplevelser och livserfarenheter

som i sin konstnärliga form möjligen kan bidra till reflexion, perspektivbyten och helhetssyn.

I internationella sammanhang har de olika initiativen inom *Medicial Humanities* kategoriserats under tre olika rubriker: *additive*, *integrative* och *complementary*, beroende på vilken roll och vilket utrymme de humanistiskt inriktade kurserna och föreläsningarna fått spela i de medicinska utbildningarna. Som ”additive” betecknas sådana humanioraverksamheter som är fristående och öppna, har tillvalskaraktär och snarare ges som s.k. bildningsverksamhet eller bildningskurser än utbildningskurser. Som ”integrative” betecknas de försök man gjort att till varje enskild kurs i utbildningen lägga humaniorasynpunkter. Som ”complementary” beskriver man hela kursförlopp som på uttalat instrumentellt, kompletterande och yrkesorienterat sätt är inordnade i och samordnade med de ordinarie utbildningsprogrammen. För svenskt vidkommande är mitt intryck att Medical Humanities hittills dominerats av verksamheter av den typ som kallas ”additive”.

I internationell jämförelse har Medical Humanities i Sverige och övriga Norden introducerats sent, lite trevande och i relativ blygsam skala. Med olika undervisningsmodeller har man försökt tillgodose vad man allmänt kallat ”det humanistiska perspektivet”, dels med öppna föreläsningar, dels valbara kortkurser med varierande innehåll, men också med en humanistisk s.k. strimma (det vill säga återkommande punktinsatser) i läkarutbildningarna. Karolinska institutet och Uppsala universitet har med bland andra litteraturprofessorn Merete Mazzarella och allmänläkaren Christer Petersson varit pionjärer på området.

Vid Lunds universitet prövade man våren 2007 för första gången en complementary-modell där en kurs i Medical Humanities – kallad ”Kroppen i humanioraperspektiv” – integrerades som ett helt och sammanhållet förlopp i läkarprogrammet, en Breddnings- och fördjupningskurs för de studerande på termin 6, 7, 9 och 10. Kursen gavs under samma förutsättningar och med likvärdiga krav som de traditionellt givna medicinska kurserna: 5 veckor i svit, 12 timmars undervisning per vecka, individuell handledning och avslutande individuellt examinationsprov. Kursen hade en markant estetisk/etisk profil med inriktning på sådan skönlitteratur, film och konst som kunde stimulera till en problematiserad syn på läkarrollen, patientmötet och medicin som läkekonst. Gästföreläsare utgjordes av en mix av medicinare och humanister. Som exempel på seminarierubriker kan nämnas: ”Den anatomiska kroppen och människokroppen i konsten”, ”Att tolka kroppen till förståelse – texttolkningen som hermeneutisk modell i klinisk verksamhet”, ”Empatins problem i litterär och konstnärlig belysning”, ”Ingmar Bergman och läkarna”, ”Medicinare läser Hemingway”, ”Den beläste läkaren – möten mellan två kunskapsformer”. Lundakursens 20 platser blev översökta flera gånger om. De avslutande två examinationsdagarna var upplagda som en öppen konferens i Medical Humanities med föreläsningar av var och en av kurs-

deltagarna. Det var ett slut som blev till något av en kollektiv triumf i konsten att lära av varandra och lära andra. Kursvärderingarna var överväldigande positiva med många uppmuntrande och uppfordrande studentröster liknande denna: ”Att få ifrågasätta vårt yrke, våra erfarenheter och våra val, sätta in dem i nytt synfält: samtliga Sveriges läkarstudenter – och deras medicinska lärare – borde ges möjligheten att få läsa en sådan kurs.”

Medicin och litteratur

Det område som internationellt visat sig mest framgångsrikt inom Medical Humanities gäller den forskning och undervisning som utvecklats i samverkan mellan medicinare och litteraturvetare. Sambandet medicin–litteratur har fått vetenskaplig och yrkespedagogisk sanktion både genom inrättandet av särskilda tjänster vid flera Medical Schools, en rik uppsättning av undervisnings- och forskningsprogram, internationella nätverk och tvärvetenskapliga symposier. Det ledande internationella tidskriftsorganet, *Medicine and Literature,* utkom med sitt första nummer för mer än 25 år sedan (1981).

De tvärvetenskapliga kontaktytorna mellan medicin och litteratur kan tyckas tämligen givna, i all synnerhet om följande får gälla som axiom: *inget mänsklig uttrycksform kan mäta sig med litteraturen när det gäller att vidga och fördjupa vår livskunskap och upplevelseerfarenhet av vad mänskligt – och omänskligt – är.* Lägg därtill ännu ett axiom: *läkar- och vårdvetenskapen har ett större omedelbart behov av just människokunskap, i vidaste mening, än någon annan professionell verksamhet.* Med den dubbla insikten om *litteraturen som resurs* å ena sidan och om *medicinens erfarenhetsbehov* å andra sidan ställs man inom Medical Humanities inför uppgiften att precisera litteraturens medicinska tillämpbarhet och dess specifikt medicinska potentialer.

Till litteraturens grundläggande värden hör dess oöverträffade förmåga att få läsaren att uppleva och erfara vad som ligger bortom det självupplevda. Litteraturen låter läsaren förflytta sig till situationer och verkligheter (eller overkligheter) bortom läsarens omedelbart givna livsvärld. Litteraturen låter läsaren föreställa sig och försätta sig i andra människors situation. Litteraturen får världen att vidgas och upplevelsen att fördjupas. Denna i grunden mirakulösa mänskliga kapacitet, som vi som litteraturläsare uppfattar som fullständigt självklar, möjliggörs av den ytterligt komplicerade, kognitivt och emotionellt laddade, mentala process där litteraturens fiktionalitet möter läsarens föreställningsförmåga, imaginationens mysterium.

Mest omedelbart verksam och givande i professionellt medicinska sammanhang är naturligtvis den litteratur som explicit, men med oändlig variationsrikedom, gestaltar de mest uppenbara medicinska erfarenhetsområdena: skildringar av patientens upplevelser av sjukdom eller av läkarens agerande och reflekterande i yrkesrollen, av mötet mellan läkare och

patient, av sjukhusmiljön som vårdinstitution och arbetsplats. Vi talar således om all den litteratur som, sedan äldsta tid och i all synnerhet i vår samtid, tematiserar och konkretiserar patientens sjukdomsupplevelse och medicinvetenskapens kliniska praxis i emotionellt laddade berättelser, situationer och händelseförlopp.

Tänk på exempel som Tjechovs läkarnoveller eller Oliver Sacks essäistiska fallbeskrivningar, självbiografiska patografier sådana som Sylvia Plaths *The Bell Jar,* Ulla-Carin Lindquists *Ro utan åror* eller Paulruds *Fjärilen i min hjärna*, läkarporträtt sådana som i McEwans *Saturday* eller Le Clézios *L'Africain,* sjukhusskildringar sådana som Jersilds *Babels hus* eller Wijkmarks *Stundande natten.* Valmöjligheterna är närmast obegränsade att med litteraturen som estetiskt medium få medicinvetenskapens breda spektrum av mänskliga upplevelsedimensioner och kliniska verkligheter belysta och nyanserade. Världslitteraturen står till förfogande.

Medical Humanities har som sin första uppgift, att förklara och förmedla förmågan att tillägna sig denna tysta men rika kunskap, där biomedicinska fakta genom konstnärlig gestaltning ges en emotionell upplevelsedimension som vetenskapens övriga förmedlingsformer saknar. De medicinska professionernas naturvetenskapligt kognitiva karaktär, som inhämtas via gängse fackvetenskapliga kunskapskällor, kan i och genom konsten få sin nödvändiga och omistliga emotionella dimension. All medicinvetenskaps minsta gemensamma nämnare – kroppen som fysiologiskt objekt – framträder i litteraturens återspeglingar som den levda kroppen – kroppen som upplevt subjekt. Så blir *Science* till *Human Science* när *faktakoncentrerad kognition* blir till *faktabaserad emo-kognition*. Litteraturen är en lärare.

Forsknings- och utbildningsperspektiv

Som primärmaterial inom Medical Humanities har litteraturen en något annorlunda roll att spela än den som man vanligen förknippar med läsning av skönlitteratur. Det handlar här inte i första hand om att ge ett mått av mer eller mindre lustbetonad underhållning eller estetiskt bildande upplevelser. Snarare gäller det att sätta litteraturen i professionellt bruk, att nyttiggöra litteraturen i ett kvalificerat, yrkesrelevant sammanhang. En sådan deciderat funktionell litteratursyn aktualiserar forsknings- och undervisningsuppgifter som faller inom ett för svenska förhållanden tämligen nytt akademiskt ansvarsområde som med goda skäl kallats *tillämpad litteraturvetenskap*, d.v.s. tvärvetenskap i praxis.

Detta professionellt styrda och instrumentellt riktade synsätt på litteraturens uppgift hindrar naturligtvis inte att litteraturens specifikt estetiska dimensioner, lustläsningens hela upplevelsespektrum, åsidosätts. Tvärtom är det just i kraft av litteraturens konstnärliga verkningsmedel som dess instrumentella relevans blir uppenbar och får sin särskilda effekt: att förstå sin yrkesroll genom läsupplevelsen, att där förena tankens

inlevelse med känslans skärpa, att levandegöra faktakunskapen genom fantasins gestaltning. Skönlitteraturen är en estetisk kunskapsform. Därmed är också sagt att det primära och preciserade utbildningssyftet på intet sätt är oförenligt med vad som lite oprecist kallas ”litterär bildning”, d.v.s. den beläsenhet och förtrogenhet med litteraturen som konstart, något som kan betraktas som en speciell livskvalitet och ett kulturellt privilegium. Utbildning i estetiska ämnen har – också inom ramen för dess specifika ändamål inom Medical Humanities – självklart också en bildningspotential.

Utvecklingen av Medical Humanities inom de allra mest välrenommerade medicinska fakulteterna ute i världen och de mycket positiva försöksvisa erfarenheter man gjort i Sverige och övriga Norden borde ge anledning för medicinare och humanister att samlas kring en mer långsiktig strategi för utbildning och forskning inom området. Satsningen skulle säkert välkomnas av både forskningsråd och universitetsledningar, där man samfällt och med all rätt efterlyser fakultetsöverskridande initiativ och synergieffektivitet. Ett minst lika viktigt opinionsunderlag kan man avlyssna i samhällsdebatten om dagens medicin och sjukvårdspolitik, där många röster gör sig hörda för en mindre medikaliserad och mer humaniserad vård och omvårdnad.

Förutsättningar att på sikt göra Medical Humanities till ett profilområde också i svensk medicinsk utbildning och forskning saknas inte. Det finns sedan länge ett väl dokumenterat intresse hos de medicinska fakulteternas lärare och forskare, åtskilliga av dem med specialkunskaper inom medicinsk-humanistiska forskningsområden, inte minst där medicinen möter etik och estetik. I den rikt diversifierade humanistiska forskningen har nu också allt större uppmärksamhet riktats mot sådana initiativ som syftar mot tillämpning och relevans för fundamentala samhälleliga och existentiella livsvillkor. Dit hör självklart frågor om hälsa och sjukdom, kroppsligt – och därmed också själsligt – välbefinnande. Sist men inte minst möter man hos många av dagens unga medicinstuderande – blivande läkare, sjuksköterskor, terapeuter – ett uttalat intresse och behov, liksom kunskaper och fallenhet, för att förstå kroppen i humaniorapersperspektiv. Det är den generationen av medicinare – och de kommande – som måste ges tillfälle att göra medicinvetenskapen till vad den är eller borde vara: en *human science*.

Litteratur

Ahlzén, Rolf (2002). The Doctor and the literary text – potentials and pitfalls. *Medicine, Health Care and Philosophy*, nr 2, s. 147–155.

Ahlzén, Rolf (2007). Medical humanities – arts and humanistic science”. *Medicine, Health Care and Philosophy*, nr 4, s. 385–393.

Bullington, Jennifer (2007). *Psykosomatik. Om kropp, själ och meningsskapande*. Lund: Studentlitteratur.

Evans, Martyn & Finlay, Ilora (red.) (2001). *Medical Humanities*. London: BMJ Books.

Johannisson, Karin (2004). *Tecknen. Läkaren och konsten att läsa kroppar*. Stockholm: Norstedts.

Läkareden: se www.pneuro.com/publications/oaths/ och http://www.droit-medical.com/

Mazzarella, Merete (2001). ”Vad förmår skönlitteraturen att ge medicinare?”. *Tieteessä Tapahtuu*, nr 4.

Salinsky, John (red.) (2002/2004). *Medicin and Literature: The doctor´s companion to the classics*, vol. 1–2. Oxford: Radcliff Medical Press.

Petersson, Christer (2005). ”Skönlitteraturen en genväg till den motsägelsefulla människan” (Litteratur och läkekonst). *Läkartidningen*, nr 35, s. 2414–2416.

Pettersson, Torsten (2006). ”På väg mot en tillämpad litteraturvetenskap”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr 3–4, s. 47–63.

Svenaeus, Fredrik (2004). *Sjukdomens mening: Det medicinska mötets fenomenologi och hermeneutik*. Stockholm: Natur och Kultur.

Internetresurs

Literature, Arts & Medicin Database
http://litmed.med.nyu.edu/Main?action=aboutDB

Merete Mazzarella

Livskunskap och läkarstudier

”Man kan inte odla vindruvor i ljuset av ordet ’sol’,” har Paul de Man sagt men vi är många som försöker. Låt mig börja med tre korta berättelser ur verkligheten:

1. En medelålders kvinnlig kulturredaktör som intervjuade mig för några år sedan berättade att hon i tonåren tog djupa intryck av Hemingway och fattade två beslut: att resa till Paris och utbilda sig till journalist. ”Och så gjorde jag det”, sa hon.

2. Den finlandssvenska författaren Monika Fagerholm som varit min elev vid Helsingfors universitet berättade en gång följande: ”När jag började studera ville jag lära mig så mycket som möjligt om vad det vill säga att vara människa och därför hade jag för mig att jag borde studera psykologi. Men jag blev ganska snart besviken för åtminstone på den tiden var psykologi mest statistik och råttor. En vacker dag satt jag med en riktigt träig kursbok om olika psykopatologier. Den var översatt från ryska – helt klart illa översatt – men som exempel på de olika psykopatologierna hade författaren använt utdrag ur Dostojevskijs romaner och de där citaten kunde jag ju senast se att det verkligen lyste om. Det var då jag begrep att det var skönlitteraturen som rymde kunskapen om vad det vill säga att vara människa.”

3. I tidningen står det om rättegången mot Anders Eklund, den tioåriga Engla Höglunds mördare. Jag ser att försvarsadvokaten Leif Silbersky har använt sig av högläsning ur Stig Dagermans novell ”Att döda ett barn”. Uppenbarligen vill han reducera mordet till något som ”bara hände”, till på sin höjd en fråga om vårdslöshet från Anders Eklunds sida. Av tidningsreferatet framgår att Englas mor, Carina Höglund, steg upp och gick ut. För egen del har jag inte svårt att förstå varför hon steg upp och gick ut.

Mina sinsemellan mycket olika berättelser handlar alla, menar jag, om litteratur som livskunskap, och de väcker många frågor. Det gjorde också seminariet i Borås. Går det alls att definiera – eller åtminstone ringa in – vad som avses med litteratur som livskunskap? Är det så att man i praktiken avser allt som inte är en litteraturvetenskaplig läsning? Och vidare: Vad är förhållandet mellan å ena sidan litteraturläsning som redskap för identitetsbyggande och personlighetsutveckling – eller helt enkelt själv-

bekräftelse – och å andra sidan litteraturläsning som väg till kunskap om medmänniskan och omvärlden? Måste livskunskap vara *upphygglig?* Vad är förhållandet mellan livskunskap och livsåskådning? Mellan livskunskap och bildning? Vid seminariet i Borås kunde man få det intrycket att livsåskådning är en rent manlig angelägenhet: det fanns inte en enda kvinna i den panel som skulle diskutera litteratur och livsåskådning. Överhuvudtaget var det – förmodligen på grund av föreläsarnas relativt höga ålder – genomgående en mycket traditionell högkulturell litteratursyn som kom till tals: knappast någon kvinnlig författare nämndes och överhuvudtaget ingen författare som representerade någon sexuell eller etnisk minoritet. Den som lyssnade till exempelvis Georg Klein fick helt klart det intrycket att kanoniserade verk som Dantes och Rilkes är de som i första hand är ägnade att ge livskunskap men de flesta av de svenskar som överhuvudtaget läser idag läser snarare moderna svenska deckare och då är det väl rimligt att fråga sig om inte också de insikter om människonaturen och samhället som kan hämtas ur dem förtjänar att betraktas som livskunskap? En diskussion om litteratur som livskunskap borde nödvändigt förhålla sig till kanondebatten och till frågan om ”cultural literacy” – alltså om huruvida ett samhälle behöver en gemensam kulturell referensram som ett sammanhållande kitt. Som engagerade humanister behöver vi dessutom vara medvetna om att det i dagens samhälle finns ett starkt stöd för ett mycket uttunnat och instrumentellt bildningsbegrepp: näringslivet vet att en centraleuropeisk skolbildning fortfarande är mer inriktad på klassikerläsning och att det kan vara svårare att sälja Ericssontelefoner i Frankrike om man vid en affärsmiddag visar sig inte veta skillnaden mellan Rimbaud och Rambo. Det är möjligt att det låter patetiskt, men jag tror inte att vi kan arbeta med litteratur som livskunskap utan att först reflektera kring människosyn och samhällssyn. Med andra ord: jag tror inte att arbetet med litteratur som livskunskap kan vara opolitiskt.

Och så över till mina egna konkreta erfarenheter av att hålla kurser i skönlitteratur och eget skrivande för läkarstudenter i Uppsala.. Det har handlat om en valbar 2 poängs kurs – alltså en kurs som väljs i konkurrens med andra mer medicinskt inriktade kurser – som är öppen för alla studenter på läkarprogrammet från termin 1 till termin 11, som omfattar åtta seminarier om tre timmar var och som förutsätter minst 50 % närvaro. Mellan trettio och fyrtio studenter har sökt kursen varje termin, ett tjugotal har tagits in och omkring hälften har brukat delta i alla åtta seminarier. Kursens övergripande fråga har varit: ”Vad ger det egentligen att läsa skönlitteratur?” Jag har varit mån om att understryka att jag vill att deltagarna ska söka svaren så förutsättningslöst som möjligt eftersom jag själv inte ser skönlitteratur som vare sig ett moraliskt projekt eller ett friskvårdserbjudande och framförallt (vilket är viktigt att understryka i medicinarsammanhang) inte tror att man nödvändigtvis blir mera empatisk av att läsa skönlitteratur. Som många har påpekat kan läsning lika väl vara en verklighetsflykt, ja, också (som bland annat Olof Lagercrantz och

George Steiner konstaterat) en möjlighet att fly det omedelbara ansvaret för en nödställd nästa. Läsning kan också vara ett medel att komma i kontakt med sitt eget inre mörker och ingen lär bestämt kunna förutse om denna kontakt leder till något gott eller till något ont.

Mitt viktigaste syfte har varit att föra in studenterna i en annan kultur än den biomedicinska och att skapa ett gott samtalsklimat där åsikter fått bryta sig mot varandra och framförallt: där just åsikter är relevanta. Det är de sällan i ett biomedicinskt sammanhang. Vid valet av böcker har jag undvikit böcker som handlar om sjukdom, vård, lidande och död – enda undantaget har varit Tolstojs novell ”Ivan Iljitjs död” – men i övrigt har vi läst allt möjligt från Mary Shelleys *Frankenstein* och Albert Camus *Främlingen* till Carina Rydbergs *Den högsta kasten*. Vi har också arbetat mycket med moderna noveller och modern lyrik.

Diskussionerna har fått röra sig mycket fritt. Vi har diskuterat vetenskapsmannens ansvar, förhållandet mellan naturvetenskap och humaniora, läkarens roll genom tiderna. Vi har talat mycket om begreppet empati – ett begrepp som visat sig vara lika problematiskt för många läkarstudenter som det blivit det för mig själv. Vi har diskuterat nationalism och nationalkaraktärer. Vi har diskuterat olika filosofiska tankegångar: platonism, existentialism, determinism, poststrukturalism. (Det är påfallande i hur hög grad läkarstudenter tror att var och en är sin egen lyckas smed eller åtminstone att alla människor har möjlighet att – som det heter – ta tag i sina liv, göra något av dem. Det är ett synsätt som naturligtvis har att göra med att de själva tillhör en elit men som kan bli ett problem i deras möte med patienter som är i underläge socialt – eller helt enkelt därför att de är sjuka. Om litteraturläsning kan slå sprickor i deras aningslöshet på den punkten är mycket vunnet, skulle jag vilja hävda.) Vi har diskuterat författarens roll idag och begreppet text. Men vi har också diskuterat studenternas egna erfarenheter: bakgrunden till deras yrkesval, föräldrars förväntningar, egna förväntningar, svåra upplevelser ute på klinikerna. Eller något så grundläggande mänskligt som äckelkänslor i samband med dissektionsövningar, obduktioner, vissa sår och infektioner eller helt enkelt en otvättad patient. Det är förbluffande att de allra flesta läkarutbildningar inte ägnar en enda lektionstimme åt att hjälpa studenterna att förhålla sig till och bearbeta sina äckelkänslor. Överhuvudtaget är det mitt intryck att en av litteraturkursens huvudfunktioner är att hjälpa studenterna med att förhålla sig till och bearbeta känslor och reaktioner som utbildningen i övrigt tabubelägger.

Kursen har i hög grad strävat till att bekräfta studenterna men också till att utmana dem genom att uppmuntra dem till det slag av kritiskt tänkande som självklart är ett värde inom humaniora men inte nödvändigtvis inom den medicinska världen.

Jag har också försökt förmedla en litterär kompetens, har försökt visa på hur litteraturvetenskaplig textanalys och tolkningsteori kan ge redskap för diskussion och rentav berika det livskunskapsmässiga utby-

tet. Att läsa litteraturvetenskapligt är ju att läsa mellan raderna och också det goda kliniska mötet förutsätter förmågan att läsa mellan raderna. Vi har talat om motiv och tema, om symboler, om berättarteknik – inte minst då om olika berättarpositioner och om den opålitliga berättaren. Vi har talat om intentionens betydelse, om intertexter och om kontexter. Vi har talat om den hermeneutiska cirkeln och om förförståelse. Just hermeneutiken är i hög grad relevant för kliniskt verksamma läkare – kliniskt arbete är långt ett tolkningsarbete – men mitt syfte har inte begränsat sig till att förmedla kunskap som är medicinskt relevant: jag har också velat att läkarstudenterna ska få en känsla för de litterära texterna som artefakter, en respekt för författarnas hantverk.

Och kanske också – i bästa fall – en respekt för den litteraturvetenskapliga verksamheten som sådan.

Många av de litteraturkurser som ges för läkarstudenter ges av läkare, vilket jag personligen finner problematiskt även om jag kan se att det ligger ett värde i att studenterna får läsande läkare som rollförebilder. Själv vill jag gärna peka på att litteraturvetenskapliga kunskaper representerar ett mervärde och därmed – i bästa fall – kan väcka en gnutta respekt för den litteraturvetenskapliga verksamheten som sådan.

Till slut några förslag till forskningsfrågor som intresserar mig personligen:

- Vilka ramar vill man skapa för en grupp som arbetar med litteratur ur ett livskunskapsmässigt perspektiv? Grupper av det här slaget är givetvis av många olika slag – det är en enorm skillnad mellan hospice-patienter och läkarstudenter – men i samtliga fall behövs ramar. Man behöver komma överens om syftet och kanske också vad man förväntas tala om, till exempel i vilken utsträckning man talar om personliga upplevelser. Läkarstudenter är ovana vid att tala om sig själva och mår enligt min erfarenhet gott av att få göra det medan exempelvis litteraturcirklar på bibliotek ofta förstörs av någon alltför pratglad och självupptagen deltagare. Jag tror också att det kan vara viktigt att göra klart att det bör finnas någon form för tystnadsplikt, att det som sägs vid kurs – eller cirkelträffarna inte ska föras vidare.
- Hur ska diskussionerna bäst ledas och vad ger de? För egen del har jag det intrycket att läkarstudenter knappast blir mer empatiska av att läsa skönlitteratur men däremot möjligen av att diskutera med varandra och byta perspektiv genom öppna sig för varandras åsikter, kanske rentav själva byta åsikt.
- Och sist men inte minst: på vilka sätt kan en litteraturvetenskaplig kompetens berika det livskunskapsmässiga utbytet?

Dan Stiwne

Från téchne till phronesis
Om litteratursamtalets möjligheter i psykoterapeututbildningen

Den förhoppningsfulle klient som söker psykoterapi för hjälp med sina problem kan kanske anta att den psykoterapeut man möter är kapabel och beredd att tala djupsinnigt om allt det som angår klienten i dennes livssituation. Visserligen söker många klienter hjälp för ett direkt lidande i form av symtom som ångest eller nedstämdhet eller upplever en livskris i samband med sjukdom, separation eller en svår konflikt. Klienten förväntar sig då, naturligt nog, att dessa problem skall fokuseras så att man kan bli kvitt sitt aktuella lidande. Men de flesta väntar sig också att möta en livserfaren terapeut som kan vidga perspektivet och som inte ryggar för de svåra frågorna rörande kärlek och hat, tro och tvivel, godhet och ondska och frågor rörande viktiga livsval. Dessa frågor rör de existentiella predikament vi alla lever under och betecknar frågor som inte har någon definitiv lösning men som tränger sig på oss i livets olika skeden. Det är väl känt från forskning rörande psykoterapeuters professionella utveckling att ökad förmåga att möta klienterna i denna typ av frågor är förknippat med upplevelser av meningsfullhet i arbetet, känslan av att man gör verklig nytta samt med minskad grad av stress och utbrändhet i yrket (Goldfried, 2001; Orlinsky & Rönnestad, 2005).

När det gäller utbildning av psykoterapeuter kan vi idag dock i Sverige se en utveckling som går i en annan riktning – mot en träning grundad i vad vi kan kalla en ”teknisk rationalitet” där psykoterapeutens uppgift går ut på att leverera en manualstyrd, specifik insats direkt fokuserad på de symtom klienten uppvisar. Terapeutiska metoder av detta slag är ofta grundade i en inlärningsteoretisk eller kognitiv teori där föreställningen är att klienten skall lära sig att ’tänka rätt’, att kontrollera ”destruktiva känslor” eller att utföra och träna upp en ny beteenderepertoar som ger ökad självkontroll. Terapeutens uppgift blir då ”coachens ”, den psykologiske tränarens vilken med stöd och utmaningar motiverar klienten och guidar de olika manualiserade steg som skall tas mot bot och välbefinnande. Beträffande de existentiella livsfrågorna antas dessa kunna hanteras av klienten själv när hon väl blivit fri sitt hämmande lidande och några direkta insatser görs inte för klienten i dessa avseenden. Människan blir i detta synsätt definierad i funktionella termer och ses i större ut-

sträckning som en maskin som behöver servas eller repareras ibland. För detta behövs en erfaren tekniker som kan applicera rätt insats efter att felsökningen är gjord. Terapeutens insats blir, som synes, reducerad till att återställa patientens funktionalitet, hennes händighet (*habilis*), medan hennes leverne är hennes ensak (Bohart et. al. 2002).

Den existentiella terapin som alternativ

På mycket annorlunda sätt ser man frågan om psykoterapins och psykoterapeutens uppgifter inom ramen för humanistisk, och särskilt då existentiell terapi. Även om humanistiska terapiformer inte är så vanliga i Sverige i nuläget, är de starkt förekommande i världen i övrigt enligt internationell forskning som nyligen företagits (Orlinsky & Rønnestad 2005). Den är även befunnen effektiv och verksam enligt de vetenskapliga översikter som presenterats nyligen (Cain & Seeman 2004; Elliott Greenberg & Lietaer 2004; Stiwne 2008).

Eftersom den centrala hypotes som styr den existentielle terapeutens arbete är att vår psykiska och i viss mån vår fysiska hälsa är starkt relaterad till hur vi inrättat vårt liv och hur vi lever detta i vardagen, blir en central uppgift att bistå de blivande terapeuterna att utveckla fördjupad förmåga att förstå och samtala om sådana frågor. Det rör utvecklandet av livskunskap, visdom och 'praktiskt förnuft' inte bara rörande andra eller att förvärva sådan kunskap på teoretisk nivå, utan fastmer att också utveckla detta hos sig själv under tiden som terapeutstuderande. Detta mål är liktydigt med Aristoteles begrepp 'phronesis' (φρόνησις såsom det beskrivs i den Nikomachiska etiken).

Utbildningskonceptet för existentiella terapeuter i Linköping

Det finns en tradition sedan lång tid vid Linköpings Universitet att gynna progressiva pedagogiska former som har ambitionen att involvera den studerande som en aktiv medskapare av kunskaper och insikter. När det gäller utbildning av bland annat läkare, psykologer och psykoterapeuter så utbildas dessa enligt principer för PBL (Problembaserat lärande) med en bakgrund i pragmatismens synsätt på lärande. Enligt detta koncept stimuleras de studerande att problematisera praktiska frågeställningar rörande deras kommande profession och att finna de bästa svar man kan uppbringa på väsentliga frågor rörande empiri, teori och etik. Det finns dock även en ambition att nå bakom och längre än att lära sig ett fungerande praktiskt handlag, nämligen att man som studerande även skall kunna diskutera och lära sig att förhålla sig till värdefrågor rörande människosyn och samhällssyn. Det tar för stort utrymme att här beskriva principerna för problembaserat lärande, men en viktig princip är att de studerande presenteras s. k. vinjetter av olika slag vilka sedan diskuteras i grupper och är basen för ett fördjupat arbete med kunskapsinhämtning och informationsbearbetning. Ett stort antal sådana vinjetter har använts

inom ramen för den existentiellt inriktade psykoterapeututbildningen i Linköping under tiden 2004–2009.

Avsikter med litteraturvinjetter i psykoterapeututbildningen av existentiella terapeuter

Den speciella avsikten med vinjetter hämtade från konst, musik, film och särskilt litteratur är att de studerande skall nå fördjupad förståelse för livsfenomen av central betydelse för oss alla i vår tillvaro. Det rör sådant som kärlek, död, mening, val, sårbarhet och begränsningar men även sådant som är förknippat med vitalitet, hållbarhet och förmåga. Vidare skall mötet med dessa vinjetter ge ett vikarierande upplevelsematerial för den egna fortsatta utvecklingen; ge en erfarenhetsbakgrund för att öka 'visdomen' rörande människans predikament samt ge ökad förmåga till inlevelse med och acceptans för klienters varierade ontiska förhållanden. Sist, men inte minst, avses att den studerande skall stimuleras till fortsatta studier av betydelsefull litteratur med existentiellt fokus.

Exempel: tre litteraturvinjetter

Nedan ges exempel på tre vinjetter som använts inom den existentiella psykoterapiutbildningen och som de studerande arbetat med i grupp och enskilt, varje vinjett under en 14-dagars period. Dessa tre är ett urval av hela 27 olika vinjetter de studerande mött under sin treåriga utbildning, varav då många andra varit av annorlunda slag (case; vetenskapliga textutdrag; exempel från musik och film) medan en del varit särskilda litteraturvinjetter.

I det följande visas hur vinjetterna tett sig för de studerande samt hur de studerande i efterhand ansett att vinjetten har påverkat dem. De har lämnat sina svar skriftligt, och det som redovisas nedan är en kort sammanfattning av deras svar.

Vinjett 1

> Början är lätt att pricka in. Vi befann oss i solsken under en turkisk ek, delvis i lä för en kraftig byig vind. Jag stod på knä i gräset med en korkskruv i handen, och Clarissa räckte mig flaskan – en Daumas Gassac 1987. Detta var ögonblicket, detta var nålsticket på tidskartan: jag sträckte ut handen, och just som den svala halsen och den svarta folien rörde vid min handflata hörde vi en man ropa. Vi vände oss om för att titta tvärs över fältet och såg faran. Och sedan sprang jag mot den. Förvandlingen var total: jag minns mig inte ha släppt korkskruven, eller kommit på fötter, eller fattat ett beslut, eller hört varningen som Clarissa ropade efter mig. Vilken enfald, att jaga in i den här berättelsen och dess labyrinter, rusa bort från vår lycka i det friska vårgräset vid eken. Så hördes ropet igen, och ett barnskrik, försvagat av vinden som dånade i de höga träden längs häckarna. Jag sprang fortare. Och där,

plötsligt, var fyra andra män på väg att stråla samman på scenen från olika punkter runt fältet, springande som jag.
[…]
Vi kom springande mot en katastrof, som i sig själv var ett slags smältugn i vars hetta identiteter och öden skulle krökas till nya former. Vid ballongens fot fanns en korg i vilken det fanns en pojke, och bredvid korgen, fastklamrad vid en lina, fanns en man som behövde hjälp.

[ur *Kärlekens raseri* av Ian McEwan, 1997, övers. Maria Ekman]

Denna vinjett stimulerade diskussioner rörande tillfälligheternas och slumpens spel och hur vi ibland springer mot katastrofen utan att inse detta. Å andra sidan – utan denna ovetskap och utan vår naiva inställning skulle vi inte utsätta oss för livets gång och inte heller – på gott och ont – drabbas av vårt ”öde”. Lyckan kan brista varje ögonblick och kärleken man tänkte var fullkomlig kommer att prövas av förhållanden man inte önskat eller förutsett. När klienter berättar om sitt lidande som ett resultat av kris och katastrof är det viktigt för terapeuten att sitta lugnt och tryggt i förvissningen om att livet innehåller denna typ av tillfälligheter och att lyckan och kärleken inte kan hållas fast. Varje ögonblick innebär möjligheten att förlora allt.

Vinjett 2

När jag sett Tidens lyfta hand förstöra
begravningsståten från förflutna tider,
när jag sett maktens höga torn bli sköra
och kopparn rivas ner av mänskors strider;
när jag sett hur hungrigt havet vinner
en fördel över strandens kungarike
sett myllan vinna mark där vattnet rinner
tills vinsten blir förlustens sanna like;
när jag sett länder klyvas och bli flera,
sett själva staten vittra bit för bit,
så har ruiner lärt mig resonera
att tiden, älskade, snart också tar sig hit:
den tanken målar upp sin egen kista,
att äga det man fruktar mest att mista.

[Shakespeares's sonett 64, tolkning Sven Christer Swahn]

Denna vinjett stimulerade diskussioner om tidens flykt och om vår strävan att leva i takt med tiden och att stå ut med att tiden förändrar oss och bryter ned allt till slut. Våra vals följd är både vinster och förluster och en potential för visdom ligger i vårt sörjande av tidens gång och alltings förgänglighet. När klienten kommer med ”ett liv i ruiner” är vår uppgift att få henne att bli ägare av det, att våga se och ompröva sin livssituation och uppleva ”varats lätthet och samtidigt dess fruktansvärda

tyngd". Ytterst är livet ett mysterium och en gåta och kan inte redas ut, förstås eller kontrolleras så som vi ibland önskar.

Vinjett 3

Socialt uppror

Ärade medborgare i konsumtionssamhället.
Odla er passivitet och köp ihop till en själ.

Sitt så stilla ni kan och ät er andlighet.
Och när ni omärkeligen slussas
från er vakna dvala till er tunna sömn:
bedröm då det djärvt Personliga Initiativet
– bilen som är ännu längre och ännu lägre
än årsmodellen föreskriver.

Fri Medborgare
äter ihjäl sig bland de svältande
och väljer Begravnings-Packard
efter fenornas längd, när han,
oupphörligt konsumerande,
skjutsar den västerländska civilisationen åt helvete.
[ur *Kärleken upphäver tiden* av Svante Foerster, 1959]

Denna vinjett stimulerade samtal om hur lätt det är att dras ned i massan och leva oreflekterat uppfyllande modernitetens och kommersialismens önskan om oss som "maskiner med begär". Vad innebär det att 'svika sig själv' och hur får man modet att "leva rätt" utifrån sina djupare intentioner? Existentiell terapi får inte bli ett nytt "ego-projekt" utan måste fokusera på relationerna till allt som är med särskild betoning på vårt förhållande till "den Andre" som etisk instans. Vi lever i brytpunkten mellan våra ideal och värderingar och det starka tidsliga senmoderna samhällstrycket är något som kan få oss att svika oss själva och få oss att svika våra djupare värden med en moralisk kollaps som följd – något som inte är ovanligt hos utbrända människor

Slutsatser

Från våra erfarenheter av utbildning av existentiella terapeuter i Linköping är det ingen tvekan om att väl utvalda litteraturvinjetter kan ha en mycket stark effekt för att fördjupa samtal om livets väsentligheter och få de studerande att utveckla *phronesis*. Ytterst har detta följden att terapeuten blir mindre teknisk och mer präglad av kunskaper och insikter som har att göra med konsten att leva väl eller bättre. Just detta är föremålet för den existentiella terapin med dess holistiska hälsobegrepp och dess koppling mellan sättet att leva och hälsa respektive ohälsa.

Litteratur

Bohart, A.C., Elliott, R., Greenberg, L.S., & Watson, J.C. (2002). Empathy redux: The efficacy of therapist empathy. In J. Norcross (Ed.*), Psychotherapy relationships that work*. New York: Oxford University Press.

Cain, D.J., & Seeman, J. (Eds.) (2004). *Humanistic psychotherapies: handbook of research and practice*. Washington, DC : American Psychological Association.

Elliott, R., Greenberg, L.S., & Lietaer, G. (2004). Research on Experiential Psychotherapies. In: M.L. Lambert (Ed.*), Bergin and Garfield's handbook of psychotherapy and behavior change*. New York : Wiley.

Goldfried, M.R. (2001). *How therapists change: personal and professional reflections*. Washington D.C.: American Psychological Association.

Lambert, M.J., & Archer, A. (2006). Research findings on the Effects of Psychotherapy and Their Implications. In C.D. Goodheart, A.E. Kazdin, & R.J. Sternberg (Eds.), *Evidence-based psychotherapy: where practice and research meet*. Washington DC. American Psychological Association. s. 111–130.

Orlinsky, D.E. & Rønnestad, M.H. (2005). *How psychotherapists develop:* a *study of therapeutic work and professional growth*. Washington D.C.: American Psychological Association.

Stiwne, Dan (2008). Vad är verksamt i humanistisk psykoterapi? I: B. Philips & R. Holmqvist (Red.) *Vad är verksamt i psykoterapi?* Stockholm: Liber.

FÖRFATTARPRESENTATIONER

Carl Reinhold Bråkenhielm (f. 1945), professor i empirisk livsåskådningsforskning vid Uppsala universitet. Han har intresserat sig för livsåskådningsfrågor i gränsområdet mellan teologi, litteraturvetenskap och biologi och bland annat publicerat antologin *Att fånga världen i ord* (redigerad med Torsten Pettersson, 2002), *Gud & Darwin – känner de varandra?* (tillsammans med Torbjörn Fagerström 2007, 2:dra upplagan) och *Filosofiska livsåskådningar* (provupplaga, 2008)

Johan Cullberg (f. 1934), professor i psykiatri och f.d. överläkare. Psykoanalytisk utbildning. F.n. gästprofessor vid Ersta Sköndals högskola. Skrivit läroböcker om psykiska kristillstånd, om psykoser och även en allmän lärobok i *Dynamisk psykiatri*. Under senare år också psykohistoriska monografier om några svenska författare liksom om den kreativa processen. Intresserad av integrativa ("psykosomatiska") aspekter på psykiatrin liksom psykoterapi.

Inger Eriksson (f. 1949), diakon i Sjukhuskyrkan vid Lunds Universitetssjukhus och teol. dr. i etik vid Centrum för teologi och religionsvetenskap Lunds universitet. Hon har intresserat sig för hur poesi kan användas inom vården och särskilt för poesi som en möjlighet för patienter och närstående att dela existentiella erfarenheter och samtala om livsfrågor. Hon har lång erfarenhet av att arbeta med poesigrupper på sjukhem och hospis. Hon har bl.a. publicerat avhandlingen *Poesiläsning som meningsskapare – En studie om poesigrupper på sjukhem och hospice* (2006) och artikeln "Poesigruppen – En mötesplats i vardagen" i Äldreomsorg tidningen för kompetensutveckling (2/2008).

Juhani Ihanus (f. 1954), docent i kulturpsykologi och lektor i psykologi vid Helsingfors universitet, docent i idé- och lärdomshistoria vid Uleåborgs universitet och docent i konstpedagogik och konstpsykologi vid Konstindustriella högskolan i Helsingfors. Han är en pionjär inom litteraturterapi i Finland och har publicerat böcker, artiklar och essäer om psykologi, psykoterapi, litteratur, konst och lärdomshistoria. Han har redigerat *Att tiga eller att tala* (2004) som är den första boken på svenska om litteraturterapi.

Georg Klein (f. 1925), professor i tumörbiologi vid Karolinska Institutet, även verksam som skönlitterär författare och essäist. Bland titlarna kan nämnas *Utvägen*, *Ateisten och den heliga staden* och *Pietà*. Han har även givit ut sina memoarer, sin brevväxling med bl a Lars Gyllensten och nu senast *Meteorer: tre lysande särlingar*"(2008).

Lena Kåreland, (f. 1940), professor i svenska med inriktning på svenskämnets didaktik och litteraturvetenskaplig ämnesteori vid Uppsala universitet. Hon har särskilt intresserat sig för barnlitteratur och samspelet mellan barn- och vuxenlitteratur och bl.a. publicerat *Modernismen i barnkammaren* (1999) samt studier över Lennart Hellsings författarskap såsom *Gränsöverskridare* (2000) och *En sång för att leva bättre* (2002). Hon har ock-

så forskat kring litteraturen i skolan och gett ut antologin *Modig och stark – eller ligga lågt. Skönlitteratur och genus i skola och förskola* (2005).

Merete Mazzarella (f. 1945), litteraturvetare, författare och hedersdoktor i medicin vid Uppsala universitet där hon i flera år haft ansvar för kursen Skönlitteratur och medicin för läkarstudenter. Hon har utgett ett tjugotal böcker, bland dem *Den goda beröringen. Om kropp, hälsa, vård och litteratur* (2005) och *Afrikas stjärna. En bok om barnbarn* (2008) och *Ingen saknad, ingen sorg. En dag i Zacharias Topelius liv* (2009).

Skans Kersti Nilsson (f. 1953), bibliotekarie, FD i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet 2003 på en avhandling om Göran Tunströms Sunneromaner. Sedan 2004 verksam som universitetslektor i biblioteks- och informationsvetenskap, Högskolan i Borås, med inriktning mot litteratur och läsning.

Anders Palm (f. 1942), professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet, från 2008 knuten till Medicinska fakulteten för att utveckla ämnesområdet *Medical Humanities*. Initiativtagare och kursledare för den i artikeln presenterade kursen ”Kroppen i humanioraperspektiv”. Som litteraturforskare har han framför allt arbetat med litteraturens möten med andra konstarter och estetisk tolkningsteori. Hans senaste arbete, relevant i detta sammanhang, är ett bidrag till en litterär värdeteori: ”Egenart – Egenskaper – Egenvärde”, publiceras i *Litteraturens värde (*utkommer febr. 2009)

Anders Pettersson (f. 1946), professor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet och generalsekreterare i Internationella federationen för moderna språk och litteraturer (FILLM). Hans vetenskapliga huvudintressen är grundläggande litteraturteori och transkulturell litteraturhistoria. Några av hans viktigare publiceringar är monografin
Verbal Art: A Philosophy of Literature and Literary Experience (Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2000) och uppsatssamlingen *Notions of Literature across Times and Cultures* (utgivare; Berlin och New York: De Gruyter, 2006). Anders Petterssons forskning om analogitänkande i samband med litteratur har delvis finansierats av projektbidrag från Vetenskapsrådet.

Christer Petersson (f. 1948), med. dr och distriktsläkare i Växjö sedan 26 år. Han är ansvarig för den kliniska forskning vid landstinget Kronobergs FoU-centrum och har en egen forskningsinriktning mot infektioner hos förskolebarn. Han har alltid varit mycket intresserad av skönlitteratur och har på senare år ägnat alltmer av sin tid åt föreläsningar och undervisning inom området skönlitteratur och medicin. Målgrupper har varit medicinstudenter i Stockholm och Lund, samt specialister och utbildningsläkare inom en rad olika medicinska specialiteter, liksom socionomer, folkhälsoforskare, biblioteksfolk och allmänhet. Han har publicerat ett antal artiklar av essäkaraktär i ämnet, främst i medicinska tidskrif-

ter till exempel ”Att finnas till- några texter om livet, döden och kliniken” Läkartidningen 2002;99:3980-3982, ”Litteratur och läkekonst. Skönlitteraturen en genväg till den motsägelsefulla människan.” Läkartidningen 2005;102:2414–6, ”I gränslandet mellan berättelse och bevis.” Läkartidningen 2006;103:1957–60, ”Patientens teckningar gav nyckeln till sjukdomens insida.” Läkartidningen 2007 Apr 18–24;104(16):1253–5.

Margareta Petersson (f. 1948), professor i litteraturvetenskap vid Växjö universitet. Hennes forskning har i hög grad diskuterat kulturmöten och handlat om bilden av Indien och indoengelsk litteratur. Den senaste boken är *Globaliseringens ansikten. Den indoengelska romanen* (2008). Nu driver hon ett projekt kring skönlitteratur i professionsutbildningar.

Torsten Pettersson (f. 1955), författare och professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Som forskare har han i tio länder publicerat fem böcker och ett sjuttiotal artiklar om bl.a. Joseph Conrad, Eyvind Johnson och nio finlandssvenska modernister (*Gåtans namn,* 2001). Han har arbetat tvärvetenskapligt, t.ex. i *Dolda principer* (2002), som redaktör för *Operavärldar från Monteverdi till Gershwin* (2006) och i artikeln ”Drömmar om verkligheten – skönlitteraturens potential för existentiell psykoterapi” (i *Bara detta liv,* red. Dan Stiwne, 2008). Som skönlitterär författare har han gett ut nio diktsamlingar och brottsromanen *Ge mig dina ögon* (2008).

Lisbeth Stenberg (f. 1948) fil. dr. i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet 2001 och verksam som bibliotekarie sedan 1974. Hon ingår i nätverket kring folkbildningsforskning, MIMER, och har förutom litteraturvetenskaplig forskning utifrån ett queer-feminsitsk perspektiv publicerat sig kring behovet av en kontextualisering och demokratisering av normerna för estetisk värdering.

Dan Stiwne (f. 1945), docent i klinisk psykologi vid Linköpings Universitet samt utövande existentiell terapeut. Han är även programansvarig för psykoterapeutprogrammet och har lång erfarenhet av psykoterapiutbildning. Han har publicerat sig bl a om professionell utveckling t ex i antologibidraget: *'Challenging evidence in evidence-based practice'* (2004) samt om existentiell terapi Han har bland annat redigerat boken *Bara detta liv* (Natur och Kultur, 2008).

Owe Wikström (f. 1945), TD, FK. Professor i religionspsykologi vid Uppsala universitet sedan 1984. Psykoterapeut, präst, föreläsare. Skrivit ett femtontal böcker om musik, litteratur, konst. Vann 2003 det italienska Citta del Rose-priset för *La dolce indifferenza dell´attimo,* en översättning av *Långsamhetens lov* (2001).